

ПРУШТВО „СВЕТИ САВА“

ПРУШТВО „СВЕТИ САВА“

БРАТСТВО

IX

БеоТpag, 2005.

БРАТСТВО
Часопис Друштва „Свети Сава“

Уређивачки одбор
Бојовић др Злата
Влаховић др Петар
Гавриловић Младен
Живојиновић др Драгољуб
Зупан Душан
Мршевић-Радовић др Драгана

Главни и одговорни уредник
проф. др Злата Бојовић

Технички уредници
Оливера Јелић
Бојан Ђорђевић

Коректор
Бојан Ђорђевић

Издавач
Друштво „Свети Сава“
www.sveti-sava.org.yu, e-mail: info@sveti-sava.org.yu

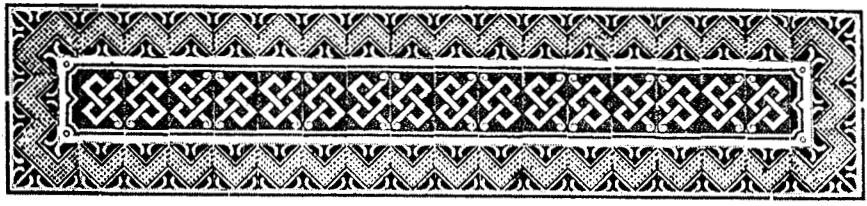
Овај број „Братства“ штампан је уз помоћ Министарства вера
Републике Србије

Copyright 2005. by Društvo „Sveti Sava

Штампа
„Пегаз“ - Бијело Поље

Тираж
300 примерака

Друштво „Свети Сава“ је током пролећа 2005. године организовало Трибину посвећену стотој годишњици од оснивања Београдског универзитета. Предавања су одржана у просторијама Друштва „Свети Сава“.

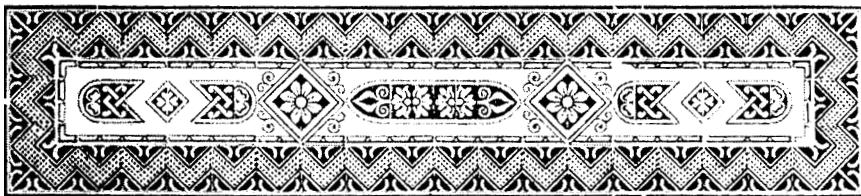
Низом предавања обухваћене су најважније етапе из историје Београдског универзитета: од заснивања прве школе 1808. у Београду у којој је била клица будућих високошколских студија, преко оснивања Лицеја 1838. у Крагујевцу који је потом прешао у Београд и његовог прерастања 1863. у Велику школу до стварања Београдског универзитета 1905. године. Поред представљања фундаменталних факултета и дисциплина, посебна пажња је посвећена гранању факултета и заснивању нових катедара за многе научне области што показује да је Београдски универзитет ишао укорак са најбољим европским универзитетима.

У првом делу овога броја објављује се неколико предавања одржаних на Трибини Друштва „Свети Сава“ и на тај начин Друштво „Свети Сава“ даје свој допринос обележавању једног од најважнијих датума у новијој српској историји.

Уређивачки одбор

САДРЖАЈ

Кристина Јоцковић: СЛОВО СВЕТОМ САВИ.....	9
Снежана Бојовић: ОСНИВАЊЕ БЕОГРАДСКОГ УНИВЕРЗИТЕТА 1905. ГОДИНЕ.	11
Арсен Ђуровић: СВЕТОМИР НИКОЛАЈЕВИЋ – РЕКТОР ВЕЛИКЕ ШКОЛЕ И ПРЕДСЕДНИК ДРУШТВА „СВЕТИ САВА“.....	23
Петар Влаховић: ЕТНОЛОГИЈА НА УНИВЕРЗИТЕТУ У БЕОГРАДУ	38
Предраг Пузовић: БОГОСЛОВСКЕ ШКОЛЕ СРПСКЕ ПРАВОСЛАВНЕ ЦРКВЕ ПРЕ ОТВАРАЊА БОГОСЛОВСКОГ ФАКУЛТЕТА.	51
Иrena Арсић: МАТИЈА БАН И ПОКУШАЈ ОСНИВАЊА ДРУШТВА СВЕТОГ САВЕ.....	61
Владимир Стојанчевић: ШВАЈЦАРАЦ ДР АДОЛФ ФИШЕР О СРБИМА У СВОЈОЈ КЊИЗИ <i>AN DER SERBISCHEN FRONT</i> , У БАЛКАНСКОМ РАТУ 1912. ГОДИНЕ	73
Драгољуб Живојиновић: АДМИРАЛ ЕРНЕСТ Ч. Т. ТРУБРИЦ: ДНЕВНИК ИЗ СРБИЈЕ 1915.....	81
Из ПУТНЕ БЕЛЕЖНИЦЕ	
Младен Гавrilović: МАНАСТИРИ ЛАЛИБЕЛЕ – СВЕТИЊЕ ПРАВОСЛАВАЦА СА РОГА АФРИКЕ	91
Љубинко Раденковић: ВОДЕНИЦА У КУЛТУРИ СРБА.....	113

Саша Недељковић: ИЗ ПРОШЛОСТИ СОКОЛСТВА	121
СРБИ У СВЕТУ	
Драган Недељковић: ВЕТО НА НЕСЛОГУ	129
ИЗ СТАРОГ □БРАСТВА“	
Радослав Перовић: ДНЕВНИК ЈЕРЕМИЈЕ ГАГИЋА	143
Јасна Јанићијевић: ГОДИШЊИ ИЗВЕШТАЈ О РАДУ ДРУШТВА □СВЕТИ САВА“ 2004.	167
САДРЖАЈ РАНИЈИХ БРОЈЕВА □БРАСТВА“	171

---

* Песма је награђена посебном Великом наградом Друштва □Свети Сава“ на конкурсу за књижевне радове на тему о светом Сави за ученике основних и средњих школа 2005. године. Награђени аутор је Кристина Јоцковић, ученица 3. разреда Саобраћајно-техничке школе у Земуну.

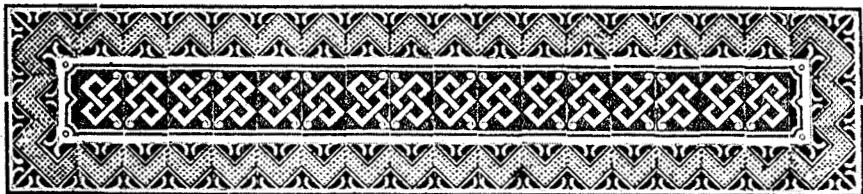
СЛОВО СВЕТОМ САВИ*

Свети Саво Српски,
спаси свет самоук,
самртнике, самотнике,
саслушај.

Стрпљиво сагледај
сагнуте саговорнике,
сабери сабраћу,
самилост спомени.

Свадљива сабраћа сазидаше
смутњу. Сотону сатерај са
слика, светлост, свитање
свесрдно слиј слепима.

Свемилостиви Саво,
снивамо снове самотворне,
Соколи снуждене, себичне
сагуби, самопрезир сатри,
смех сложнима саткај.

Спомени сужње, сачекај
свануће, саздај сазвучје
сапутника, свемоћ
свемудрих скрушеним
Србима скраси.

Склони сребролуپце,
саможиве стишај,
суроге страсти смири,
стазама сеј срећу.

Саосећај спаси саможивима,
сабљом својом саседи самовољу,
сагнај сујету,
слави слободу.

Снежне сметове склони са
стаза суседа самоћом
сломљених.

Свешишњи сине српски,
свемогући Светитељу, спаси
срца слугу својих, спасењем
саздај судњи сат.

Кристина Јоцковић

---

* Предавање одржано у Друштву “Св. Сава“ у Београду, априла 2005. године.

¹ Божидар Ђорђевић, Универзитет у Београду 1863-1963, Годишњак града Београда, IX-X, 1962 (даље: Б. Ђорђевић, Универзитет); Сто година Филозофског факултета, Београд, 1963; Срећко Ђунковић, Школство и просвета у Србији у 19. веку, Педагошки музеј у Београду, Београд, 1971; С. Ђојовић, Реформе Лицеја и Вели-

ОСНИВАЊЕ БЕОГРАДСКОГ УНИВЕРЗИТЕТА 1905. ГОДИНЕ*

Сто година једне институције је солидна зрелост за младу државу насталу у 19. веку. Београдски универзитет, који се развијао упоредо са српском државом, заправо је и старији од једног века: како се држава ширила, расла, мењала називе и организацију, тако је и највиша просветна установа у Србији од малог Лицеја из 1838. године и Велике школе (1963) нарасла почетком 20. века у сложену наставно-научну установу која је заслужено понела назив Београдског универзитета.

Прва мисао о Универзитету мора бити да је постојала у Карађорђевој Србији и Доситејевој школи из 1808. године. У овој необичној школи, за коју се нашло неколико писмених ђака, учили су се и следећи предмети: немачки језик, статистика савремене Србије, статистика, народно право, државно право, начин суђења криминалног. Сами називи предмета говоре о амбициозности наставног програма и жељи њених творца да ћаци који заврше школу могу да се укључе у највише функције државе, чији је читав народ био неписмен.¹

Сломом устанка 1813. године не само да је затворена школа него је задugo угушена свака помисао о некој сличној просветној установи. Одмах по добијању аутономије и извесних повластица основана је 1830, односно 1833. године прва гимназија у Крагујевцу. И само после неколико година рада ове прве и једине гимназије јавила се смела мисао о отварању највише школе. У Крагујевцу је

² С. Бојовић, Реформе, стр. 70; Д. Баралић, Зборник закона и уредаба о Лицеју, Великој школи и Универзитету у Београду, Научна књига, Београд 1967 (даље: Зборник).

³ С. Бојовић, Реформе, стр. 74; Б. Гавrilović, Еволуција више наставе у Србији и Велике школе, Споменица о отварању Универзитета, Београд 1906.

основан Лицеј 1838. године уз жељу кнеза Милоша да се у њему предају науке „које се предају и на европским таквим школама“⁴. Оснивањем Лицеја почeo је развој Универзитета.

Лицеј је основан из потребе да се спремају службеници и судије за којима је држава, тек у изградњи, имала преку потребу. Најпре је основано Филозофско одељење, општеобразовног карактера, нужно потребно да попуни недовољно гимназијско образовање. Одмах потом установљено је Правно одељење – будући Правни факултет – на коме су од почетка предавани стручни предмети

Првих година највећи проблем у раду Лицеја био је недостатак професора. У Србији није било образованих људи, а једини који су имали храбrostи да дођу у земљу без закона, судова и државних установа били су војвођански Срби, добро образовани али не и одговарајућих струка. Под утицајем тих првих професора настава на Лицеју организована је по угледу на мађарске академије. Већина професора није се дugo задржавала на Лицеју, тако да је за четврт века кроз Лицеј прошло скоро педесет професора.

У првих десетак година развијало се само Правно одељење, док је Филозофско одељење служило за допуњавање општег образовања и припремање ђака за слушање правних наука. Крајем четрдесетих и почетком педесетих година створени су услови за крупније промене у настави. Поред осталог, револуција из 1848. године, која је уздрмала Европу, утицала је и у Србији на друштвено-политичке прилике, као и на стварање нових погледа на образовање и просвету. За Лицеј су издвајана већа средства, куповане су књиге и часописи и почињали су се штампati уџбеници. У земљи се већ нашао један број образованих људи који су завршили Лицеј или се вратили са школовања из иностранства. Они су са Запада доносили дух природно-техничког напретка и нове идеје.

Године 1853. из темеља је изменењен дотадашњи начин школовања. Поред Филозофског (сада Општег одељења) и Правног одељења уведено је Природно-техничко одељење на коме су предаване природне и техничке науке. Међу новоуведеним предметима налазили су се физичка географија и метеорологија, природна историја,

⁴ Закон о устројењу Велике школе (Академије), Зборник, стр. 39; Сто година Филозофског факултета, стр. 54.

⁵ С. Бојовић, Реформе, стр. 73-74; Иван Божић, Постанак и развој Београдског универзитета, Годишњак града Београда, XXII, 1975, стр. 142 (даље: И. Божић, Постанак и развој)

минералогија с геогнозијом, ботаника, хемија, хемијска технологија. Било је више дисциплина с подручја природних него техничких наука, тако да се може рећи да је то Одељење претеча Природно-математичког факултета. За професора је постављен Јосиф Панчић који је основао прве кабинете природних наука.²

Поред напретка који је донела реформа из 1853. године, и саме чињенице да су у наставу уведене природне науке, школа није била добро организована. Број наставника у читавој школи законом је био ограничен на 14, тако да је сваки професор предавао по неколико предмета. И даље се развијало Правно одељење, док је Филозофско одељење још имало општеобразовни карактер, а на Природно-техничком одељењу предаван је велики број предмета од којих су многи били општеобразовни. За три године, колико је трајало учење, није се могла стећи права стручност и на то Одељење уписивало се све мање ђака. Зато се већ после неколико година поче-

Година	Филозофски факултет	Правни факултет	Технички факултет	Свега
1863/4.	3	22	3	28
1864/5.	7	30	3	40
1865/6.	5	32	2	39
1866/7.	6	31	6	43
1867/8.	3	23	4	30
1868/9.	3	30	5	38
1869/70.	7	25	4	36
1870/71.	2	39	6	47
1871/72.	2	34	3	39
1872/73.	5	33	2	40
<i>Укупно</i>	43	269	38	380

ло мислити о реорганизацији тог Одељења и Лицеја уопште. Истовремено се говорило и о оснивању универзитета под именом Краља Александра I и о томе је 1859. године писано и у дневној штампи. Династијска промена осујетила је планове око отварања универзитета.³

Крај пете деценије 19. века донео је крупне промене у друштвеном, а посебно у културном животу. Млади људи школовани на

⁶ С. Бојовић, Реформе, стр. 74.

⁷ Б. Ђорђевић, Универзитет, стр. 12.

немачким, швајцарским и француским универзитетима, који су упознали првокласне школе и добро организовану наставу, своје знање доносили су и утврђивали у српску просвету и културу. Полако су потискивани војвођански Срби, с њима и дух аустроугарске школе и усвајани су нови правци у развоју наставе, по угледу на Западну Европу.

Године 1863. извршена је једна од најзначајнијих и најрадикалнијих реформи у развитку наставе. Лицеј је прерастао у Велику школу с три самостална факултета, Филозофским (три године), Правним и Техничким (по четири године студија). Та три факултета имао је и Универзитет 1905. године. Филозофски факултет престао је да буде општеобразовни, на Техничком факултету предаване су природне науке, на Правном факултету задржани су, наравно, стручни предмети.⁴

Нова школа одмах се уселила у нову зграду – Капетан-Мишино здање (данас зграда ректората на Студентском тргу). Ово здање, започето да се гради 1857. године, управо је завршено када га је Миша Анастасијевић (1803-1885), један од најбогатијих људи у Србији, 1863. године поклонио „учебним заводима“, тако да је на време могло да се преуреди за потребе просветних установа. По жељи капетан-Мише, а и државним потребама, у зграду су се, поред Велике школе, уселили Народна библиотека, Народни музеј, Српско ученом друштво и Министарство просвете, касније и Гимназија. Велика Школа је у почетку смештена у делу десног крила зграде, али како су се поједина надлежности исељавала а Школа ширила, временом је запосела целу зграду; крајем века у згради је остала само Народна библиотека.

Закон из 1863. године, поред добрих страна, имао је и крупних недостатака. Школа је изгубила дотадашњу аутономију, професоре није више бирао школски савет него их је постављао кнез на предлог министра просвете. Министар просвете могао је да поставља хонорарне наставнике без питања и мишљења Академског савета Школе. На сва три факултета предаван је и велики број општеобразовних предмета, што је значило да је Велика школа наставила да спрема ћаке опште образовања, подобне за све струке.

---

⁸ С. Бојовић, Хемија у Србији у 19. веку, Научна књига, Београд, 1989, стр. 41 (даље: С. Бојовић, Хемија у Србији)

⁹ С. Бојовић, Реформе, стр. 75.

Губитак самосталности Школе и оптерећеност факултета предметима који нису били стручни био је главни разлог што је већ по ступању на снагу закона из 1863. дошло до негодовања међу наставним кадром и интелектуалцима уопште и што се помишљало на његову измену.⁵ До већих измена у закону могло је доћи тек после 1868. године, када су намесничким режимом створени повољнији услови за даљи развој наставе.

Године 1868. поново је планирано оснивање универзитета. О томе сведочи пројекат који су сачинили професори Велике школе јуна месеца 1868. године. Тим пројектом требало је да се на Велику школу уведу четири факултета, филозофски, правни, државнички и технички, а евентуално богословски и медицински. Треба истаћи да је тај пројекат, иако само на папиру, претеча Закона о Универзитету донетог скоро четири деценије касније. Школа је наставила да ради према старом устројству, али су повремено вршене измене које су осавремењивале наставу и давале јој виши и стручнији карактер.⁶

Године 1871. Школа је поново стекла самосталност одузету 1863. године. Истовремено је донета уредба о професорским квалификацијама чиме је омогућена права стручност у наставном кадру.

Број дипломираних на Великој школи није био висок и требало је даље унапређивати наставу како би се привукло више ђака, пре свега на Филозофски и Технички факултет јер, мада је у земљи већ било дosta правника, још увек се највише ђака уписивало на Правни факултет.

Број дипломираних ђака Велике школе у периоду 1864-1973. године⁷

Седамдесетих година 19. века економски ојачала Србија почела је, не само привредно и политички, већ и културно да се повезује са Европом. Неписмени људи на власти постепено су замењивани школованим младим људима, на Велику школу долазили су стручњаци, а појединци су већ почињали да објављују научне радове. Тако су се постепено стварали услови за оснивање највише школе која би неговала и научни рад. И све следеће реформе водиле су у том правцу и имале су за циљ отварање универзитета. Најпре је 1873. године извршено прегруписавање предмета по факултетима. Филозофски факултет подељен је на два одсека, Природно-математички

¹⁰ С. Бојовић, Реформе, 75.

¹¹ Б. Ђорђевић, Универзитет, стр. 13.

¹² С. Бојовић, Реформе, стр. 76.

и Филозофско-историјски. С Филозофског факултета избачени су правни предмети, а унесене природне науке које су дотле изучаване на Техничком факултету.⁸ Тако су на Филозофском факултету предаване основне научне дисциплине, као и на другим европским факултетима.

Године 1880. питање универзитета поново је постало актуелно. Једном уредбом дата је могућност факултетима да, по споразуму с министром просвете, отварају по потреби нове катедре, чиме је омогућено ширење школе и унапређивање наставе. Настава на Филозофском факултету продужена је на четири године.⁹

Поред свега тога, стручно образовање није било на висини која би била потребна универзитету. Ни Технички ни Правни факултет нису имали одсеке, а ђаци Филозофског факултета, мада су учили на два одсека, били су оптерећени великим бројем предмета. Нису постојала семинарска вежбања ни многи неопходни институти. Професори су често напуштали Велику школу и одлазили на друге дужности, обично не добровољно већ силом власти или политичких прилика. Многа позната имена у науци повремено су заузимала министарске и посланичке положаје или су постајали државни саветници. Ова појава лоше се одражавала на наставу и рад Школе. Ипак, велики број даровитих младих људи, који се враћају са дипломама најбољих европских школа, стварају је нову интелектуалну климу, оснивани су научне, стручне и културне институције, отварају се нове катедре на Великој школи, развијају нове научне дисциплине, формирани заводи и семинари, обогаћивање библиотеке. Оскудна средства издвајана за Велику школу осетно су порасла, а краљ Милан је 1889. године Великој школи поклонио своје имање на коме је основана Ботаничка башта.

Све то утицало је да од 1890. године питање универзитета постане стално присутно у српској јавности и да се читавих 15 година састављају пројекти и воде расправе око оснивања универзитета. Ипак, политичка збивања, у којима су учествовали и професори Велике школе, ометали су смирено, академско сазревање и решавање питања универзитета.

Октобра месеца 1890. године ректор Велике школе Сима Лозанић обавестио је министра просвете да је академски савет на седници одржаној почетком октобра одлучио да је потребно да се

---

¹³ С. Бојовић, Реформе, стр. 76; Зборник, стр. 77.

Велика школа што пре преустроји у универзитет и да се већ на следећој Народној скупштини донесе закон о претварању Велике школе у универзитет. На истој седници образован је Одбор са задатком да изради пројекат о претварању Велике школе у универзитет са изменама и допунама устројства Велике школе, као и да изради дефинитиван пројекат уређења универзитета.¹⁰ Претходни ректор Јован Бошковић израдио је још 1886. године пројекат Закона о Универзитету и тај је пројекат увео у програм либералне владе 1892. године.¹¹

У међувремену Школа је добијала све већу стручност и прерастала у научну установу. На Филозофском факултету 1893. године основан је Географски завод, 1894. Математички семинар, 1895. Француски семинар, 1901. Српски семинар. На Техничком факултету још 1887. године основан је Геодетски завод, 1894. Хидротехнички, а 1898. Електротехнички завод. Из Панчићевог јестаственичког кабинета изникла су четири велика завода: Зоолошки, Ботанички, Минералошки и Геолошки.¹²

Године 1895. Академски савет Велике школе сачинио је пројекат о новом устројству Школе који је, због политичких промена, ступио на снагу 1896. године. Новим законом, поред Академског савета, установљени су факултетски савети са самосталним унутрашњим уређењем и са пуном слободом у утврђивању наставног плана. Тиме су дате велике могућности даљем развоју и усавршавању наука, могуће је било установити нове заводе и нове катедре. Предавања су могли да држе и чланови Академије наука и други научници који нису имали професорска звања (министар више није имао могућности да на наставничка места доводи своје људе). Режим учења у потпуности је изменењен, није то више било само „слушање наука“, већ право студирање. Ђаци су били дужни због „спремања самосталних радника на научном пољу (...) да вежбају у раду у лабораторијама, кабинетима, семинарима и другим институтима“. Према ранијем закону, изузимајући Филозофски факултет који је имао два одсека, ђаци су углавном слушали све предмете. Сада су предмети сврстани у групе а свако је изучавао само једну групу предмета. Филозофски факултет подељен је на четири одсека: Лингвистичко-литерарни, Историјско-географски, Математичко-физички и Јестаственичко-

¹⁵ Зборник, стр. 125; С. Бојовић, Реформе, стр. 78.

¹⁶ С. Бојовић, Марко Леко (1853-1932), Живот и дело српских научника, 4, САНУ, 1998.

¹⁷ Б. Ђорђевић, Универзитет, стр. 12.

хемијски. Технички факултет подељен је на три одсека: Грађевински, Машино-технички и Архитектонски, а Правни факултет на два одсека: Судски и Политичко-економски.¹³ Реформа из 1896. године значила је прелом у развитку Велике школе јер је њом омогућено не само највише стручно оспособљавање него су створени услови за научни рад, што је заправо омогућило прерастање Велике школе у универзитет.

Према једном пројекту из 1894. године универзитет би имао, поред постојећа три факултета, медицински и теолошки факултет. На том пројекту радило је десет професора Велике школе и академика. Пројекат је поново постао актуелан 1898. године када је, нешто изменењен, поднет министру просвете да се изнесе пред Скупштину. Нешто касније, 1900. године, министар просвете Андра Ђорђевић израдио је посебан пројекат закона о универзитету. Ниједан није усвојен. Новембра 1901. године министар просвете Љубомир Ковачевић, са још неколицином професора Велике школе, изменио је пројекат из 1894. године утолико што је одбацио отварање медицинског и теолошког факултета. Али, и то је остало неостварено. Јуна 1902. године још једанпут је министар просвете образовао комисију за састављање закона о универзитету. Та комисија, састављена од 13 професора, имала је задатак да за основу свог пројекта узме један од дотадашњих или да сачини потпуно нов пројекат. Али, на отварање универзитета морало је да се сачека још неколико година.¹⁴

У међувремену, 1900. године, извршена је још једна реформа наставе. На Филозофском факултету сви предмети сврстани су у 11 група, чиме су постављени темељи модерном Филозофском факултету. Предмети у оквиру једне групе подељени су на стручне – главне (који су полагани писмено и усмено на крају последњег семестра), помоћне (који су полагани по завршетку предавања) и споредне (који су слушани али нису полагани). Значајна новина било је увођење вежби кроз читаво школовање, односно после IV семестра сваки ћак могао је да изабере вежбање из једног од својих главних предмета и да га продужи у наредним семестрима. Филозофски факултет имао је шест семинара, за књижевне, историјске, филозофске науке и математику, пет завода за природне науке, Хемијску лабораторију, Ботаничку башту, Метеоролошку и Астрономску опсерваторију. Технички факултет имао је, поред стручне библиотеке, четири завода и пет збирки. Правни факултет имао је, поред библиотеке и семи-

---

¹³ И. Божић, Постанак и развој, стр. 145

наре за поједине правне предмете. Тих година изабрани су и први асистенти Велике школе.¹⁵ Чињени су и други напори да се настава боље организује и да се издигне на виши ниво који ће представљати основу будуће универзитетске наставе.

Један од последњих ректора Велике школе Марко Леко увео је писање годишњих извештаја свих факултета и, на почетку године, публиковање програма свих предмета, укључујући предавања, семинаре и вежбања. На тај начин настава на Великој школи постала је доступна јавности.¹⁶

Број наставника постепено се повећавао. Када је Лицеј основан било је само три наставника, 1848/49. девет наставника, а затим, како је наставни план прошириран, број наставника је растао¹⁷.

Школске 1868/69. године било је 16 наставника

☐ 1873/74.	☐	☐	☐ 19	☐
1878/79.			28	
1890/91.			35	
1903/04.			67	

Филозофски факултет имао је највећи број наставника. Од 35 наставника, колико их је укупно било 1890/91. године, на Филозофском факултету је предавало 20, а 1903/04. године 29, док је на Правном било 14 наставника, а на Техничком 24 наставника. На Филозофском факултету налазио се и највећи број научника који су својим научним радом, познатим и признатим у европској јавности, створили на Великој школи праву универзитетску атмосферу: били су чланови европских друштава и објављивали радове у познатим научним часописима, а у Београду оснивали научна и стручна друштва, покретали часописе, обучавали младе истраживаче, водили стручне дискусије, неговали критичку мисао (Јован Цвијић, Јован Жујовић, Богдан Поповић, Слободан Јовановић, Живојин Перић, Михајло Петровић).

За првих четврт века рада Велике школе диплому је добило око 900 ученика, од којих 65% на Правном, 25% на Филозофском и 10% на Техничком факултету. У последњим годинама 19. века на Филозофски факултет уписивало се више ђака (1890/91. године 150 од 485 уписаних), док се на Технички факултет и даље уписивао

¹⁹ С. Бојовић, Реформе, стр. 79-80; С. Бојовић, Хемија у Србији, стр. 70; И. Божић, Постанак и развој, стр. 146.

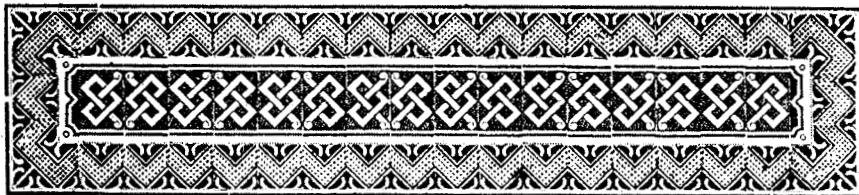
²⁰ С. Јовановић, Универзитетско питање (говор држан на Св. Саву 1914. на Универзитету), Београд 1914, стр. 10.

мали број (1890/91. године 35). На Велику школу уписивала се и омладина из других јужнословенских крајева (Македоније, Бугарске, Хрватске, Војводине, Црне Горе, Босне и Херцеговине), а пред крај века учили су и девојке, нарочито као ванредне ученице (ванредни ученици нису полагали испите нити су добијали дипломе, али су похађали предавања због образовања).¹⁸

Државни удар из 1903. године, смена династије и увођење грађанског парламентаризма и демократије олакшали су изгласавање Закона о Универзитету. Најзад, крајем 1904. и почетком 1905. године питање универзитета приведено је крају. Закон је поднесен Народној скупштини 15. децембра 1904. године (по старом календару). Посланици у Скупштини, већином трговци и сеоске газде, подозриви према интелигенцији и високом образовању, ипак су 19. фебруара 1905. године прихватили предлог о оснивању Универзитета: од 117 присутних за закон је гласало 110 посланика.

У Великој школи обустављена су предавања 22. фебруара 1905. године и у току неколико дана све је припремљено за предају дужности новим универзитетским властима: администрација, збирке, кабинети, биографије и преглед научних радова свих наставника, преглед буџетских кредита за ту годину.

И 27. фебруара 1905. године (по старом календару) дуго припремани и дуго очекивани Закон о Универзитету је проглашен. Тога дана сви професори Велике школе стављени су „на расположење“. Истог дана посебним указом постављено је првих осам редовних професора Универзитета који су истовремено чинили привремени Универзитетски одбор: Сима Лозанић, министар у пензији, Јован Жујовић, државни саветник, др Драгољуб Павловић, Љубомир Јовановић, др Јован Џвијић, др Михаило Петровић (Филозофски факултет), Милић Радовановић (Правни факултет) и Андра Стевановић (Технички факултет). За председника Одбора именован је Сима Лозанић. Задатак Одбора, као матичне комисије, био је да изабере наставно особље Универзитета и да организује наставу. Цео процес око устројства Универзитета даље је текао преко Одбора под руковођењем Симе Лозанића. Већ следећег дана, 28. фебруара, Одбор је донео одлуке о бирању наставног особља. Почетком марта изabrани су редовни професори Универзитета, а неколико дана касније и ванредни. Затим су факултетски савети додељили катедре осморици редовних професора на следећи начин: Сима Лозанић – хемија, Јован Жујовић – геологија, Јован Џвијић – географија, Љубомир Јовановић – историја српског народа, Михаило Петровић – мате-

амтика, Драгољуб Павловић – општа историја (на Филозофском факултету), Андра Стефановић – грађевинске конструкције (на Техничком факултету) и Милић Радовановић – економија и економска политика (на Правном факултету). Тиме је устројство Универзитета било завршено.¹⁹

Шта је донео закон о Универзитету?

Још пре проглашавања закона о Универзитету Скупштински одбор ограничио је „буџетским разлозима“ број професора на 20 (од 33 професора Велике школе). Тако је на Универзитету било само 20 редовних професора (4 на Правном, 10 на Филозофском и 6 на Техничком факултету), 30 ванредних професора (6 на Правном, 15 на Филозофском и 9 на Техничком факултету) и 50 доцената и асистената. Услови за избор били су строжи него на Великој школи, наставници су морали да имају докторат и научне радове (изузев на Техничком факултету). Међутим, због ограничења броја професора многи редовни професори Велике школе, иако су имали докторате и радове, морали су да буду изабрани за ванредне професоре Универзитета, због чега су неки од њих, не жељећи да прихвате ниже звање, одмах отишли у пензију. Због малог броја редовних професора често су доценти руководили катедрама и институтима. Због тога је, понекад, Универзитет називан доцентским и упоређиван са војском у којој командују нижи а не виши официри.²⁰

Законом о Универзитету било је предвиђено отварање још два факултета, медицинског и богословског, као и оснивање пољо-

---

¹ Овај рад представља допуњену верзију реферата поднетог на научној трибини Друштва „Св. Сава“ посвећеној прослави стогодишњице Београдског универзитета, априла 2005. године. Део је монографије која је у припреми под насловом: Светомир Николајевић између науке и политике.

² О С. Николајевићу, ако изузмемо сећања његовог сина др Б. Николајевића, мало је писано у нашој историографској и књижевној литератури, упркос значају који је имао у научном, политичком и културном животу Краљевине Србије у другој половини 19. века. Издавајамо следећа дела. Б. Николајевић, Из минулих дана, сећања и документи, САНУ, Београд, 1986, Исти, Радикална странка и Светомир Николајевић, Београд, 1938, Споменица Друштва Светог Саве 1886-1936, Београд, 1936, П. Поповић, Светомир Николајевић, Из књижевности, 3, Београд, 1926, Сто година Филозофског факултета, Београд, 1963, 464-467, Ј. Пападрианос, Светомир

привредног одсека и апотекарског курса, али до Првог светског рата није било услова за њихово отварање. Иако је Законом проглашена слобода наставе („наставници су слободни у излагању своје науке“), нису постојале могућности за отварање свих потребних катедара.

Поред свих недостатака Универзитет је био најважнији културни догађај у Србији оног времена, неопходан не само за даљи развој просвете и науке него и просперитета читаве земље. Више није постојала разлика између студија на страни и студија на Београдском универзитету, али се и даље научна специјализација могла добити само у великим европским универзитетским центрима.

Са наставом на Универзитету почело се марта месеца, када је за ректора изабран Сима Лозанић. А свечано отварање Универзитета обављено је 15. октобра 1905. године у присуству краља, престолонаследника, највиших политичких личности, дипломатског кора и црквене јерархије. Били су присутни и изасланици универзитета у Загребу, Софији и Торину.

Какав је значај имао први српски Универзитет сведоче надахнуте речи ректора Лозанића изговорене приликом свечаног отварања Универзитета: „И тако смо тек после једног столећа од нашег устанка, а после седамдесет година од поstanка Лицеја, били у

ског факултета, Београд, 1963, 464-467, Ј. Пападријанос, Светомир Николајевић (1844-1922): *The first Serbian Historian to write about Rigas Velestinlis*, Тессалоники 1998, М. Војводић, Друштво Светог Саве, Документи 1886-1891, Друштво Свети Сава - Архив Србије, Београд, 1999, Исти, Рад Друштва Светог Саве, 1886-1891, Братство 2, Београд, 1998, 7-19, В. Стојанчевић, Друштво Светог Саве-Документи 1886-1891, Братство 3-4, Друштво „Свети Сава“, Београд, 1999-2000, 171-175, П. Палавестра, Преображај реалистичког наслеђа, у: Историја српског народа, СКЗ, Београд, 1983, 373-414, Р. Самарџић, Наука код Срба у 19 и 20. веку, у: Историја српског народа, СКЗ, Београд, 1983, 462-506, А. Ђуровић, Светосавска вечерња школа- улога у очувању националног идентитета српског народа у Европској Турској, у: Србија и ослобођење српског народа у Турској 1804-1912, САНУ, Београд, 2003, 249-260, Исти, Улога хуманитарних организација у друштвеном животу Краљевине Србије почетком 20. века, Братство 8, Друштво „Свети Сава“, Београд, 2004, 95-113, Б. Јордановић, Ректори Лицеја, Велике школе и Универзитета у Београду 1838-1988, Београд, 1988, 50.

³ С. Николајевић је био један од оснивача Радикалне странке. Посланик у Народној скупштини био је од 1880 - 1882. године. Касније је био председник Београдске општине (1887), затим министар унутрашњих дела и председник Министарског савета (1894), државни саветник (1893, 1895), као и члан Сената (1901) и посланик у Атини (1903). АС, ВШ, 1880, 179, 1887, 43. Писмо министра просвете С. Новаковић

стану да стекнемо најсавршенији облик највише школе, у стању смо били да стекнемо Универзитет (...) Као што сунце својим светлосним, топлотним и хемијским зрацима даје живота мртвој природи, посредујући да из земље, воде и ваздуха постају живи створови, исто тако и школа својим научним зрацима даје живота духу човечјем, посредујући да се у неуком сину хладне природе развије ум, и да тај прост живи створ постане културан човек (...) Нека (...) и наш Универзитет постигне ту моћ те да и наш народ заузме у културном ступњу место које би било достојно његове славне прошлости, и које би му обезбедило правилан развој свију његових праваца (...) Нека да Бог да живи, да расте, и да цвeta, па и да донесе плода, наш млади Универзитет“.

Снежана Бојовић

---

⁴ Мао има података о најранијем детињству С. Николајевића. Траг се губи у пожару који је, према речима архивиста Историјског архива у Ваљеву, уништио матичне књиге овог подручја почетком 20. века. Овај недостатак смо надоместили захваљујући др Снежани Николајевић, потомку ове породице и угледном музикологу и педагогу из Београда.

⁵ О Крсту Николајевићу вид. успомене Милана Ђ. Милићевића у: Годишњица Чупићеве задужбине, књига 14. Милићевић наводи податак да је Крсто за живота написао и једну књигу аутобиографског карактера, али на жалост она није сачувана.

⁶ У Ваљевском округу било је у школској 1845/46. години 19 школа с 21 учитељем и 560 ученика. С. Ђунковић, Школство и просвета у Србији у 19. веку, Педагошки музеј, Београд, 1971, 36.

СВЕТОМИР НИКОЛАЈЕВИЋ – РЕКТОР ВЕЛИКЕ ШКОЛЕ И ПРЕДСЕДНИК ДРУШТВА „СВЕТИ САВА“¹

Прослава једног од најважнијих јубилеја времена у коме смо савременици, сто година од оснивања Београдског универзитета (1905-2005) била је истовремено прилика да се присетимо и оних заслужних личности српске историје с краја 19. века чијим је надасве стручним радом постављен темељ овом историјском чину. Њима заправо дугујемо, не само помен, већ и захвалност за велико и непролазно дело које су нам оставили у наслеђе. Величину тог дела није могуће сагледати без темељних истраживања пре свега улоге поједињих актера овог, како га је назвао С. Новаковић □великог националног делања . Један од њих је и личност чије се име налази у наслову овог рада.

Ко је заправо био Светомир Николајевић? На ово наизглед једноставно питање није лако дати одговор.² Тога смо били свесни када смо се први пут срели с његовим маркантним ликом, проучавајући историју Велике школе чији је он био угледни професор и ректор, као и хуманитарних организација: Друштва Светог Саве и Друштва □Краљ Дечански , у чијем је оснивању и раду он имао великог удела, током друге половине 19. и почетком 20. века. У Друштву Светог Саве, најстаријем просветном и хуманитарном удружењу у Србији, Николајевић је био председник од оснивања 1886. године до 1904. године, када се повукао са те дужности, да би се потом посветио раду у Друштву □Краљ Дечански , у племенитој намери да помогне глувонемој деци. Али далеко од тога да је то био само његов делокруг рада. То кажемо имајући у виду чињеницу да је у питању била личност која је била истовремено вешт политичар³ и национални радник. Отуда се природно јавља идеја да је његову личност могуће сагледати једино ако се анализира у склопу модернизацијског процеса, чији је он, уз Стојана Новаковића, био један од најстраственијих

⁷ Његов син др Божидар Николајевић забележио је у свом мемоарском спису Из минулих дана, да овај сусрет □моме оцу остале до смрти урезан у сећању . Б. Николајевић, Из минулих дана, 6.

⁸ Споменица Шабачке гимназије 1837-1937, Шабац, 1938, 72, 297.

и најупорнијих заговорника. Стога смо се у овом раду, имајући у виду у наслову истакнути циљ, задржали на анализи кључних момената из његовог бурног и за оно време необично дугог животног века. При томе нисмо могли да у покушају исказивања оцене његове личности и времена у коме је живео и стварао занемаримо и још једну важну историјску чињеницу, на коју се често заборавља када се проучава биографија истакнуте личности. У питању је интересовање научне и културне јавности за Николајевића и после његове смрти, 18. априла 1922. године. Оно не само да није било пресахло, него се продужило све до данашњег дана, изазивајући често недоумицу у јавности због контрадикторних мишљења која су се повремено појављивала на страницама штампе и часописа. Зато смо се овим проблемом позабавили у овом раду, покушавајући да на основу сачуваних извора осветлимо лик овог умног и надасве хуманог човека.

У породичном дому

Животна прича Светомира Николајевића започиње 27. септембра 1844. године у селу Радуши,⁴ смештеном на средокрају између Уба и Ваљева, у имућном дому његовог оца Крста,⁵ нижег судског чиновника (архивара) Ваљевског суда. Посебно обележје овог места несумњиво представља, како би то рекао В. Карић, „наслањање на питому Бранковину, у којој су поникли великански српске историје и књижевности 19. и 20. века прота Матеја Ненадовић, Десанка Максимовић и многи други. Важан тренутак за Николајевићеву

⁹ Директор ове гимназије био је од 1859-1878. године Ђорђе Малетић. Овај изузетно успешан професор (немачког језика) и директор, био је родом из Прака (јужни Банат). Увидевши раскошан таленат С. Николајевића, од првог школског дана према њему био је веома наклоњен.

¹⁰ С. Николајевић је Београдску гимназију завршио 1863. године. Током школовања у овој установи примао је државно благодејање. АС, ВШ, 1863, 30. Молба С. Николајевића од 5. октобра 1863. године упућена Савету Академском Велике школе, Прва београдска гимназија „Моша Пијаде“ 1839-1989, Београд, 1989, 425.

¹¹ Исто, 67-68. Поменути ученик искључен је по одлуци Савета, јер је свог професора Папакостопулоса „сасвим опоро и ученика недостојним изразом предусрео“. Савет је усвојио пријаву професора јер га је ученик увредио рекавши му да је „безобразан“ у тренутку када га је опоменуо због гађања другог ученика папирићем. У питању није била намера да се увреди професор, већ да добије одговор од другог ученика за грчку реч („λοσεῖαμ“) коју није знао тог тренутка. Иако је већина ученика тврдила супротно од професора грчког језика, А. Поповић је ипак био искључен за пример другим ученицима.

будућност представљала је одлука његовог оца да се пресели из Радуше у Ваљево. Ова одлука, иако за њега тешка, није донета на пречац. Брижни отац желео је свом сину да обезбеди за оно време најбоље услове за школовање и стицање основних знања¹². Зато је избор био Ваљево, односно тамошња основна школа, која је већ тада била на добром гласу.¹³ Био је то, рекли бисмо, одлучан и храбар потез, јер, наравно, није било лако оставити свој дом и велико имање и отиснути се у неизвесност. Први школски дани младога Николајевића протекли су на уобичајен начин за време у коме се он школовао. Стицање првих знања, баш као и већини ученика тамошње школе, причинило му је неописиву радост. Међутим, нема ту ништа посебног што би га одвајало од његових вршњака. Ипак, један догађај из тог времена остао му је дубоко урезан у свести. Била је то посета проти Матеји Ненадовићу, с којим је његов отац био у присним односима. Сусрет са овим истакнутим државником и духовником био је толико снажан и импресиван, да га је довео до усхићења.¹⁴ Радост детињства и овог тренутка није дugo трајала. Била је прекинута изненадном очевом смрћу, што је у души осмогодишњег дечака оставило дубок ожиљак. Оставши рано без оца, Николајевић се брзо суочио с многим животним изазовима и тешкоћама. Оне га нису поколебале, већ су га ојачале и припремиле за многа разочарања и непријатности, које је са собом носио живот у Србији 19. века. Из ове тужне епизоде излази охрабрен пре свега успехом и новим познанствима које је остварио током средњошколског образовања у Шапцу, односно Београду. Школовање у ондашњој полугимназији у Шапцу, које је окончао 1860. године¹⁵ као један од најбољих ученика, представља, такође, један од преломних тренутака у његовом животу. Омиљеност код наставника и ученика ове угледне школе није промакла једном другом ученику. Био је то Стојан Новаковић. Иако је био старији две године од Николајевића (Новаковић је рођен 1842), то није била сметња да се између њих двојице успостави пријатељство и узајамно

¹² АС, МПС, 1863, ф.8, 1453, ВШ, 1863, 30.

¹³ Ова умна жена била је пореклом из познате трговачке породице Боди. Породица Боди била је у даљем сродству са кнезом Михаилом, који је веома често посећивао њихов дом на Дорђолу у улици Вишњичка бр. 10. Анка је говорила је течно *moderne* (немачки, француски, енглески и новогрчки језик), као и класичне језике (латински и старогрчки). Умрла је крајем марта 1933. године у Београду, десет година након свог супруга. Вид. АС, ДСС, 4659. Писмо Душана Николајевића упућено Тихомиру Ђорђевићу, председнику Друштва Св. Сава од 4. априла 1933. године.

¹⁴ Б. Николајевић, Из минулих дана, 3-4.

уважавање, које ће потрајати до Новаковићеве смрти 1915. године. Незаборавни школски дани и увереност Новаковића у изузетан таленат његовог школског друга, били су разлози који су пресудно утицали на многе његове касније одлуке, које су се односиле на Николајевићеву професорску каријеру (постављење за суплента Велике школе), али и на друге послове којима се он посветио током свог, за оно време дугог живота. Отуда Новаковићева подршка није изостала. Био је увек ту да помогне, искаже подршку, али и да се посаветује са С. Николајевићем, о чему ће касније бити више речи.

15 Божидар Николајевић (1877-1947), историчар уметности и књижевник. Историју уметности и археологију студирао је у Минхену, Берлину и Хајделбергу, где је и докторирао 1901. године са темом: *Die Kirchliche Architektur der Serben im Mittelalter*, која је као посебно издање објављена наредне 1902. године. Био је доцент на тек отвореној катедри за историју уметности на Београдском универзитету 1905 - 1908, када је био принуђен да поднесе оставку на службу, добрым делом и због тога што му је отац био тада у немилости. Потом је био гимназијски професор, затим директор Земаљског музеја у Сарајеву 1924-26. године, а извесно време провео је и у дипломатској служби (1928/35). Поред наведеног мемоарског списа *Из минулих дана* и *Радикална странка* и Светомир Николајевић објавио је следећа дела: *Византијска уметност*, Београд, 1905, *Манастир Манасија*, Београд, 1907. године, затим драме: *Догорели кров*, Београд, 1927, *Земаљско благо*, Београд, 1927, *Милкин кључ*, Београд, 1934, као и *Лирске песме*, Београд, 1898, *Стихови*, Београд, 1907, *Песме*, Београд, 1928. АС, МПС, 1908, ф.20.1. Указ краља Петра Првог од 19. априла 1908. године, Б. Николајевић, *Из минулих дана*, 1-19.

16 Душан Николајевић (1885-1961), новинар и књижевник. Студирао је књижевност у Минхену и Лайпцигу од 1907-09. године. После Првог светског рата уређивао *Прогрес* (1920), *Занатлијски гласник*, писао колумне у *Правди* и др. листовима. Објављивао је књижевне и историјске есеје, затим студије о Толстоју, Достојевском, Шекспиру и Гетеу и др. Дуго је био ангажован у раду Друштва Светог Саве, али је из истог искључен због неспоразума с управом друштва око постављања бисте С. Николајевићу. АС, ДСС, 5977. Писмо председника Друштва Св.Саве Стевана Димитријевића упућено Душану Николајевићу 25. новембра 1939. године.

17 Душан Николајевић је био на груб начин нападнут у листу *Балкан* због сукоба који је имао с управом Друштва Светог Саве у вези с одређивањем места за постављање бисте његовог оца Светомира. Он се залагао за поштовање раније одлуке Главног одбора Друштва Св. Саве да се биста, с обзиром на заслуге његовог оца, постави на Калемегдану, а не у Дому поменутог друштва, како је накнадно одлучено. Ова промена заправо је покушај обрачуна с *Мртвим Николајевићем*, коме су спочитавали да је током Првог светског рата био близак *Мађарима*, иако је он енергично одбио понуду немачког генерала Вестарпа да прихвати цивилну управу над Србијом 1915. године. Вид. *Балкан*, 1937, 2. април.

Не мање успешне, али и бурне биле су за Светомира Николајевића године проведене у тада најугледнијој гимназији у отечеству, Београдској касније названој Прва гимназија.⁹ У овој, за оно време, престижној школи (седмогодишњој), Николајевић је похађао више разреде, после успешно завршене полугимназије у Шапцу. И у Београдској гимназији¹⁰ дошао је до изражaja не само његов таленат за књижевност и језике, већ и особине које су га као личност целог живота красиле: правичност и хуманост. Један пример из ћачких кљупа то најбоље показује. У питању је случај ученика шестог разреда Алексе Поповића, који је био искључен из школе у школској 1860/61. години због увреде професора грчког језика, Панајота Папакостопулоса.¹¹ Ова драстична казна, изречена до тада беспрекорном ученику, изазвала је не само револт ученика из његовог већ и из других разреда ове школе. Међу ћајглацијама био је тада Светомир Николајевић. Иако се радило о његовом омиљеном професору, он није могао да се уздржи пред очигледном неправдом која је учињена поменутом ученику. Реаговао је импулсивно следећи своја уверења. Та за његове године живота и време у коме је стасавао не баш пожељна особина, много га је касније коштала. Међутим, он није желео да одступи од тих својих принципа, како тада, тако и касније, без обзира на последице и високу цену коју је за то морао да плати. То га је чинило јединственим и непоновљивим у генерацији којој је припадао.

На Великој школи

¹⁸ Своје мишљење о Николајевићу променила је и краљица Наталија након развода од краља Милана. Она га је, као и све остale који су тада били близки с Миланом, сматрала личним неријатељем, па га је, оптерећена таквим осећањем, назвала „полпроном“, што он свакако није био. Вид. писмо краљице Наталије од 20. маја 1894. године упућено госпођи Маши, у: Писма Краљице Наталије Обреновић, (приређила Ивана Хаџи Поповић), Народно позориште, Писмо, Београд, 1996, 83.

¹⁹ Један од разлога због кога је Николајевић био често нападан јесте његова улога у оснивању масонске ложе „Побрратим“ 1891. године у Београду. Због тога је он био за оконину „сумњив“, на њега се гледало с подозрењем. О томе је писао „Балкан“ готово петнаест година након његове смрти. Вид. „Балкан“, 1937, 2. април.

²⁰ АС, ВШ, 1873, 49, 78. Писмо министра просвете С. Новаковића бр. 2879 од 14. јула 1873. године упућено ректору Велике школе.

²¹ Занимљиво је да је у исто време за професора Велике школе постављен и Сима Лозанић.. АС, ВШ, 1874, 121. Писмо министра просвете Ф. Христића бр. 2931 од 25. јуна 1874. године упућено ректору Велике школе.

Успешан завршетак једне тако угледне, али и ни мало $\square$ лаке школе, како је сам Николајевић видео Београдску гимназију, отворио му је широм врата једне друге, чије име само по себи довољно говори - Велике школе. Те за српски народ и његову будућност тако важне 1863. године, дододила се значајна промена у организовању високошколске наставе у Кнежевини Србији. Просвећени владар кнез Михаило Обреновић ставио је 24. септембра 1863. године¹² свој потпис на један од најважнијих закона које је те године потписао. Овим законом правно је санкционисано прерастање Лицеја у Велику школу, што је за ондашњу генерацију представљало искорак у будућност, ка узвишеном циљу званом Београдски универзитет, који ће бити остварен неколико деценија касније. Међу ондашње великошколце ушао је и свршени ћак Београдске гимназије С. Николајевић. Уписао је Филозофски факултет Велике школе у намери да усаврши своја дотадашња знања из опште историје књижевности. Блистави ум и разноврсна знања које је он већ тада имао далеко су надмашивале ниво ондашњих $\square$ јака како су називали великошколце, није могао остати незапажен од стране његових професора. То му је после друге године завршених студија на Великој школи обезбедило добијање државног благодејања односно статус државног питомца.¹³ Тако је 1865. године за њега почeo нови – шестогодишњи период у његовом животу, који је био испуњен стицањем знања из опште

²² Зарија Поповић (1856-1934), родио се у Гњилану. Основу школу учио је у родном месту и Приштини, а потом и Богословију коју је завршио 1874. године. Службовао је у основној школи у Врању, а по преласку у Београд био је наставник у Светосавској вечеरњој основној школи од 1887-1912. Аутор је више приповедака, међу којима се истиче Почек и Пред Косовом из 1877-78, затим уџбеника Наука хришћанска за трећи и четврти разред основне школе, као и краће расправе Светомир Николајевић, државник, писац и родољуб. АС, ДСС, 44, 47, АС, МПС, 1911, ф.59, 124.

²³ Његов научни углед потврђен је избором за редовног члана Српске краљевске академије 1887. године. Имао је С. Николајевић и опонената. Међу ретким налазио се и Јован Скерлић. С друге стране високо мишљење о његовом раду имали су истакнути професори Београдског универзитета Богдан и Павле Поповић, Ј. Радонић В. Ђоровић и др. О томе више: Годишњица Н. Чупића, бр. 5, Београд, 1883, Б. Поповић, Јован Скерлић као књижевни критичар, Београд, 1921, 41- 44, Годишњица Н. Чупића, бр. 50, Београд, 1941, др Ј. Радонић, Споразум у Тати 1426 и српско-угарски односи од 13-16. века, у: Глас Српске краљевске академије, CLXXXVII, Београд 1941, 121.

²⁴ У питању су били огледи о Тациту, Ариосту, Камоенсу, Тасу, Шекспир-вој трагедији, Бајрону, Мотенскује, које је касније објавио под називом Листићи из књижевности. С. Николајевић је објавио релативно мали број радова с обзиром на

историје књижевности на најпрестижнијим ондашњим универзитетима у Европи. Добро познавање неколико $\Box$ старих (латинског и старогрчког) и $\Box$ живих језика (немачког, француског, италијанског, новогрчког), учинило је да са лакоћом прати предавања на универзитетима у Цириху, Берну, Берлину, Брислу, Паризу, Лондону и Риму. Завршетак студија и повратак 1871. године у Србију донео је много тога новог у његовом животу. Један од тих догађаја било је венчање са Анком Боди¹⁴, једном од најобразованијих жена у Србији тога доба. Имали су седморо деце, три сина (Николу, Божидара и Душана) и четири ћерке (Катарину, Јованку, Видосаву и Љубицу).¹⁵ Обоје су посвећивали велику пажњу образовању своје деце, због чега су ангажовали ондашње врсне професоре Ј. Дерока и И. Ђају за њихове $\Box$ приватне учитеље . Отуда и не чуди велики успех који су постигли њихови синови Божидар¹⁶ и Душан¹⁷.

Породични дом Николајевића одисао је топлином и складношћу. Укусно намештен, у ондашњој београдској чаршији био је леп пример једне модерне српске куће, која је с разлогом понела епитет $\Box$ европска . Управо та особина у држави опхрваној патријархалним менталитетом, често им је доносила више непријатности него задовољства, што је највише искусио сам Светомир, али и његови синови Душан¹⁸ и Божидар. Близост с краљем Миланом и поверење које је уживао код њега, често му је узимано за зло, иако су многи

хуманитарни рад, али и не мање завидљивост оних који су били далеко слабији од њега. Њихова једина предност је била $\Box$ сила власти . Наводимо најважнија дела: Листићи из књижевности, 1-2, Београд, 1883, 1888, Рига од Фере, Београд, 1889, Из Скандинавије-Данска, Београд, 1908, Из Скандинавије-Норвешка,1-2, Београд, 1909, 10. Значајне су још краће расправе објављене у Годишњици Н. Чупића и Српском књижевном гласнику, књига 6, бр.2, Београд, 1922, као што су: О Туromановом преводу Демонстенове беседе за венац, затим делима Ч. Мијатовића Деспот Ђурађ Бранковић и Фајхтерслебенова Прилози дијететици душе, као и Грчка песмарница о српском устанку, Предавања из Књижевне естетике, Краљевско-српска Велика школа за 50 њених година, Приповетка у Грка, Пацифистички покрет у 19. веку и Хашка конференција.

25 У томе је имао потпуну подршку министра просвете С. Новаковића, који је због $\Box$ нтересовања толике одличне публике , издао наредбу да му се на Великој школи обезбеди већа сала, а трошкове огрева преузело је на себе Министарство просвете. АС, ВШ, 1880, 148. Писмо министра просвете С. Новаковића од 22. октобра 1880. године упућено ректору Велике школе.

26 АС, ВШ, 1890, 149. Писмо министра просвете Андре Николића Панти Срећковићу, професору Велике школе од 15. јуна 1890. године.

27 Наведено према: З. Поповић, Светомир Николајевић, државник, писац и родољуб, Годишњица Н. Чупића, бр. 35, 330.

заборављали да се и сам Николајевић у више наврата налазио у немилости ћудљивог владара.¹⁹ Као човек кога су красили европски манири и изузетно образовање, изазивао је завист свог окружења, што му је донело много проблема, и у крајњој линији га је сасвим сигурно омело да постигне знатно више, пре свега на научном пољу. То се најбоље види ако се анализира његова професионална каријера, која је била испуњена многим успонима, али и падовима. Такво стање није било лако контролисати, а још мање подносити. У томе је Николајевић заиста био изузетак. Те често мучке ударце²⁰ он је подносио достојанствено и мирно, □не жељећи да се жести , како не би дао повода онима који га нису волели да помисле □како је уvreђен и несрећан . Зато је одлуке □виших власти примао беспоговорно, стављајући увек државни изнад личног интереса. Сам почетак његовог радног ангажовања и прво постављење то најбоље показује. Било је то место писара пете класе у Министарству просвете, на које је постављен 13. априла 1871. године. У овом звању, које је било свакако испод његовог нивоа, остао је до 13. јула 1873. године, када је указом кнеза Милана постављен за суплента Велике школе на новооснованој Катедри за општу историју литературе, □с нарочитим погледом на литературу Словена и Срба .²¹ Било је то заслужено признање за овог свестраног човека, али и □особе снажног талента који је стално ширио научне видике своје , како је то добро уочио његов некадашњи ученик Зарија Поповић и касније близак сарадник у Друштву Светог Саве²². Долазак на Велику школу био је за Николајевића важан и због још једног разлога. Наиме, он је то место добио на препоруку личности које је он лично изузетно ценио. То су били већ тада славни филолог Ђура Даничић и пријатељ из школских дана Стојан Новаковић, тадашњи министар просвете и истакнути научник. Ова подршка за њега је била и велика обавеза, јер је њему, заправо, у задатак допала нимало захвална дужност да развије Катедру за општу историју књижевности, коју су основали Ђ. Даничић и С. Новаковић. Светомир се није уплашио

²⁸ Исто. Н.Вулић је оставио још један запис о свом професору. У часопису □Ја знам све“, Београд, 1941, бр. 26, он је приметио, да је Николајевић □правио силен утисак на свој аудиторијум. Његова предавања зацело нису била празна, али још мање сува, мртва, монотона.

²⁹ С. Николајевић био је члан уметничког одбора Народног позоришта, затим одбора Чупићеве и Коларчеве задужбине, као и Српске књижевне задруге. Такође је сарађивавао са □Отаџбином , □Просветним гласником и □Српским књижевним гласником .

погореног му задатка. Напротив. Наредне две деценије (1873-1893) он је својим радом ову катедру учинио модерном и у Европи познатом, што је његовом наследнику Богдану Поповићу (1863-1944) у доброј мери не само олакшало рад већ и отворило простор за брз научни **напредак**.

У улоги професора Велике школе Николајевић се сјајно снешао. Дубоко мисаон и отмен у речи и делу, био је као богом дан за професора тада највише образовне установе у отечеству. Због тога и не чуди што је већ наредне, 1874. године постављен за професора исте школе.²³ На ово место је дошао с ореолом члана Српског ученог друштва (од 1874) дакле са потврдом научног угледа. Године које су следиле донеле су му потпуну афирмацију као професора и научника,²⁴ али и ненадмашног беседника, који је као одличан познавалац енглеске, новогрчке и скандинавске књижевности објавио вредне студије у форми огледа,²⁵ али и био покретач занимљиве јавне трибине (публична предавања) на којој је држао предавања за шири круг слушалаца.²⁶ Од какве је то било важности за друштво које је тек било направило **први корак** ка модерном добу не треба трошити речи. Тога је био очигледно свестан и сам Николајевић, јер са овом активношћу није прекидао чак ни онда када је био стављен у **стање покоја**.²⁷ Од тог тренутка он је постао толико присутан у јавном животу престонице да су сви остали у настојању да се опробају у беседништву имали као узор управо С. Николајеви-

³⁰ Колико је Николајевић био заузет најбоље се види из писма које је упутио свом пријатељу Милојку Веселиновићу. Извињавајући му се због закашњења у слању одговора, Светомир га обавештава да чак ни рад о Порфирогениту који је радио за Академију није могао завршити због грдних послова у Друштву Св. Саве . АС, ДСС, 415. Писмо С. Николајевића Милојку Веселиновићу од 16.јануара 1890. године.

³¹ С. Николајевић је био у три наврата ванредни члан Главног просветног савета, 1880, 1881 и 1886. године. У оквиру овог тела он је био ангажован у раду два одбора: дисциплинском и наставном. АС, ВШ, 1880, 52, 1881, 104, 1886, 149. Писмо министра просвете А. Васиљевића ректору Велике школе бр. 2879 од 10. јула 1880, Писмо министра просвете С. Новаковића ректору Велике школе бр. 1999 од 17. априла 1881. године, Писмо министра просвете М. Кујунцића бр. 12.081 од 11. новембра 1886. године.

³² АС, ВШ, 1882, 85. Писмо министра просвете С.Новаковића ректору Велике школе бр. 2849 од 15. маја 1882. године.

³³ АС, ВШ, 1889,75. Писмо Академиског савета министру просвете бр. 331 од 1. септембра 1889. године у коме га обавештавају о избору С. Николајевића за ректора Велике школе, Државни шематизам, 1889, Споменица Друштва Светог Саве, 11,

ћа. И није им било нимало лако, јер је он напрото пленио лепотом стила и пријатном појавом. Једном речју био је комплетна личност. То није, наравно, могло промаћи ни његовим ћајацима , како су онда називали студенте Велике школе, који су упијали сваку његову реч. Бриљантна предавања, за која се озбиљно припремао, остављала су их често без даха. Зато су их се сећали много година касније. Њихове оцене су, заправо, и најбољи суд о истинским вредностима професора који није знао да се ћешти . Издавамо мишљења два његова ученика. Један од њих био је патријарх Димитрије. Сећајући се С. Николајевића с поштовањем, он је приметио ћа да су његова предавања била научничка, због чега смо , додаје српски патријарх, ћајадије долазили на његове часове, слушали га нетремице, дивили му се и одушевљавали се њиме .²⁸ Још одређенији био је Никола Вулић, потоњи угледни професор Београдског универзитета и члан Главног одбора Друштва Светог Саве. Он је истакао ћа је била права сласт слушати га и видети га на катедри. Импозантна појава, симпатично лице, а говорио је једним звонким, меким гласом, мирно, али са топлином која осваја, и са једном дивном лакоћом .²⁹ Овом објективном запажању Н. Вулића треба додати још нешто, а што се у потпуности уклапа у покушај да анализирамо Николајевићев лик изнутра. У питању је била способност да сатима беседи а да му то не представља оптерећење. То му је омогућавала огромна животна енергија и љубав према професорском позиву. Умео је као ретко ко од његових савременика да у свако наредно предавање унесе нешто ново, да приликом сјајних анализа успостави на помало ироничан начин паралелу са тренутком у коме су бивствовале ондашње генерације ћа његових ћака . Управо их је то одушевљавало у методолошком приступу његовог професора. Зато и не чуди што су многи слушаоци његових предавања морали поранити да би обезбедили најбоља места. Хтели су да свог идола виде изблиза јер је из њега заиста извирала позитивна енергија која мотивише и у исто време отвара нове видике. Зато је одређење С. Николајевића само као професора опште историје књижевности непотпуно и неправедно. У питању је био човек широких интересовања и снажне научне има-

³⁴ АС, ВШ, 1889, 418. Записник са седнице Академиског савета од 27. маја 1889. године.

³⁵ АС, ВШ, 1889, 418. У питању је било ангажовање Алфонса Мага, професора Лицеја у Ници.

³⁶ Б. Николајевић, Из минулих дана, 84-86.

тинације, коме би можда више одговарао назив „философа“ који је своја базична знања (историја књижевности) умео да надогради управо сазнањима из философије. Вешто бирајући теме за своја предавања, показао је још једну врлину – истанчано осећање за систематизовање знања. То је, заправо, највише и недостајало ондашњим великошколцима. Захваљујући огромном труду омиљеног професора они су тај недостатак превазишли. Наравно, када се за неког каже да је био омиљен професор, код многих би се у први мах појавила помисао да је то значило да он није био строг. Напротив. Управо због тога што је словио за строгог али „праведног“ професора био је посебно уважен. Он никада ту своју особину није злоупотребио односно није показао склоност да повреди своје „ћаке“.

Своју неисцрпну енергију и велико знање није С. Николајевић показао само као професор Велике школе.³⁰ И поред заузетости, како смо напред већ истакли на више поља (професорском, политичком и хуманитарном),³¹ он је у периоду 1880-1888. године,³² као ванредни члан Главног просветног савета био укључен у рад овог за просвету изузетно важног тела. Не треба заборавити да се то све догађа у години када започиње процес модернизације образовања у Кнежевини Србији, у коме је значајан удео имао и С. Николајевић. Као одличан познавалац просветних прилика у Европи, он је у мно- гоме допринео да се у Србији изгради модеран образовни систем. У том великому „делању“ он је поново био од велике помоћи главном идеологу овог процеса, Стојану Новаковићу. И на овом као и на другим примерима видимо њихову добру сарадњу, која је, како смо напред показали, била утемељена пре свега на искреном пријатељству и узајамном уважавању. У оквиру ове сарадње посебно је било драгоценено присуство С. Николајевића на испитима зрелости у Београдској гимназији.³³ Током и после испита он је несебично пружао стручну помоћ професорима поменуте гимназије, предочавајући им при томе најновије резултате из области историје књижевности. Сваку посету Београдској гимназији, користио је да поклони књиге,

³⁷ О томе више: И. Пападрианос, Светомир Николајевић (1844-1922): *The first Serbian Historian to write about Riga's Valestinlis*, Тессалоники 1998.

³⁸ АС, ВШ, 1889, 418. Записник са седнице Академског савета од 27. маја 1889. године. У питању су били најчешће захтеви да се ослободе полагања одређених испита.

³⁹ АС, ВШ, 1890, 149. Писмо министра просвете Андре Николића бр. 8470 од 15.јуна 1890. године упућено ректору Велике школе.

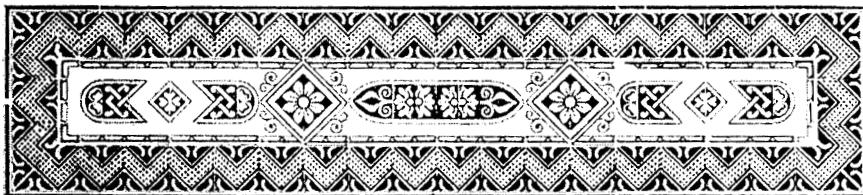
али неретко и новац сиромашним ученицима, јер су му у сећању још увек били дани које је у овој школи провео. Био је то само један у низу примера из које се види топлина људског срца С. Новаковића. Помоћи другом који је био у тешкоћама за њега је био најважнији животни принцип. Зато се после његовог имена може с разлогом ставити знак једнакости, па онда исписати реч хуманост, која је преблага за лепоту његовог племенитог лика.

Врхунац његове професорске каријере је несумњиво био избор за ректора Велике школе на педесетогодишњицу оснивања Лицеја. Тако је почетком зимског семестра, школске 1888-89. године,³⁴ симболично □засео у не баш пријатну ректорску столицу. То је и сам искусио током свог двогодишњег (два пута биран) ректорског мандата. И овај, као и све друге послове који су му били поверили, обављао је с лакоћом и потпуном преданошћу.

То се најбоље види када се анализира рад Велике школе у наведеном периоду. Унео је много тога новог у раду □Академиског савета. Седнице су трајале знатно краће, јер по његовом мишљењу □у учионицама смо потребнији , апелујући тако на своје колеге да буду што □краћи у свом говору . С друге стране, видљива је Николајевићева жеља да се уважи мишљење Савета у питању избора и постављања нових професора. Неретко су министри просвете покушавали да без □аслушања Академиског савета поставе, пре свега хонорарне професоре.³⁵ Због тога би уследила расправа на седници Савета коју је по правилу иницирао С. Николајевић уз подршку Андре Ђорђевића и осталих професора. Сачувати углед Велике школе за њега је био најпречи задатак. А он се могао подићи и ангажовањем професора из иностранства. И ту је удео С. Николајевића био знатан. Залагао се за довођење професора за оне предмете (француски језик) за које у Србији тада није било □стручних лица .³⁶ Дајући предност увек знању и стручној компетентности, Николајевић је заправо показао своју визију Велике школе као установе највишег научног ранга. У том правцу као ректор повукао је још неколико значајних потеза. Један од њих је довођење угледних личности из света науке и политике на Велику школу. Међу онима који су посетили Велику школу нашли су се италијански престолонаследник

⁴⁰ АС, ВШ, 1890, 191. Писмо С. Николајевића ректору Велике школе од 1. септембра 1890. године. Симболично су наплаћиване улазнице по 0,50 динара (изузев сиромашним ђацима), искључиво у намери да се прикупе средства за помоћ сиромашним ђацима и хуманитарним организацијама.

Виторио Емануеле III, као и угледни чешки лекар Емил Халуб, који је у Европи био тада познат као истраживач афричког континента.³⁷ Његовом и другим предавањима поред Џака и професора Велике школе, присуствовали су и многи угледни званичници из дипломатског кора. Један од најчешћих посетилаца бројних предавања које је држао С. Николајевић био је и грчки амбасадор Јоанис Монсикос.³⁸ Повод је био предавање С. Николајевића о грчком песнику Риги од Фере (1753-1798). Одушевљен бриљантним предавањем српског професора, он је одмах обавестио грчко Министарство спољних послова о овом за њега пријатном тренутку, истичући у први план намеру Николајевића да прикупи новац и подигне споменик грчком јунаку и песнику. То је била слика Велике школе која је била позната многима у Европи тих година, захваљујући великим угледу њеног ректора.

С друге стране, занимљиво је пратити однос С. Николајевића са Џацима Велике школе. У решавању бројних Џачких захтева увек се залагао да им се издаје у сусрет.³⁹ За њега као ректора било је веома важно да се ни једном одлуком Савета не оштете Џаци, јер су преоптерећени испитима, али и другим обавезама, којих није било мало. Подршка Џацима, члановима певачког друштва Обилић није изостала и због њиховог учешћа у припреми програма за обележавање пет векова Косовске битке. Ову подршку коју им је пружао ректор Џаци су знали да цене, али је нису никад злоупотребили. Узвратили су му у тренутку када му је било најтеже. Било је то неколико дана након његове смени с положаја ректора Велике школе. А повод за смени био је његов исувише оштар говор на прослави одржаној почетком јуна 1890. године у кафани код Хајдука Вељка организованој у част повратника краља Милана. Познат по слободоумности и бритком језику, Николајевић је у здравици рекао: било би потребно перо Тацита или Тукидida да испише све злочине почињене у нашој дршави после одступања Вашег величанства с престола, а поред власти која нема никаквог ауторитета, да наслика анархију у земљи, а ништавило и бедну неодлучност у спољашњим односима, слављење лажи, игнорисање памети, награђивање порока, незнაња и страсти. Недуго затим уследио је одговор Намесништва у форми указа о став-

љању у стање покоја , чиме је заправо кажњен због речи које је изговорио на поменутој прослави.⁴⁰ Ова одлука изазвала је велико нездовољство код ондашњих Џака Велике школе. У смирај ноћи, окупили су се великошколци с бакљама у руци испред његовог дома на Дорђолу, исказујући му тако подршку и захвалност за све што је урадио за њих.

Николајевић је ову одлуку, како смо напред истакли, примио мирно. Тог тренутка окренуо се својим будућим обавезама. Оне су биле индиректно везане за Велику школу, односно за држање јавних предавања у наредном семестру. Због тога се почетком септембра 1890. године обратио ректору Велике школе са захтевом да му одобри држање Јавних предавања из области књижевне естетике у сали поменуте установе, што му је и било одобрено.⁴¹ Ово није био и растанак С. Николајевића са Великом школом. Две године касније, 20. јуна 1892. године, он се још једном вратио на Велику школу, добивши поново своју катедру. Међутим, није се дуго задржao на том месту, јер је већ 24. јуна 1893. године био постављен за члана Државног савета.

Тако је окончана готово двадесетогодишња, више него успешна професорска каријера С. Николајевића на Великој школи. Из њега остала је установа која је деценију касније, добрим делом и његовом заслугом уздигнута на ниво универзитета, и што је још важније бројне генерације свршених великошколаца којима је маниром врсног педагога Јудахнуо идеју о потреби изграђивања модерног друштва у Србији. Било је то дело истинског визионара и хуманисте, који је по свему што је учинио током свог живота показао да је био готово век испред времена у коме је живео и стварао.

Арсен Ђуровић

ЕТНОЛОГИЈА НА УНИВЕРЗИТЕТУ У БЕОГРАДУ

I

Закон о Универзитету у Београду поднет је на усвајање у част обележавања стогодишњице Првог српског устанка (1804-1904). Изгласан је 19. марта 1905, а свечано отварање Универзитета, чију стогодишњицу обележавамо, обављено је 2/15. октобра 1905. у присуству краља, престолонаследника, највиших политичких функционера, дипломатског кора, црквене јерархије и изасланика Универзитета у Загребу, Софији и Торину. Овим чином омогућен је наставак и уздигнут на виши ниво развој етнолошке науке која је и у претходним раздобљима проучавала постанак и развој народа и етничких заједница пре свега у Србији а затим и шире. На Универзитету пред етнологију као науку постављен је задатак да својим проучавањима пронађе законитости у етничком развитку свих људских заједница на Земљи и да утврди токове у етничком развитку Човечанства у целини.

II

Београдски Универзитет, уосталом као и исходишта за етнологију, има своје корене у раној српској средњовековној држави у којој се иначе неговала висока уметност и проучавало право упоредо са кодификовањем правних норми. Уз то велики број људи се у то време бавио преводима и оригиналном књижевношћу. Под непосредним утицајем, на византијским основама, цветала је и српска култура. Школство је било везано за манастире. Циљ образовања је био да се од људи формирају добри хришћани. Највише књижевно, школско и научно средиште био је манастир Хиландар на Гори Атонској, који су обновили Стефан Немања, оснивач моћне српске династије и његов син монах Сава, први архиепископ аутокефалне српске цркве и човек који је поставио основе српској култури. Хиландар је вековима остао српско културно и научно жариште и за средњовековне прилике нека врста високе школе.

Српска средњовековна држава нестала је пред нездрживим ширењем Отоманског царства пре него што је у њој дошло до изградње грађанског друштва и његовог чвршћег повезивања са западно

европским светом. Међутим, Српска православна црква наставила је да негује стару културу без обзира што јој је Отоманско царство ускратило византијска изворишта са којих се напајала и прекинула јој сваку везу са токовима који су обогаћивали западноевропску културу. Али, упркос томе, српска култура је напредовала и при томе чувала, макар и скамењене, средњовековне обрасце, као што је и у књижевности, све до XVIII века, задржала српску редакцију старо-словенског језика којим се служила и црква.

Део српског народа, после сеоба под турском најездом, нашао се под хабзбуршком влашћу, а широком пограничном појасу према Турској, где је уживао повластице, неговао црквену аутономију и током XVIII века изградио свој грађански сталеж. По данашњој Војводини, јужној Угарској и западној Румунији осниване су основне и средње школе и отварана врата педагошком исткуству и научним тековинама западног света уз, разуме се, обавезно неговање српске традиционалне културе и баштине. Међутим, у Србији под османлијском влашћу могла се само понегде наћи понека основна школа. На пример, почетком XIX века било је само четрдесетак таквих малих школа у којима се могла стећи само елементарна писменост. Школе су први пут у Београдском пашалуку отворене у Првом српском устанку (1804-1813) када је народ под вођством Карађорђа Петровића збацио турску власт. На подстицај Доситеја Обрадовића (1739-1811) пореклом из Баната, који је пренео просветитељске идеје и у Србију, основана је 1808. и Велика школа у којој се за потребе устаничке Србије обављало трогодишње школовање до пропasti устанка 1813. године.

Милош Обреновић је такође, иако неписмен и необразован, оснивао школе по земљи и омогућио да се 1830. отвори у Београду Велика школа која је од 1833, под именом Гимназија, наставила рад у Крагујевцу. Године 1838. основан је Лицеј као виши степен Гимназије, који се 1841. преселио у Београд и поред филозофског добио и правно одељење. Лицеј је временом оптерећен многим слабостима па је донет закон који је 1863. омогућио да се, место Лицеја, оснује Велика школа или Академија, која је смештена на данашњем Студентском тргу у зданју које је „капетан Миша“ (1803-1885), један од, у то време, најбогатијих људи Србије, завештао „своме Отечаству“.

Велику школу Кнежевине Србије чинили су Филозофски, Правни и Технички факултет. У новом плану Филозофског факултета Велике школе било је предвиђено да се на оба одсека – историјско филолошком и природно математичком – уз упоредну географију слуша и етнологија као општи предмет. Домет тих предавања није био велики. Али, уз друге предмете допуњавао је знања за даљи рад.

У нашој средини на Великој школи појављују се истраживачи и ствараоци изузетног значаја (Ђура Даничић, Јосиф Панчић, Панта Срећковић, Чедомир Мијатовић, Јован Бошковић и други). Ова плејада културних и научних стваралаца, својим радом и присуством подигла је у Србији и ниво високог школства и ниво српске науке у целини. Они су поставили темељ и етнолошком научном раду, следећи тако сабирачки и аналитички рад Вука Каракића.

Осма деценија XIX века била је на научном и културном плану у Србији изузетно значајна. То је време идеја Светозара Марковића у коме се научно заснивају прве социјалистичке мисли. У то време јављају се на Великој школи и студенти из још неослобођених српских крајева. Међу наставницима је, на пример, Стојан Новаковић који усмерава ток истраживачког рада не само за своје време него и за покољења која долазе. Због тога није чудо што се реформом од 1880. године рад на Великој школи још више приближава раду универзитета.

Развоју етнологије осамдесетих и деведесетих година XIX века допринеле су разне околности. У то време излазе или се покрећу часописи са научним садржајем, оснива се 1886. Српска академија наука, као и неке друге научне и културне установе, које својим радом доприносе и помажу развој етнологије. Штавише, школске 1890/91. године етнологија са географијом постаје нераздвојан предмет који се изучава у трећој години, упоредо са историјским дисциплинама. Тако је у Великој школи и етнологија израсла на степен универзитетске науке.

Етнологија, односно етнографија је од јануара 1880. уведена и на историјско-филолошком и на природно-математичком смеру на Филозофском факултету, а уредбом од 21. децембра 1896. етнографији је дато још више места у високошколској настави. Етнологија се уз географију изучавала као главни предмет заједно са археологијом као помоћном науком.

Уздизање етнографије, односно етнологије, на факултетски ниво крајем XIX века подстакнуто је развојем научне мисли тога

добра. У то време јављају се часописи као што су: Отаџбина, Годишњица Николе Чупића, Браство, Архив Српског лекарског друштва, Старинар, Геолошки анализи Балканског полуострва и други у којима се објављује и етнолошка грађа. Упоредо са тим ишло је и припремање научног подмлатка који се бавио непосредним истраживачким радом и на тај начин дао допринос и националној и општој научној мисли. Крајем XIX и почетком XX века на Филозофском факултету стварају: Михаило Петровић, Јован Цвијић, Јован Жујовић, Никола Вулић, Милоје Васић, Павле Поповић, а међу слушаоцима су, што је за етнологију посебно важно, Јован Ердељановић, Јефто Дедијер, Глиша Елезовић, Танасије Пејатовић, Светозар Томић, да поменемо само неке, који су својим радом задужили етнолошку науку и доприенили њеном развоју. У то време отворен је Народни музеј, покренуто издавање Српског етнографског зборника (од 1894.), издвојен је из Народног Етнографски музеј у Београду (од 1901.) итд. У етнолошки наставни и научни рад, крајем XIX и почетком XX века, унето је доста система и прегледности. Главни и веома успешан потез у свему томе припада Јовану Цвијићу.

Одмах после завршетка студија у Бечу 1893. Јовану Цвијићу је понуђено да буде професор географије и етнографије на Велиој школи у Београду. Међутим, без обзира што је располагао таквом спремом, Цвијић је на свој захтев номинално остао само у оквиру географије и проучавања Балкана и балканских народа, посебно Јужних Словена, и обављао је у оквиру антропогеографије коју је и методски и научно стабилизовао. Због тога се Јован Цвијић, без обзира противљењу да званично буде етнолог, ипак, с великим разлозима, сматра оснивачем српске научне етнологије. Цвијић је први радио на осамостаљењу етнологије као науке и залагао се за посебну наставу из етнолошке групе предмета.

Цвијић је у географском заводу Велике школе 1895. организовао наставу из етнологије и детаљно разрадио програм етнолошких проучавања. Главну пажњу посветио је проблемима међу којима су: проучавање географске средине и главних момената из њене прошлости, затим привредна и друштвена основа, насеља и куће, становништво, расне, телесне и психичке особине, етнички састав и порекло становништва, народна ношња, традиционална исхрана, просвећеност и национална свест, друштвена организација, обичаји, фолклор, постанак и развој етничких група, промене које настају услед миграција становништва, као и нека друга обележја. Цвијићев приступ и радови из етнологије били су, ако не испред,

оно свакако на нивоу тадашњих схватања европске науке у којој се претежно приказивало село и његова етнографска свежина у којој је живео највећи проценат становништва. С друге стране Цвијић је у Великој школи радио у времену које је стварало основу за њено прерастање у универзитет које је постало просветна, научна и национална дужност. Цвијићево схватање етнологије којој је дао теоријски и методолошки допринос, представљало је основу од које се на Универзитету пошло у даљем развоју ове научне области. Ово је схватљивије и због тога што је Цвијић био први декан **Филозофског факултета у оквиру Универзитета**.

Док је рад на Универзитету у Београду био у свом пуном замаху и искорачивању међу старе европске универзитетете, избили су ратови који су прекинули развој, оштетили збирке, семинаре и библиотеке ове младе полетне високошколске установе. Етнолози су такође искусили ко зна коју по реду „Голготу српства и Србије“ али не за тако „далеко неко покољење“.

Етнологија је у Београду 1906. године добила прве сталне наставнике. То су били Јован Ердељановић и Тихомир Ђорђевић. Предавања Јована Ердељановића обухватила су општу и посебну, односно етнологију света и Европе, с посебним освртом на балканске народе. Поред тога је током више година излагао етнологију Јужних Словена, Грка, Арбанаса, Цинцара, Румуна и Турака. Тихомир Ђорђевић је предавао о српској материјалној и духовној култури и етнологији као науци уопште. Из његових посебних предавања издвајају се теме о Цинцарима и српском фолклору, о фолклорном градиву у српским народним песмама, о становништву Србије у првој половини XIX века. Упоредо са овим предавао је румунски језик, историју Румуније и њене литературе.

После Првог светског рата рад је постепено нормализован. Међу тадашњим члановима САНУ, чију су већину чинили професори Филозофског факултета, налазили су се и професори етнологије Тихомир Ђорђевић и Јован Ердељановић. Етнолошки семинар је проширен. Као асистенти у њему раде Светозар Раичевић и Митар Влаховић. Од 1924. под руководством Тихомира Ђорђевића етнологија се предавала и у Скопљу на Филозофском факултету, где су у складу са програмом Филозофског факултета у Београду, предавали етнологију Тихомир Ђорђевић, Сима Тројановић, Војислав Радовановић и касније Миленко Филиповић. Међутим, од 1926. па све до другог светског рата према Филозофском факултету, па и етнологији, вођена је нездовољавајућа економска политика која је ограничи-

вала персонално ширење. Овај развој етнологије прекинуо је други светски рат. У њему је пламен оставио пустош и претворио у дим и гар неколико деценија претходног плодног рада.

По другом светском рату етнологија се развијала на Филозофском факултету у Београду као и остала Одељења Филозофског факултета.

Наставни и научни рад поједињих етнолога на Катедри и окупљених око ње, упркос свему, превазилазио је границе школе и наше земље, подижући се до нивоа европске и светске науке. Захваљујући томе, 1930. године основано је Етнолошко студентско друштво а школске 1930/31. етнологија је уведена и у VII разред гимназије као предмет. Упркос веома тешким друштвено-политичким условима, у Србији се постепено стварала домаћа етнолошка школа, са својим представницима, ученицима и следбеницима, која је дала крупан допринос упознавању нашег и општег културно историјског и етнолошког наслеђа. Примера ради овом приликом се могу поменути само неки од њих.

Тихомир Ђорђевић (1868-1944), који није био Цвијићев ћак, већ се формирао као научник упоредо са Цвијићем, доживео је, па и данас доживљава бројне похвале. Његова делатност пада у време (крај XIX и прва половина XX века) у коме је патријархална Србија постепено приступала европском грађанској друштву. У том периоду, крајем XIX и првих четири ипо деценије XX века, Тихомир Ђорђевић је дао допринос упознавању етногенезе свих словенских народа и етничких њихових група и указао на процесе симбиозе и диференцијације међу њима. Пратио је развој живота и културе од појаве дилувијалног човека из Крапине па све до средине XX века. Посебно је указао на друштвену еволуцију, развој језика, етничких особина и традиције. Значајно место у Ђорђевићевим проучавањима заузима етногенеза и етничка историја народа са којима су Словени на Балканском полуострву долазили у додир. Детаљно је проучио Цигане у Србији и по томе постао познат у свету. Дао је запажене прилоге о Румунима у Србији, затим Цинцарима, Грцима, Арбанасима, Јеврејима, Турцима, Јерменима, Черкезима, Немцима, Чесима, Мађарима. Поред проучавања етничке историје Срба и других балканских народа обратио је пажњу и ушао у проблеме обичаја и веровања (рођење, свадба, погреб, природа у веровању, вештица, вила, вампир и друга бића) и у усмено народно стваралаштво (песме,

приче, пословице и народну поезију уопште). Због тога се сматра утемељивачем проучавања српског фолклора.

Јован Ердељановић (1874-1944) бавио се етнолошким проучавањима више од пола века. Врсни Цвијићев студент, сарадник и следбеник, оставил је око осамдесет дела од општег значаја. Пратио је етничке процесе од најранијег словенског слоја у Банату до проучавања етничких процеса и племенског друштва у Старој Црној Гори, у Кучима, Братоножићима, Пиперима, о етничком сродству Бокеља и Црногорца, о етничким процесима у Шумадији, о пореклу Буњеваца и почецима вере и другим етнолошким проблемима. Први је у нас истакао анимизам као најстарији облик религиозних схватања. Био је, као и Тихомир Ђорђевић, учитељ оних генерација студената које су активно сарађивале на Српском етнографском зборнику. Пропутовао је многе наше крајеве ради проучавања племенског друштва, разних етничких група и народне религије као погледа на живот и свет. Иницирао је увођење биофизичке антропологије на групи за етнологију и правио је оправдано разлику између етнолошке и антрополошке науке.

Сима Тројановић (1862-1935) спада у прегаоце који су се после студија биолошких наука посветили и у Хајделбергу специјализирали етнологију и тако ушли у срж проучавања народа и народног живота. Указао је на главна обележја српског народа, проучио улогу ватре у обичајима, обрадио старинска српска јела и пића, анализирао и истакао главне српске жртвене обичаје и обрадио психофизичко изражавање српског народа поглавито без речи. Истакао се као утемељивач Етнографског музеја у Београду. Успео је да изгради своје виђење и свој приступ у проучавању народне културе који се у извесној мери разликовао од такође оригиналних Цвијићевих, Ђорђевићевих и Ердељановићевих метода.

Нико Жупанић (1876-1961) је преко шездесет година провео у раду на науци о народу. Запажене су његове студије о Илирима, Тројанцима, Аријевцима, првобитном становништву јужнословенског и осталог балканског простора, затим о Жумберчанима и Мариндолцима, Понтијским Бугарима, Турцима, Хариматима. Установио је систем историјске антропологије балканских народа. Расправљао је о старој постојбини Срба у Белој Србији, трагао је за Србима Плинија и Птоломеја и први протумачио да се име Срби може дове-

сти у везу са лезгијском речју са Кавказа „Сур-Би“, у којој „Сур“ дословно значи човек а са додатком „би“ означава народ, што се као појам („народ“) срета у именима многих народа у свету. Запазио је најстарији етнички слој на Балкану и утврдио да су то били Пелазги, односно Пеласти. Описао је прве носиоце имена Србин, Хрват, Чех и Ант. Проучио је етничку заједницу Черкеза на Косову и описао антрополошке карактеристике Срба са Косова поља. Утврдио је да се први историјски познати вођа словенског племена Анта називао Боз. Домен његовог интересовања кретао се у опсегу Балканског полуострва, Предње Азије, старе словенске постојбине, Карпата, Кавказа и етничких група на тим просторима. Проучио је биофизичку метаморфозу народа на југу Балканског полуострва и ушао у проблеме етногенезе Југословена.

Војислав Радовановић (1884-1957) је дао запажен допринос нашој антропогеографији и етнологији. Међу етнолошким радовима истичу се проучавања стварања култа о „простонародним“ ктиторима цркава који су били сељаци, затим култ Милоша Обилића у сеоском друштву као и култ Свете Злате Мегленске, девојке мученице која је страдала у турском ропству. Истакнут је и култ хероја заштитника сиротиње раје и мегдан Марка Краљевића са Мусом. Студије о народној ношњи у Мариову и предања о обредном убијању стarih људи после навршене одређене године живота, веома рано су ушли у европску литературу као путоказ како треба проучавати ову проблематику.

Боривоје Дробњаковић (1892-1961) антропогеограф, етнолог и музеолог, у низу монографија (Јасеница, Космај, Смедеревско поднавље и друге) детаљно је проучио етничку структуру Шумадије, као и у неким посебним расправама (Досељавање Црногораца у Србију 1847., Становништво Србије у време Првог српског устанка и друге). Проучио је и покренуо проучавање, поред града Крагујевца, етнолошке одлике низа варошица у Србији (Паланка, Наталинци, Топола, Аранђеловац, Сопот, Младеновац, Раља, Љиг, на пример). Истакао је значај музеја под ведрим небом и активно се бавио проблемима етнографске музеологије. Проучавао је материјалну културу и духовно народно стваралаштво везано за поједине обреде народне.

Миленко Филиповић (1902-1969) је један од најплоднијих и веома иницијативних српских етнолога. Оставио је драгоцене етнолошке монографије о појединим областима Босне, Србије и Македоније, Косова и Војводине, као и монографије о неким сеоским и варошким насељима на поменутим просторима. Истраживао је поједине етничке групе. Проучавао је народну привреду, исхрану, ношње, домаћу радиност, друштвени живот, обичаје, народну религију, народне умотворине и народну медицину. Запажени су теоријски приступи Миленка Филиповића из музејске етнологије и етнологије као научне и образовне дисциплине. Филиповићево научно дело чини кључ за решавање многих савремених етнолошких проблема. Оригиналним методама и смелим научним захватима продро је у најтежа подручја етнологије чије решавање захтева примену многих знања и искустава из других сродних наука у којима Филиповић није оскудевао. Израстао из Цвијићеве антропогеографске школе и етнолошких сазнања стечених код Тихомира Ђорђевића и Јована Ердељановића, Миленко Филиповић је био не само њен настављач (антропогеографске школе) него је знатно проширио њене оквире у области проучавања народног живота и обичаја, чиме је веома много задужио јужнословенску, балканску па и светску науку о народу.

Сретен Вукосављевић (1881-1957) задужио је етнологију проучавањем историје сељачког друштва, сељачког менталитета, организације динарских племена и изванредним документованим прилогима у облику „писма са села“ која сведоче о народном животу и хтењима у појединим јужнословенским крајевима.

Јован Вукмановић (1906-1994) обратио је пажњу на етничке процесе у Конавлима, Паштровићима и Црмници и организовао етнолошки истраживачки рад у Црној Гори. Покренуо је „Гласник Етнографског музеја на Цетињу“, бавио се проблемима музеологије, фолклористике и целокупног народног живота.

Шпиро Кулишић (1908-1989) је ушао у проблеме проучавања братства, обрадио је главне правце и нека теоријска питања у етнологији. Његову пажњу привукао је матрилокални брак и свадбени народни обичаји у Босни, Херцеговини и Далмацији. Посебну студију оставио је о словенској старој религији, о словенској и кавкаској традицији (сличности и разлике) и другом.

Татомир Вукановић (1907-1997) интензивно се бавио многим проблемима из етнологије и фолклористике. Објавио је расправе о етногенези Југословена, Циганима, о Србима на Косову, студију о Дреници. Веома много је задужио српску етнологију непосредним проучавањима Срба на Косову и Метохији и дао незаобилазне научне путоказе за етнолошка и друштвенополитичка и културноисторијска проучавања балканских народа.

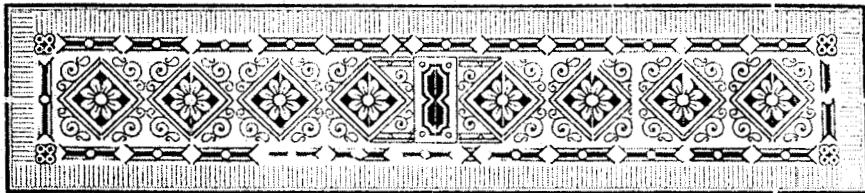
Слободан Зечевић (1918-1983) ушао је у проблеме етнологије и фолклористике, материјалне културе и народних обичаја и веровања. Уочене су његове студије о митским бићима српских предања, култу мртвих код Срба и српским народним играма.

Драгослав Антонијевић (1930-2001) обухватио је неколико научних области које улазе у етнолошко видно поље. Реч је, поред етнологије, о фолклористици, културологији и балканологији. То потврђује неколико књига међу којима су Милена гусларка, Алексиначко поморавље, Обреди и обичаји балканских сточара, Ритуални транс, Дромена и друге. Проучавао је поједине етничке заједнице (Саракачани, Власи, Цинцари) и указао на међусобне утицаје и пројимања традиционалног стваралаштва Срба, Грка, Бугара, Румуна и других балканских народа.

Душан Бандић (1938-2004) је развио своју истраживачку делатност у последњим деценијама XX века. Сконцентрисао је истраживања на проучавање српске народне религије. Обрадио је многе српске религијске појмове и посветио се проучавању свакодневне народне религије Срба којој је у науци дао приличан број запажених научних и стручних прилога. Уз то, бавио се проблемима етничитета, ритуала и народног живота у трансформацији („традиционалног“ и „савременог“) у другој половини XX века.

* * *

Етнологија је, као што се из претходног осврта види, дистигла и у наставном и научном погледу и по Другом светском рату, уз сарадњу са Етнографским музејом и Етнографским институтом САНУ, веома запажене резултате. Тиме се изузетно добро уклошила у стогодишњи развој Београдског универзитета. Одељење за етнологију, као део Филозофског факултета покренуло је (оснивач Петар

Влаховић) две едиције. Издаје публикацију „Етноантрополошки проблеми - монографије“ (до сада објављено 29 књига) и „Етноантрополошки проблеми - часопис“ (до сада објављено 13 свезака). Антропологија је уведена (увео Петар Влаховић) као предмет који се разгранао у физички, етнички и културни смер. Урађен је већи број магистарских радова и докторских теза што у претходним периодима није била честа појава. Успостављена је сарадња са етнолошким одељењима у Европи и свету. Поред проучавања јужнословенске и балканске етнолошке проблематике развијена су и проучавања етнологије света.

Ниво који је био достигнут у проучавању етноса и етничког развоја, етничког идентитета и антрополошких одлика становништва у другој половини XX века у новије време потпада под развој „глобализације“ која кроз процес технолошког напретка и акултурације не води доволно рачуна о специфичностима појединих етничких заједница и народа света. Глобалистичко схватање живота и света заobilази проучавање етничког идентитета и етнологију брише као науку и поимање развоја локалног друштва занемарује. У том правцу се у савременим условима усмерава и развој високошколског система у целини па и наша етнологија, нажалост, лагано губи своја народна обележја.

Петар Влаховић

Важнија литература:

И. Божић, Постанак и развој Универзитета у Београду, Београд 1988.

Зборник закона и уредаба о Лицеју, Великој школи и Универзитету у Београду, Београд, 1967.

Сто година Филозофског факултета, Београд 1963.

П. Влаховић, Развој етнологије на филозофском факултету у Београду од оснивања до Другог светског рата, Гласник Етнографског института САНУ, књ. XXVIII, Београд 1979.

П. Влаховић, Јован Цвијић као оснивач наше науке о народу, Гласник Етнографског института САНУ, књ. IV-VI, Београд 1957.

П. Влаховић, Писци наше етнологије и антропологије, Београд, 1987.

Проблеми културног идентитета становништва савремене Србије, Етноантрополошки проблеми – Зорник радова, уредник др Сенка Ковач, Београд, 2005.

БОГОСЛОВСКЕ ШКОЛЕ СРПСКЕ ПРАВОСЛАВНЕ ЦРКВЕ ПРЕ ОТВАРАЊА БОГОСЛОВСКОГ ФАКУЛ- ТЕТА

Прве богословске школе уопште отваране су при православним храмовима. Још у немањићкој Србији оснивани су манастирске школе. По угледу на Византију постојале су тзв. „дворске“ или домаће школе.

Од манастирских школа треба поменути школу у Студеници, Придворну школу у Жичи и школу у храму Богородице Одигитрије у Пећи. Најбоља школа за стицање највишег образовања била је у манастиру Хиландару, у Светој Гори.

Прва богословска школа за спремање парохијског свештенства отворена је 1615. године у далматинском манастиру Крки. Након више од стотину година епископ бачки Висарион Павловић (1731-1756) отворио је 1744. године Духовну академију у Новом Саду. Школа је радила кратко време. У истом граду је 1800. године у резиденцији епископа Јована Јовановића (1786-1805) радила богословска школа, у ствари течај, који је трајао три месеца.

Епископ горњокарловачки Павле Ненадовић је при своме двору у Плашком 1745. године отворио школу за спремање свештеничког кадра. Када је постао карловачки митрополит, отворио је у Карловцима клирикалну школу при Покрово-Богородичној школи.

Прву редовну богословију основао је 1794. године у Сремским Карловцима митрополит Стефан Стратимировић, а три године раније и гимназију. Уз ове две школе 1797. године основао је Благодјејање за исхрану сиромашних ученика. Школовање у Стратимировићевој

¹ Др Б. Гардашевић, Богословље, Орган Богословског факултета, Богословље, 1968, год. XXX (XLIV), св. 1 и 2, 177.

богословији је до 1826. године трајало две године а од тада па до 1872. три године. Богословија је од 1872. до 1875. године била затворена. Пошто је извршена реорганизација, почела је 1875. године са радом нова богословија. Школовање је трајало четири године.

Богословија је 1891/92. године добила лепу модерну зграду подигнуту од заоставштине браће Анђелића и добру библиотеку. Највећи процват је доживела за време патријарха Георгија Бранковића. Треба напоменути да та богословија и данас ради с тим што је изменеју два светска рата у Сремске Карловице била премештена богословија Св. Саве из Београда.

У XIX веку у Карловачкој митрополији радило је неколико богословија по епархијама. У Плашком је 1801. отворена „Клирикална школа“ и радила је до 1867. године; у Пакрацу је отворена богословија 1809. и радила до 1872. године; у Вршцу и Араду су отворене богословије 1822. са српским и румунским одељењима, а у Темишвару само са српским. Темишварска богословија је ускоро затворена а вршачка је коначно престала са радом 1867. године.

За време француске управе у Далмацији Наполеон I је дао дозволу да се при новооснованој Далматинској епархији отвори „школа са семеништем ради обучавања православног клира“. Школа није отворена због недостатка наставног кадра. Епископ Венедикт Краљевић је 1819. године покушао у Шибенику да отвори унијатску богословију. Школа је нестала 1821. године, после убиства једног од унијатских професора.

Наследник Краљевићев епископ Јосиф Рајачић отвара 1833. године Православну клирикалну школу у Шибенику. Школа, као и седиште епархије, премешта се 1841. године у Задар. За време епископа Стефана Кнежевића школа је реорганизована и школа 1863/64. године претворена у Богословски завод, у који су примани кандидати са свршеном гимназијом. Задарска богословија је престала са радом 1919. године.

Прва богословија у Србији почела је са радом 1810. године у Београду. Са пропашћу Првог српског устанка 1813. године престала је са радом и богословија. После 23 године митрополит Петар Јовановић отворио је 1836. године богословију у Београду. Његов

² Православље, 15. септембар 1983, бр. 396.

³ П. Пузовић, Издавање (укидање) Богословског факултета из састава Београдског универзитета, Српска православна црква – прилози за историју 2, Београд, 2000, 278.

наследник митрополит Михаило отворио је 1873. године при београдској богословији Страначку богословију као засебан завод, са самосталном управом и мисионарском сврхом. У ову богословско-учитељску школу уписивали су се младићи из наших покрајина под турском влашћу, који су се спремали за свој будући црквени, просветни и национални рад у тим српским крајевима. Стара београдска богословија завршила је са радом 1903. а нова богословија под именом Богословија Св. Саве почела је са радом 1900. године.

У Босни је прва богословија отворена у Бања Луци 1866. и радила је до 1875. године. После 16 година отворена је 1882. године богословија у Сарајеву. Због лоших услова премештена је 1884. године у Рељево код Сарајево. Школа је поново враћена у Сарајево 1917. године и радила је до 1941. године.

На Цетињу у Црној Гори отворена је богословија 1863. године за време митрополита Илариона Рогановића. Богословија је школ. 1873/74. радила у манастиру Острогу па је поново враћена на Цетиње. Од 1878/79. ради као Богословско-учитељска школа. За време Првог светског рата престала је да ради да би 1924. године обновила рад под именом Српска православна богословија Св. Петра Цетињског. Поново је прекинула рад за време Другог светског рата. Дуго се чекало на обнављање њеног рада све до 1992. године.

У Призрену је отворена богословија 1871. године. Школа непрекидно ради до данас осим што је имала прекиде у време ратова. Нажалост, услед ратних забивања последњих година двадесетог века, школа је исељена привремено из Призрена у Ниш, где и данас ради.

Православни Богословски факултет

Поменуте средње богословске школе су припремиле пут за отварање Богословског факултета. Прве идеје за отварање Богослов-

⁴ Уредба Православног Богословског факултета на Универзитету Краљевине Срба, Хrvата и Словенаца, Службене новине, 1921, год. III, бр. 127.

⁵ Првих десет година број дипломираних студената био је мали: 1925/26. – 9; 1926/27. – 11 ; 1927/28. – 9; 1928/29. – 7; 1929/30. – 7; 1930/31. – 2; 1931/32. – 17. (Архив Православног Богословског факултета, К. Бр. 913, 22. март 1932).

⁶ П. Пузовић, Богословски факултет СПЦ (1920)-1997), Прилози за историју Српске православне цркве, Ниш, 1997, 367.

⁷ Никанор Ружичић је био епископ нишки од 1898. до 1911. године.

⁸ Православље, 15. септембар 1983, бр. 396.

ског факултета појавиле су се у време митрополита Михаила 60-тих година XIX века. До реализације ове идеје није дошло из више разлога а најважнији је био недостатак квалификованих наставника. Београдски универзитет је основан 1905. године. У Закону о Универзитету у чл. 4 помиње се Богословски факултет после Философског и Правног факултета. Међутим, услед недостатка професора и ратова факултет је отпочео са радом тек 1920. године¹. Тада су прилике за отпочињање рада факултета биле повољније, јер су у земљу стигли Руси-избеглице, професори духовних академија, од којих су многи ангажовани као предавачи.

Првој седници Савета Богословског факултета, одржаној 6. септембра 1920. године у Ректорату Београдског универзитета председавао је др Александар Доброклонски, професор Опште историје цркве. На седници је за декана изабран професор Историје српске цркве, прота Стеван М. Димитријевић. Прва брига декана била је да обезбеди смештај факултета. Колики је то био проблем, види се из чињенице да су за 12 година промењене 4 зграде. Најпре је био смештен у кући Кузмановића, преко пута Саборне цркве, потом у Булевару краља Александра 26, па на углу Франкопанове 3 (сада Београдска) и Крунске 12 (касније Пролетерских бригада), и то само деканат и неколико слушаоница, док су део семинара и библиотека били смештени у Мишарској улици². Крајем 1932. године Факултет се уселио у један део зграде у улици Краља Петра (доцније 7. јула 2; данас опет Краља Петра). Ту су на скученом простору били смештени: деканат, слушаонице, семинари и библиотека³.

Предавања на Факултету су почела 15. децембра 1920. Предма Уредби Православног Богословског факултета из 1921. године задатак факултета је: □а) да обрађује богословску науку и спрема стручне раднике на њој; б) да даје духовне пастире са вишом спремом, наставнике за богословске предмете у стручним и средњим школама, и особље за судску и административну црквену службу.

⁹ Др. Рајко Веселиновић, Рад Стевана Димитријевића као делегата и инспектора Народног одбора СХС за помоћ гладним у СССР 1922/24. године, Богословље, 1984, год. XXVII (XLIII), св. 1 и 2, 53-102.

¹⁰ Др Б. Гардашевић, нав. дело, 177.

¹¹ Извештај Православног Богословског факултета Универзитета у Београду о раду у 1933-34.

¹² Исто.

¹³ Уредба је објављена у Гласнику Српске православне патријаршије, 1935. год. XVI, бр. 28, 514-518.

□Студије су трајале четири године (осам семестара). Предавани су следећи предмети: Свето писмо Старог и Новог завета, Догматичко богословље, Хришћанска етика, Апологетика, Упоредно богословље, Патрологија, Библијска историја са Библијском археологијом, Општа историја хришћанске цркве, Историја српске цркве са историјом других словенских цркава, Црквено право, Литургија, Омилитика с практичним беседама, Пастирско богословље, Историја религије, Историја општа са основама Социологије и Методологијом историје, Историја српског народа и осталих јужних Словена са Етнографијом и Историјом књижевности, Културна историја Византије, Философија (Психологија, Логика, Теорија сазнања, Историја Философије), Педагогика (Општа педагогика, Методика богословских предмета, Историја хришћанске уметности, Црквено-словенски језик с Палеографијом, Стари јеврејски језик и Грчки језик) (укупно 23 предмета). Пошто није било дипломског рада, то значи да је студент са положеним последњим испитом завршавао факултет. Уредбом је предвиђен и докторски испит који се састојао из усменог и писменог дела⁴. Први испити објављени су крајем јуна 1921. године. Прва генерација дипломираних студената – њих 11 изашла је крајем шк. 1924/25. године⁵.

Исте, (1920), основан је и Православни богословски факултет Свеучилишта у Загребу. Факултет није био дугог века. Укинут је због недостатка наставника и малог броја уписаних студената⁶.

Од самог почетка рада Факултета чињени су велики напори да се пронађе одговарајућа зграда за становање студената (студентски дом). У ту сврху је 1924. године адаптирана кућица на Косанчићевом венцу бр. 14, задужбина епископа нишког Никанора Ружичића⁷. Пошто је тај дом могао да прими само 8 студената, то је 1928. године новчаном помоћи Светог архијерејског синода и залагањем доцента Душана Глумца на ту кућу дограђен спрат и мансарда. Овако преуређена зграда могла је да прими око 50 студената⁸, али то ипак није ни издалека задовољавало ондашње потребе.

Доласком патријарха Гаврила (Дожића) 1938. године на чело Српске Православне Цркве, наговештени су бољи дани за Богословски факултет. Његовим залагањем добијена су два плаца, један за

¹⁴ П. Пузовић, Богословски факултет СПЦ (1920-1997), Прилози за историју, СПЦ, 368.

¹⁵ Исти, Издавање Богословског факултета из Универзитета, Српска Православна црква – Прилози за историју, 2, 278.

градњу зграде Факултета, други за градњу Дома студената. На плоцу на Карабурми, у данашњој улици Мије Ковачевића, по пројекту проф. Петра Анагностија, сазидан је Дом за студенте. Дом је завршен после Другог светског рата. Једно време користила га је држава, да би се у њега школске 1957/58. године преселила Богословија Св. Саве из манастира Раковице. На другом плоцу, који се налазио испод Правног факултета, у улици Старине Новака, требало је да се зида зграда Факултета. Са зидањем је требало да се отпочне 1940. године, али је Други светски рат те планове омео.

Улагани су од почетка велики напори на стварању факултетске библиотеке, која је била основ за научни рад. Фонд књига је стваран куповином и поклонима. Било је и оних који су давали новчане прилоге за куповање књига. Библиотеку је нарочито обогатио 1923. године прота Стева Димитријевић. Наиме, он је те године носио помоћ гладнима у Русији и искористио свој боравак за куповину већег броја богословских књига и часописа⁹.

И поред проблема које је имао Богословски факултет, код професора је постојала жеља за покретање једног научног богословског часописа. Ова жеља је била неостварива све до краја 1925. године. Наиме, крајем те године патријарх Димитрије (Павловић) је даровао факултету 50.000 динара □ради покретања часописа за обрађивање православне богословске науке. Тако је од 1926. године почeo да излази стручни богословски часопис □Богословље. Следеће године патријарх је уложио код Хипотекарне банке милион динара у обvezницама ратне штете. Овај новац патријарх је тестаментом завештао Богословском факултету. Камата је била довољна за редовно излачење овог часописа.¹⁰

Опште удружење студената Богословског факултета основано је 1926. године. Поред литературног рада и издавања литографисаних лекција удружење је 1932. године покренуло свој часопис под именом □Светосавље.¹¹ Крајем двадесетог века студенти су покренули часопис □Логос“.

Студенти Богословског факултета су 1931. године основали свој хор са задатком да негују православну црквену песму и да њоме утичу на развијање религиозног духа. У извршењу свога задатка хор је готово редовно певао у Саборној цркви недељом и празником,

¹⁶ Влада Народне Републике Србије, В. С. Бр. 62, 15. фебруар 1952.

¹⁷ Архив Богословског факултета, бр. 1656, 30. јун 1952.

учествовао у приредбама разних религиозних и хуманих друштава и приређивао сопствене духовне концерте¹².

Уредба из 1921. је два пута 1923. године допуњавана. Нова Уредба је донесена 1935. године, када су уведене катедре¹³. По овој Уредби Факултет је радио до 8. октобра 1945. године, с тим што су 1938. године учињене измене којима је укинут предмет Културна историја Византије, а Историја религије спојена са Апологетиком. Што се тиче Уредбе из 1945. то је у ствари поновљена Уредба из 1935. године с тим што је из Пастирског богословља издвојена Хришћанска социологија као посебан предмет, а Пастирско богословље је спојено са Мисионарством.¹⁴

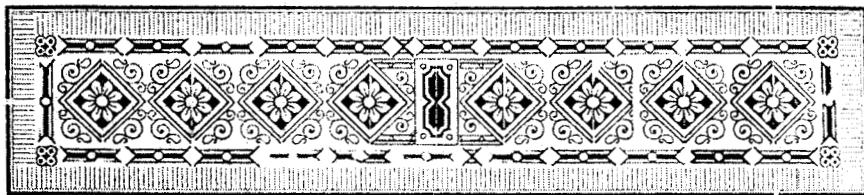
За време Другог светског рата Факултету је био забрањен рад осим што је октобра 1942. и три пута 1943. године дозвољено да се одрже испити, углавном за апсолвенте које је рат затекао са по неким неположеним испитом. Током рата намештај Факултета је потпуно уништен, деканат и административне књиге сачувани су у једној соби у другом делу зграде, који је користио Философски факултет. Захваљујући митрополиту скопском Јосифу сачувани су библиотека и архива Факултета. По његовом наређењу пренети су у зграду Патријаршије. Студентски дом на Косанчићевом венцу је изгорео у бомбардовању 6. априла 1941. године.

После рата Факултет се нашао у веома тешком положају. Наставни кадар је окрњен, а у један део зграде Факултета уселили су се станари, који су с много муке исељени. Доста труда је уложено и док је исељена археолошка збирка проф. др Милоја Васића, која је била смештена у великој сали и још једној мањој просторији.¹⁵

Поред свих неволја с којима се Факултет борио, дошла је 1952. године одлука комунистичких власти да се Факултет укине као државна установа. Нове власти су покушавале још 1946. године да укину Богословски факултет као државну установу, али је то спречио Свети архијерејски синод на челу са митрополитом скопским Јосифом. То што је спречено 1946. године, остварено је 15. фебруара 1952. године. Наиме, тога дана Влада Народне Републике Србије, на предлог министра-председника Савета за просвету, науку и културу, Митре Митровић, донела је решење о укидању Богословског факултета као државне установе. Решење је потписао председник Владе НР Србије Петар Стамболић и министар-председник Савета

¹² П. Пузовић, Богословски факултет СПЦ (1920-1997), Прилози за историју Српске Православне Цркве, 369.

за просвету, науку и културу Владе НР Србије Митра Митровић.
Текст одлуке гласи:

□1. Богословски факултет, који је до сада био у саставу Универзитета у Београду укида се као државна установа.

2. Савет за просвету, науку и културу Владе НРС предузеће потребне мере за спровођење ликвидације укинутог Богословског факултета и то путем комисије коју ће образовати Председник Савета за просвету, науку и културу НРС.

Савет за просвету, науку и културу НРС донеће одлуку и о материјалним средствима којима је до сада управљао Богословски факултет Универзитета у Београду.

Ова ликвидација има да се спроведе најдаље до 30. јуна 1952. год.

3. Ово решење ступа на снагу одмах.^{“16}

Сви покушаји Светог архијерејског синода и професора Богословског факултета да се Факултет сачува у оквиру Универзитета били су узалудни. Ликвидација Факултета извршена је до 30. јуна 1952. године, а то значи да је од тог датума престао бити државна установа. Професори и особље Факултета требали су до овог датума да се изјасне да ли остају у државној служби или ће прећи у службу Цркве. Студентима је понуђено да могу наставити студије на Правном, Философском и Економском факултету. Из доступних

¹ Матија Бан (Петрово Село код Дубровника, 1818 – Београд, 1903), син сиромашног берберина, пореклом из Босне, у Дубровнику је учио основну школу и гимназију, а затим приватно филозофију код А. Маслаћа и педагогију код Н. Арбанића. Године 1834. у Дубровнику ступа у фрањевачки ред, да би следеће године иступио. У Цариграду борави од 1839, а од 1844. је у Београду. У Београду је активан у политичким круговима, као и у многим тајним и јавним активностима везаним за ослобођање Балкана. Често је био упућиван у разне дипломатске мисије на Цетиње, у Сплит, Загреб и Дубровник. И после промене династије имао је своје место у политичком друштвеном и културном животу Србије. Био је прави члан Друштва српске словесности и дописни члан ЈАЗУ. Познат и у своје време цењен писац, оставил је обимно драмско и поетско дело.

² Писмо М. Бана брату из Цариграда, 1. августа 1844. Наведено према: Р. Перовић, Србија, привлачно средиште Југословена (1844-1848), Српски књижевни гласник, 1940, LXI, 509.

документата се види да нико од професора и студената није напустио Факултет. Једино су се неколико административних радника, један ложач и једна чистачица изјаснили да желе да остану у државној служби.¹⁷

После ликвидације Богословски факултет је преузела Црква. Она је морала да тражи од Председништва Владе НРС одобрење за оснивање Богословског факултета, што је и добијено решењем Каб. I бр. 9478 од 11. августа 1952. године. Урађена је нова Уредба за основне и докторске студије, коју је одобрио Свети архијерејски сабор. Промене Уредбе су извршене 1990/91. године. Овим променама увећан је број испита, уведен дипломски рад и магистарске студије (III степен). Трећи степен студија је имао два смера: Богословски и Богословско-философски смер. Извршене су измене и у односу на докторске студије (IV степен). За упис на IV степен студија сада је потребна диплома магистра православних богословских наука, односно магистра богословско-философских наука. Уколико кандидат нема ниједну од ових диплома, он изузетно може постати докторант уколико има радове за које ће посебна комисија Професорског савета утврдити да по свом а) квалитету и б) квантитету представљају еквивалент магистарском раду.¹⁸

Давнашња жеља да Богословски факултет има своју зграду која би одговарала намени остварила се 1995/96. године. Наиме, те године професори и студенти уселили су се у нову зграду на Карађурђевића бр. 10, која је подигнута средствима Цркве и прилозима из земље и иностранства. Тиме је решено питање простора за наставу, створени услови за рад професора и бољи живот студената.

Неправда која је учињена Богословском факултету 1952. године, исправљена је тек 2004. године. Богословски факултет је поново враћен у састав Београдског Универзитета. Израђен је нови Статут Факултета који је у складу са Законом о Универзитету.

Данас на Богословском факултету студира преко 1000 студената међу којима има и странаца. Треба напоменути да су многи стран-

³ Заоставштина Матије Бана. Архив САНУ.

⁴ □Кад би Србија могла постићи без крви и новаца оно што се онда хтјело отклонити (окупација), и чему се у исто вријеме намјеравало стазу оном одом и другим средствима утрти, ја бих и сада највећом готовошћу не једну, него ако би требало и десет ода, и читав еп ма коме спјевао...“, каже Матија Бан поводом познатог напада на њега. О томе: К. Луцерна, У спомен Матије Бана Дубровчанина, Јетопис ЈАЗУ, 1906, 21, 26.

⁵ К. Луцерна, н. д, 23

ци дипломирали, а неки и докторирали на Богословском факултету. Наш Богословски факултет је завршио велики број познатих личности из јавног и културног живота, као и живота Цркве.

Предраг Пузовић

---

⁶ В. Ђоровић, Историја српског народа, Београд – Бања Лука, 1997, III, 264.

⁷ С. Јовановић, Влада Милана Обреновића, I, Београд, 1990, 395-396.

⁸ Ђ. Микић, Политичка, културна и привредна стремљења, у: Историја српског народа, Од Берлинског конгреса до уједињења 1878-1918, VI књига, први том, Београд, 2000, 291-292

⁹ Историја македонског народа, II, Београд, 1970, 113-114.

МАТИЈА БАН И ПОКУШАЈ ОСНИВАЊА ДРУШТВА СВЕТОГ САВЕ

Матија Бан¹, један је од последњих у значајном низу Дубровчана који су на српским дворовима били саветници владара, служили политици, градили нове законе, уређивали школе и водили стране дипломатске послове.

Бан је у Београд стигао из Цариграда 1844. Тада пише брату, пун одушевљења: □Србија, нова и слободна кнежевина, у којој се говори исти језик као у Дубровнику, одређена је да буде средиште Јужних Словена. Ту се може, боље но на икојем другом месту, радији за успјех ове велике идеје, и ја ћу јој посветити свој живот... Научио сам ћирилска слова, а проучио сам и језик, земљопис, и историју српског народа посебно...². Међутим, он своје одушевљење накнадно, врло брзо упознавајући ситуацију, коригује: □Овдашњи Срби ограничавају родољубље на Кнежевину, а Срби из Мађарске на српство, и то у врло тијесним границама. За остале Јужне Словене или неће да знају, или не маре, а исто тако за све остале Словене. Са тако скученим погледима нећемо далеко стићи. Ваља раширити зренник народних мисли и Србију направити коловођом Јужних Словена³.

И управо због тога, Бан се ставља у службу Србије. У том послу он је налик својим дубровачким прецима, великим дипломатама, Дубровчанима, који нису бирали средства да одрже самосталност и фактичку слободу своје мале републике⁴.

¹⁰ Заоставштина Матије Бана, Архив САНУ.

¹¹ На полеђини статута, руком Матије Бана, написано: □Пројекат за уставоствљавање Друштва Св. Саве још год. 1878. Садашње Друштво св. Саве постало је доцније, усљед лошега које са падом Ристићевим престало. Чланови су били: Прота Јаков, Матија Бан, Панта Срећковић, Милојевић, Полк. Драгашевић, Ст. Тодоровић⁴.

Банов рад прате политички списи, којих, према речима његове кћери Полексије Тодоровић – има 121, међу којима 12 дипломатских мемоара, 25 предлога, извештаја, пројеката, интерpellација⁵. Многи од њих су нештампани. У току 40 година (1848–1887) издао је преко 20 брошура на италијанском, француском и српском језику, а некима од њих европска штампа је посветила посебан значај.

Матија Бан се током деценија дугог боравка у Србији бавио посебно источним питањем. Тако је уочи Берлинског конгреса, 1878, израдио спис којим је предложио најбољи начин за решавање источног питања (*Reorganisation politique de l'Orient sur la base de l'équilibre des races*) и заснивање српског програма, са геслом „Исток, источним народима“.

Уз то, многобројне су Банове политичке и државничке активности током тог доба, као што су честе и династичке и владарске смене на српском двору. Бан није одустајао – у служби народу је без обзира на страначке и династичке поделе. То му појединци, посебно у малој и подељеној Србији, често на ивици опстанка, нису оправштали.

Један од кључних догађаја за Србију друге половине XIX века, био је завршетак српско-турског рата, 1878. Наиме, Санстефански уговор, по којем је ван наших граница остао Пирот и Врање, а Ниш једва спасен, док је формирана велика Бугарска, учинио је најмучнији утисак на Србе какав се дао замислити, и био је утолико тежи што је долазио од Русије од које су се сви толико надали⁶. Међутим, на Берлинском конгресу (јун 1878), сем признања независности, Србија је добила четири округа: нишки, пиротски, топлички и врањски, док су Стара Србија и Македонија враћени у састав Турског царства. Преговори у Берлину били су велики лични успех Јована Ристића, који је тамо био иако Србија није имала право гласа, а за шта му је кнез Милан, у проглашењу о повраћају мира, посветио читав став и јавно му изјавио „своју признателност“⁷. Без обзира на донекле поправљено стање, самоувереност романтичара да су Срби вitezови који могу да победе гомиле Турака, очит је био и дипломатски пораз, као и потпуна промена спољне политици: кнез Милан је са Ристићем од русофила прешао у заштиту аустријске дипломатије.

---

¹² Матија Бан Јовану Ристићу 17. августа 1880, Заоставштина Матије Бана. Архив САНУ.

Овакав исход српских ратова условио је окретање Србије од Босне и Херцеговине ка Македонији јер су за то постојали повољнији услови.

Још у току Берлинског конгреса Одбор за ослобођење Старе Србије и Македоније сакупио је више петиција са потписима којима је тражено ослобођење од Турака и прикључење Србији. Захтеви су адресовани током 1877-1878. на руског цара, српског кнеза, енглеског депутата на конгресу, а председник одбора, архимандрит Сава Дечанац, лично је путовао у Берлин са захтевима из видинског, софијског, нишког, солунског, битољског, скопског, призренског, скадарског, пећког, приштинског и новогазарског пашалука⁸. Већ тада организована је и шире врста активности: двојица чланова одбора објавила су чланке а после и посебне брошуре и календар за 1878.⁹

У Македонији је било посебно тешко стање. Услед српско-турских ратова, српски учитељи у Македонији морали су се повући и затворити српске школе. Везе српских присталица са Србијом су биле прекинуте. Већина црквоношколских општина, које су до 1876. примале помоћ од српске владе преко Одбора за школе и учитеља у Старој Србији, постепено је преузео егзархат.

Услед ових ратних последица, као и због појачане активности бугарске пропаганде (велики број општина је стављен под јури-

¹³ Матија Бан Јовану Ристићу 21. августа 1880, Заосташтина Матије Бана. Архив САНУ.

¹⁴ Милош С. Милојевић (1840, Црна Бара – 1897, Београд) средњошколски професор, јавни радник и национални пропагатор, бавио се и научно-књижевним радом, а посебно је писао путописе. Прерушен, путовао је у наше крајеве под Турцима и о томе оставио текстове. У периоду 1865-68. основао је одбор, у којем је готово сам радио на пропаганди спрске мисли. Несхваћен и омаловажаван, процењиван је према свом не тако значајном књижевном и научном раду (Знаменити Срби *XIX* века, III, 14-16).

¹⁵ Водио је одбор за емигранте из Македоније и Старе Србије, који се обраћао Берлинском конгресу.

¹⁶ Бацовић је такође био члан Одбора за ослобођење Старе Србије и Македоније који је деловао пре Берлинског конгреса. За њега тада кажу да је „Лиз Крушев“.

¹⁷ Ристићева влада је пала 14. октобра 1880. пошто је премијер ризиковао да започне царински рат са Аустријом, услед погађања око обавеза Србије уговорених на Берлинском конгресу, а што кнез Милан и опозиција нису прихватили.

¹⁸ „...За тридесет година радио је на победи народне мисли с оним јакијем талентом и с пером које сви познамо. У скорашијем српским успесима има његова, а да свак позна све његове службе домовини учинење, као што их ја познајем, уверен сам да се не би ни чуо ниједан противан глас“, рекао је Ристић (Матија Бан, „Дубровник“ календар за 1901, 150).

дикцију бугарске егзархије), Србија је морала плански да приступи питању свога рада у подручју Старе Србије и Македоније.

Матија Бан је само наставио свој рад на том пољу. У обраћању Јовану Ристићу од 23. марта 1879,¹⁹ он предлаже оснивање одбора за Македонију под заштитом св. Саве. Задатак тог одбора био би штампање књига за то подручје, као и „да одбор тражи српске учитеље за тамошње пределе и означава децу која би се отуд примала са благодејањем у наше школе“. Уз то, Бан предлаже и оснивање пододбора у Врању, у Скопљу, Тетову, Куманову, Призрену, Кичеву, Прилепу, Костуру, Охриду, а као чланове београдског одбора наводи: Јакова Павловића, Ђорђа Малетића, Ђоку Поповића, Милоша Милојевића и себе. За Ниш предлаже Мићу Алексијевића, а за Врање архимандрита Саву и Деспота Бајовића. Већ следећег дана, у нешто промењеном предлогу, он проширује задатке за врањски пододбор – „да се у Врању заведе једна мала штампарница и издаје за исте пределе лист забавног и политичког садржаја“. Наравно, додаје да лист мора бити „тако удешен да против њега не би ништа имале ни саме турске власти“. Такође, предлаже сем ангажовања учитеља и подизање школа у поменутим крајевима.

Овој идеји, свакако нешто модификованој и више окренутој ка просветно-културној активности, убрзо следи и конкретан правилник, у 53 тачке под насловом Друштво Светога Саве²⁰. Овај статут, подељен је у неколико делова, са поднасловима: Цељ и састав (1-5), Управа (6-12), Одбор књижевнички (13-25), Одбор уметнички (26-28), Одбор рачунски (29-37), Одбор домаћински (38-44), О изборима, правилима и дужностима чланова Друштва св. Саве (44-47) и, као завршно поглавље, Радна средства друштва (48-53).

Друштво се оснива под покровитељством и у част првом српском црквеном и народном просветитељу, Сави Немањићу, са циљем да се популаришу његове заслуге и врлине и на тај начин унапреди свест, духовност и морал, уопште, српског народа. Седиште Друштва св. Сава је у Београду, где ће се формирати „управно веће“ а посредством подружина распространиће се по свим српским местима где се у свести и родољубљу народњака нађе одзива.

¹⁹ К. Луцерна, н. д., 38-39.

²⁰ О томе, између остalog, и у: Споменица Друштва Св. Саве 1886-1936, Београд, 1936.

²¹ Основна правила Друштва светог Саве, Друштво Светог Саве, Београд, 1886, 5. Исто је потврђено и у Основним правилима Друштва Светог Саве, Београд, 1886, 5.

Једна од основних активности већа је књижевна, Одбор књижевнички имаће задатак да се брине о прегледању књижевних и уметничких дела, усваја их, или на поправку враћа, препоручује их народу или само их откупљује и издаје за свој рачун, потпомаже сиромашније а болje писце и уметнике који су се у друштво уписали“.

Што се тиче школства, друштво треба да: „потпомаже народна училишта у српским пределима слабо или никако просвети приступачним, брине се за сиромашније отуд ученике, и уопште за све што може од србадије направити просветан и честит народ“.

Одбор уметнички био би састављен од осам чланова, три живописна, два архитетска и три музична, а њихов задатак ће бити да прегледају и оцењују уметничке радове, чији правац мора бити „српско-словенским са озбиrom на висину уметности нашега века“.

Предложено је, такође, уз низ практичних решења вођења и активности друштва, која су задужења рачунског и домаћинског одбора, и одржавање годишње скупштине и свечаности уочи и на дан светитеља, као и додељивање награда тим поводом.

Међутим, од предлога и припрема за оснивање Друштва св. Сава се одустало. То, поред осталог, показује и нови предлог Матије Бана, упућен Јовану Ристићу, на његов захтев, августа 1880, у којем се предлаже оснивање одбора „за ванграницну народну ствар“, а после утврђивања да је у последње четири године потпуно прекинут рад у Старој Србији и Македонији, а да су га „Бугари прихватили у своју корист удвојеном енергијом и јаким средствим“¹². За овај одбор, Бан предлаже исте људе, као и раније, Павловића, Срећковића и Милојевића. У концепту који је сачинио Бан, а који је прерађен у министареву одлуку, неколико дана касније, поред већ поменутих тачака, дато је и објашњење судбине претходног предлога: „Влада Његовог Височанства бринући непрестано о будућности народа српског у Истоку, трудила се да свим просветним и другим сходним средствима развија свест српску и изван граница Кнежевине у оним странама које по народности и историји српству припадају. Та ванграницна

---

23 Исто.

24 Основна правила Друштва светог Саве, 5.

25 Предложени статут Друштва Светог Саве.

26 Основна правила Друштва светог Саве, 7.

27 У Споменици друштва из 1936. ово гесло је названо „лозинком друштва“ (5).

чисто морална радња замењена је ратном чије су последице ствари ново стање које је на себе позивало сву владину пажњу. Али сада опет настало је време да се преко размакнутих граница настави пређашња радња тим пре што се почело са више страна удвојеном снагом радићи о томе да се народна и државна свест српска поткопа или уништи у свима српским пределима ван Кнежевине, а пред Европом да се српској народности подметне народност туђа. Ту је озбиљна опасност коју Кнежева влада осећа се позвана да отклони...“¹³

У овим пословима уз Бана су, уз неоспорно водећу личност Јована Ристића, били и прота Јаков Павловић, начелник Министарства просвете за црквена дела, затим Милош С. Милојевић¹⁴, архимандрит Сава¹⁵, Ђорђе Малетића, Ђока Поповића, професор Панта Срећковић, док је за Ниш требало да буде ангажован Димитрије Мића Алексијевић, а за Врање Деспот Бацовић.¹⁶

Матија Бан, сем предлога, а како сам каже, после пада Јована Ристића¹⁷, није више имао улогу и утицаја на формирање Друштва св. Сава. Већ године 1878. Народна скупштина донела је посебну уредбу којим се Бану одаје признање за заслуге учињене земљи, признајући му за године службе своје време проведено у раду без указа. Тада су о Бану многи говорили похвално. Поред архимандрита Нићифора Дучића и Јована Ристића¹⁸, огласили су се и његови предложени сарадници из планираног, а неоствареног Друштва св. Сава, Милош Милојевић и прота Јаков Павловић.

Сам Бан је у тексту Изјашњење са говорницима скупштинске мањине исте године изнео своје принципе у раду – да је радио ван страначких и личних интереса, као и да је настојао да буде народни посланик начела најсходнијих, по његовом убеђењу, интересима земље. Да би завршио: □Све што сам навео, посвједочит ће моји списи, када с именом мојим сви скупа на свијет изађу“¹⁹. Међутим, уз све те похвале, Бан је послат у пензију.

У периоду 1881-1885. постављени су конкретни задаци за Стару Србију и за Македонију: отварање школа, штампање уџбеника,

²⁹ Јован Хаџи-Васиљев, Прилике под којим је постало Друштво Св. Саве и његов рад од постанка до сада, □Братство“, 1924 (XVIII), 6-7.

³⁰ Споменица..., 24.

³¹ Јован Хаџи-Васиљевић, н. д., 8.

³² Михаило Војводић, Друштво Светог Саве – документи 1886-1891, Београд, 1999.

³³ Споменица, 3.

³⁴ М. Војводић, н. д., 7.

разашиљање учитеља, као и да се захтева од цариградске патријаршије да се за владике у неким местима поставе Срби. Тако је после српско-бугарског рата 1885-86. настало ново стање за Србе у Турској – подизане су школе, ангажовани учитељи. Међу културно-просветним друштвима, посебно се истакло Друштво св. Саве.

Друштво св. Сава основано је 1886. Само заснивање и даљи рад друштва у првом периоду (1886-1891), после кога су наступиле одређене суштинске промене²⁰, умногоме се поклапа са Бановим предвиђањима и узусима које је дао у свом статуту. Бан је, касније краће формулисан задатак друштва да „шири просвету и негује национална осећања и врлине у српском народу“²¹, опширније објаснио, везујући га суштинскије уз лик Саве Немањића. Наиме, док у првом ставу он наглашава: „У цели да се подигне видљив споменик првому српском црквеном и народном просветитељу, те да се с науком и врлине Њиме у српству његовоме шире и крпе по свима пределима нашим, установљава се „Друштво светога Саве“, у петом шире развија своју мисао: „Сва радња друштва ићи ће на ту цел да развија и утврђује у народу нашем: чист хришћански морал, домаће и грађанске врлине, здрави у животу појмови и начела о свачем, општа знања пуку потребна, народна књижевност и правилни језик, народне уметности, добар укус у књижевности у уметности у народном духу и правцу, као и потпуна свест као Србина, Словенина и човека“²². Такође је прецизiran и начин деловања, опет код Бана нешто шире схваћен, пошто је уз издавачку делатност предвиђено да: „видљив споменик првом просветитељу народа српскога“ буде исказан у црквици, која ће се подићи у Београду, на згаришту светитељевом, и у једном до те црквице училишту за српску сирочад уопште, а нарочито ону која су из места где је просвета мање заступљена“²³, док каснији статут то даје једноставније као: издавање књига и подизање и потпомагање школа, уз једну ширу допуну: „новчану помоћ, где ова затребала буде“²⁴.

Организација друштва, у виду главног одбора у Београду и пододбора широм Старе Србије и Македоније, уобичајена је била

³⁵ Матија Бан Јовану Ристићу у Цариграду 16. децембра 1882. Заоставштина Матије Бана. Архив САНУ.

³⁶ Павле Павловић, Матија Бан и његов књижевни рад у Дубровнику (1849-1852), у: Из Књижевности, II, Београд, 1919, 117.

³⁷ Љубомир Дурковић Јакшић, Подизање храма св. Саве на Врачару у Београду, Београд, 1986.

и раније, код, на пример, Одбора за школе и цркве ван Србије, па је предвиђена и Бановим и каснијим статутом, као и обавеза, да у управи буду зрели, обзилњи и већ доказани људи. Што се тиче самог чланства, Бан инсистира да буду изабрани због својих врлина, због патриотских и човечанских заслуга, ма коме племену и којој вероисповести припадали²⁵, док се у статуту из 1886. то даје нешто мање конкретно: члан друштва може бити сваки Србин и Српкиња и сваки пријатељ Српства и народне просвете²⁶. Међутим, познато је да је гесло друштва било – Брат је мио, које вере био²⁷, што је и дубровачки поздрав Срба католика, чији је Бан био достојни представник у Београду.

У оснивање и рад и Бановог неоствареног пројекта и Друштва св. Саве била су укључена Министарства просвете и црквених дела и Министарство иностраних дела, али је, исто тако, у оба документа јасно назначено да је: земља је и строго забрањена Друштву св. Сава свака политичка цељ и радња²⁸.

Уз наведене, у самом предвиђеном и касније оствареном функционисању друштва, није тешко уочљива већина сличности и подударности, што све, свакако, може бити и дуг тадашњој утврђеној административној процедуре.

Јован Хаџи-Васиљевић у свом напису, штампаном 1924, потврђује да су и у пракси током деценија рада друштва остварене Банове основне замисли изражене и у документима поднетим Ристићу, а и у предложеном статуту: спремање наставних и националних радника, издавачка делатност, где би се књиге и часопис Друштва делили бесплатно, подизање и функционисање школа у неослобођеним областима, као и образовање просветног и другог кадра у престоници²⁹.

Од личности које је Бан предложио, само се један нашао при формирању Друштва – Панта Срећковић, професор најпре опште историје на Лицеју, а затим и националне историје на Великој школи. Он је био више пута члан главног одбора, а такође је био и управник Светосавске вечерње школе и друштвеног пансионата³⁰.

³⁸ Љубомир Дурковић Јакшић, Србијанско-чрногорска сарадња (1830-1851), САН, Посебна издања, књ. CCLXXII, Историјски институт, књ. 6, Београд, 1957, 113.

³⁹ И. Арсић, О светосавским прославама у Дубровнику крајем XIX века, *Друштво*, VII, 2003, 55-67.

Као управник Богословско-учитељске школе, ангажован је Милош С. Милојевић. Међутим, баш из тог разлога, пошто је школа била уређена „према искуству овога осведоченог апостола српске мисли и нашега великога националног револуционара“³¹, исте школске године, када је и основана, морала је бити и угашена.

Бан се, међутим, не спомиње нити у документацији при оснивању³², нити у каснијим анализама рада Друштва св. Сава. Иницијатива за оснивање је, тако, приписивана краљу Милану, који је преко Гарашанинове владе и приврженог Светомира Николајевића пружао јаку потпору Друштву³³, а касније је то нешто уопштеније, па се подстицај за формирање тражи у напредњачким, односно владиним круговима, такође везаним за тадашњег премијера Гарашанина, и велику организовану националну акцију Србије у Старој Србији и Македонији³⁴.

Бан је тада већ увељко ван културног и друштвеног живота Београда и Србије. Међутим, и даље, пишући историју српско-турских ратова, активно размишља о Србији. Из Цариграда, где проводи мирне породичне дане, у друштву, с којим, како каже: „могу говорити о политици и књижевности, који су разговори мени најмилији...“, Матија Бан, јављајући се свом пријатељу Јовану Ристићу, пише: „...Ми смо двоструко посрнули: државним стројем и јавном наставом. И у једном и другом пошли смо западњачким правцима, који не одговарају ни духу, ни потребама нашег народа, па смо ево, за по века од савршена самовласја јуначким трком дошли чак до комунских појава“³⁵.

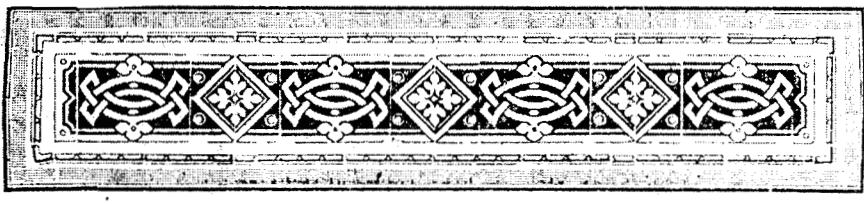
Мада је у то време, 1885, свечано прослављена, педесетогодишњица Бановог књижевног рада, ни то га не враћа у друштвени и политички живот. Он се тада, онако како га описује ненаклоњени Павле Поповић: „...поодавно повукао у мир и тишину, оставио књижевне послове, и мирно трајао своје дане чекајући смрт. Чекао је дуго на њу, држећи се својом дубоком дубровачком старошћу у овим нашим пределима брзог и наглог морталитета...“³⁶

Још једним је својим предлогом Бан задужио Србе. Наиме, у предложеном статуту Друштва св. Сава, поднетом Ристићу, у другом члану, Бан наглашава да ће се, као споменик светитељу, сем школе,

³¹ Заоставштина Матије Бана. Архив САНУ.

³² Словинац, 1880, 437.

³³ К. Луцерна, н. д, 1.

подићи „црквица“ и то са сасвим одређеном локацијом – „на згаришту светитељевом“.

Питање подизања Храма св. Саве на Врачару, деценијама заокупља српску историју, а актуелно је још увек. Зна се да је Григорије Возаревић маја 1847. подигао крст на месту на којем се, по свему судећи, погрешно мислило да је спаљен св. Сава. Крст је осветио ондашњи парох Панта Срећковић. Дуго се, затим, трагало за првим предлогом за подизање светосавског храма. Љубомир Дурковић Јакшић помиње, као најранији, предлог о подизању споменика св. Сави на згаришту где је спаљен, објављен у „Српским новинама“ 17. фебруара 1879³⁷. Према томе, ако се узме у обзир да се Банов писмени предлог исказан у предложеном статуту Друштва св. Саве може датирати у временски период током марта 1879, мора се и овога пута истаћи визионарска улога овог Дубровчанина у историји Београда и Србије. Међутим, као и да се и на то заборавило. Мали светосавски храм, како је познато, подигнут је тек 1895, на месту где се данас налази олтар Спомен храма св. Саве, да би, када је 1935. била започета градња великог храма, стари пресељен на данашње место.

Бан је, такође, и у свом родном Дубровнику иницирао прославу Св. Саве. Наиме, баш он 14. децембра 1850. пише дубровачком против, Георгију Николајевићу, свом сараднику из 1848, и саветује га „да се у Дубровачкој православној општини уведе обичај празновања св. Саве“³⁸. Светосавске свечаности, како црквене, тако и грађанске, постале су од тада традиционалне у Граду, а њима су, поред православаца, присуствовали и угледни Срби католици, често са истакнутим представницима дубровачког клера³⁹.

Међутим, насупрот очекивања, Бан није тако често писао о Сави Немањићу. У чувеном тексту Светислава Вуловића, којим је његов књижевни кредитibilитет доведен у питање, чак је и оптужен да је занемарио св. Саву, јер му је у својим Моралним и политичким искрицама из словенске историје посветио недовољно пажње⁴⁰.

О св. Сави, Бан је рекао тек ове речи, објављене у листу „Видовдан“, 13. јануара 1862: „Он је још у оно доба боље него и дан данашњи многи од наших савремених, такоречених просвећених људи, разумео шта је то друштво грађанско и шта држава, и шта

првоме треба па да опстане и да се усаврши, а шта држави да се утврди и да се развије.

... Држава Немањом подигнута ... била је тело без душе. То је увидео свети Сава па и предузео да у то тек склопљено тело улије душу. Црква је у свако доба у држави прва, основна, морална сила, а у оно време била је још и једина. Укоренити веру у друштву, завести јединство цркве у држави, душевно је окрепити, то је била најпреча потреба, то услов будућности народне, и томе великом делу свети је Сава посветио сваки живот.

Три су му средства била на руци: чврсто уређење свештенства, изображење још неуког народа и потпора законодавна родитељске му краљевске власти. Сва та три средства он је и употребио. Епархије се установише и уредише, народ слушаше чисту Христову науку и мало по мало остављаше своје незнабожачке обичаје; закони притењаваху раскољнике и уводише душевно јединство. То је српству уштедело верозаконске ратове који су у других народа страшно беснили...⁴¹

Тако је Бан видео Саву Немањића, првенствено као борца за успостављање српске државе.

А бан о том српском народу и о својој улози у његовој историји пише пријатељу у Дубровник 1880: □У овом новом, вруће крви и енергичног духа народу све сами пресудни догађаји следовали су скоро узастопче, један за другим грозничавом брзином. Видео сам завјера, побуна и крававих катастрофа; пријесто преврнут, управљен или окрвављен, а на њему четири владаоца, четиригодишње намјесништво, небројене министарске кризе, државне системе и политичке правице сваке врсте...⁴²

Матија Бан, за кога је, по карактеризацији коју му је дала Камила Луцерна, општа ствар надилазила личну, закон стајао над самовољом, правилност над оригиналности, корист над ужитком⁴³, био је, као такав, необична и оригинална појава у Београду свога доба. Дубровчанин, који није доколичарио, него је хтео да се ангажује, да помогне, да организује, користећи притом своју дубровачку сналажљивост и дипломатску вештину, није погодовао сировим балканским условима где се много тога решавало грубом речју и јавном пресудом. Слављен и оспораван, Бан је у Београду био донекле несхваћен од савременика, а потоња покољења исто тако нису могла да га разумеју пошто су и надаље били обузети истим недоумицама, у политичком и друштвеном смислу, као и Србија његовог доба. Тако да ни данас, више од сто година по његовој смрти, дуготрајни

боравак и разнородни рад Банов у Србији, немају адекватног тумача као што није ни формирана оцена о целокупној његовој активности. Међутим, неоспорно је да је Бан оставио много трагова у културном и друштвеном, а наравно и у политичком животу Србије. Највећи број тих његових радњи, и данас остаје неоткривен у многобројним архивским белешкама.

Ирена Арсић

ШВАЈЦАРАЦ ДР АДОЛФ ФИШЕР О СРБИМА У СВОЈОЈ КЊИЗИ АН ДЕР СЕРБИСЦХЕН ФРОНТ, У БАЛКАНСКОМ РАТУ 1912. ГОДИНЕ

1

Балкански рат 1912. године који су против Турске започеле Србија, Бугарска, Грчка и Црна Гора изазвао је велику иако не неочекивану сензацију. Почетни велики успеси балканских савезника дали су прилику лекарима из разних европских земаља да се одазову позиву националних Друштава Црвеног крста балканских држава за добровољно учешће у њиховим војним санитетским службама. Од страних лекара међу првим су се одзвали лекари швајцарског Црвеног крста, односно разних санитетских установа. Швајцарац др Адолф Л. Фишер (Vischer) са Хируршке клинике у Базелу одазвао се апелу Српског Црвеног крста да се, на његов позив, прихвати дужности добровољног рада у установама српског војног санитета, као хирург-специјалиста који је већ био упућен у праксу ратне хирургије лечења рањеника са бројних ратишта. О томе, о првим везама са Српским Црвеним крстом, др Адолф Фишер навео је у својој књизи: („Wir schickten darauf mehrerer telegraphische Anfragen an die Roten Kreuze der Balkantaaten. Vom serbischen Roten Kreuze kam in kurzer Zeit schon die Antwort: Acceptons, remercions, prions de venir immédiatement. Croix rouge serbe. Auch vom serbischen Kriegsministerium kam bald der klare Bescheid: Acceptons avec remerciement. Das „wohin? war für uns dadurch entschieden; wir einigten uns für Serbien. In der Tat hatten wir diesen in der Eile des Kriegsfiebers gefassten Entschluss nie zu bereuen“).

Др Фишер је стигао у Београд 24. октобра у пратњи др Суботића, тада секретара Српског Црвеног крста („Wir hatten ihm von

Budapest unsere Ankunft telegraphisch gemeldet, und nun kam er, uns in Semlin zu empfangen. Er hiess uns herzlich willkommen als erste ausländische Ärzte auf dem Serbischen Schauplatz. У пратњи др Суботића, др Фишер је, по службеном протоколу, посетио председника Српског Црвеног крста генерала Франасовића, као и шефа војног санитета пуковника Сондермајера. Прве рањенике др Фишер је по сагласности др Сондермајера, примио у војној болници (Militärspital) која је била смештена у згради испражњене Војне академије, док је др Суботић, као једини Србин хирург, био старешина цивилне болнице (Zivilspital), пошто су сви ранији војни лекари са српском војском били на фронту. Др Фишер наводи да је у Београду у време његовог долaska било само три лекара, као и то да је „Die chirurgische Leitung“ војне болнице преузeo, скоро дошавши из Прага, Чех проф. др Седличка. Др. Фишер, веома предузимљив и радознао, хвали високи ниво уређења и рада обе београдске болнице - Војне и Цивилне, поредећи њихову уредност са западно-европским болницама („Diese beiden - Militär und Zivilspital- Anstalten sind ganz mustergültig eingerichtet und können den Vergleich mit jedem westeuropäischen Krankenhause aushalten. Beide enthalten ausgezeichnete Operationsräumlichkeiten“).

2

Др Фишер је ступио на тло бивше турске државе неколико дана после Кумановске битке, прешавши некадашњу границу између Србије и Турске код Ристовца. Већ је ту, у турском пограничном станици Зибевчу затекао прве трагове ратног пустошења, али је - насупрот томе - био је сведок патриотског поноса Срба што су пошли у рат да ослободе своје сународнике од вековног турског ропства („Da kam zuerst die Befreiung der serbischen Stammesbrüder, die 500 Jahre lang unter türkischen Jochen geschmachtet hatten. Die Serben erorben ja ein Land zurück, das ihnen einst entrissen worden war. Es ist der letzte Schritt in der Entwicklung ...“). Сам др. Фишер осећао се гордим што је био први инострани лекар који је био на попришту српско-турског ратовања: („Stolz ... um als erste ausländische Arzt nach der Front zu fahren /geschickt worden war“). Овај швајцарски лекар-добровољац у српском ратном санитету сматрао се посебно почаšћен што је, као личну пратњу, у вожњи првим возом (који се састајао само из једног вагона друге класе) пуштеним у саобраћај на линији Ристовац-Скопље, имао сапутника, принца Алексија, пођа-

ка краља Петра. И сам је био одушевљен што га је један раздраган Србин успут поздравио пуцњавом из своје пушке (... der Mann ... begeistert ... feuerte aus seiner Flinte Freudenschisse ab).

У таквим радосним расположењима „in gehobener Stimmung“, како сам каже, своје српске колеге стигао је у (недавно) ослобођено Скопље - „die alte Serbenstadt Skoplje“. Као санитетски инспектор пуковник Ђорђевић одредио је болницу турског Црвеног полумесеца као објекат где би др Фишер обављао свој професионални посао око српских (и турских) рањеника. Српски митрополит Скопске митрополије постарао се да др Фишеру и његовом кругу сапутника нађе смештај у кући једне старе српске породице, где је био срдачно прихваћен и домаћински угошћен, као „швајцарски доктор“-српски пријатељ. (О томе сам др Фишер записао је: „Die erste Nacht verbrachten wir als Gäste im Hause einer serbische Familie am Wardarquai. Die Hausfrau und eine uralte Grossmutter mit weisem Haar empfingen uns freundlich und sorgten für uns, so gut sie konnten. Dieses gute Quartier verdankten wir der Fürsorge des Metropoliten. Wir hatten ihm einen Besuch abgestattet und ihm dabei eine Empfehlung eines Belgrader Herrn übergeben. Er sorgte dann gleich für diese Unterkunft. Für unsere Gastgeber war es etwas ganz Besonderes, die „Schweizer Doktoren zu beherbergen“).

Скопље је било ослобођено 26. октобра, четири дана по Кумановској бици, а само девет дана по објави рата Турској (17. октобра).

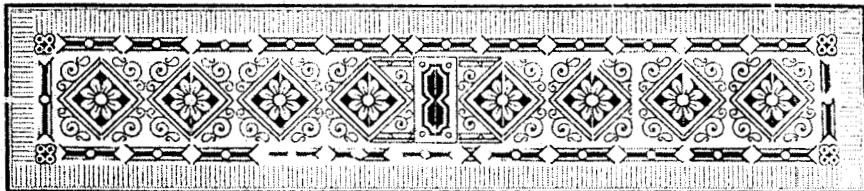
У Скопљу је, као Chefartz при генералштабу Прве српске армије, био именован др Лазар Генчић. (За овог познатог представника српског санитета, др Фишер је навео: „Mit dem Eintreffen von Oberst Gentschitsch merkte man, dass eine energische Hand die Zügel des Sanitätswesens ergriffen hatte. Uns brachte er gleich von Anfang grosses Vertrauen entgegen und zeigte viel Verständnis für unsere Aufgabe. Wir lernten in Oberst Gentschitsch bald einen aufrichtigen Freund schätzen. Ihm verdankten wir es, dass mit in allen Etappen des Sanitätsdienstes arbeiten konnten“).

Др Фишер задржао се у Скопљу више дана у обављању своје лекарске дужности, и о томе оставио драгоцене записи. У казивању о турској санитетској служби уопште он је исказао негативне утиске, иако је о турским војним лекарима - школованим на европским универзитетима дао доста повољан суд. Али истиче, посебно, да су показивали негодовање и небригу за српске рањенике, иако су за то били обавезни по Женевској конвенцији, тим пре што су, опет, српски војни лекари несебично указивали пажњу турским рањеницима. То је тумачио психологијом дојучерашњих муслиманских господара према припадницима хришћанске вероисповести. У овом контексту својих утисака у Скопљу, изнео је драгоцене податке о тиме да је краљ Петар посетио рањенике у болници, да је разговарао са њима о њиховом рањавању и ранама и делио им цигарете и друге болесничке поклоне. При томе и за њега, изненађујући је било сазнање да суверен Србије разговара на један непосредан начин са најобичнијим војницима своје војске - што иначе није био обичај код владара других европских држава -.

(□Wir arbeiteten zuerst einige Tage mit den türkischen Ärzten zusammen. Mit ihnen hatten wir die Ehre, am 8. November dem König Peter das Spital zu zeigen und ihn durch die Krankensäle zu führen. Er erkundigte sich bei jedem Kranken nach der Art der Verwundung und nach der Schlacht, in der er verletzt worden war. Sein Adjutant verteilte den Kranken Zigaretten).

Др Фишер је дао и занимљиве податке о анархичним приликама у Скопљу пред улазак српске војске, а нарочито о бруталним поступцима арбанашких резервиста у саставу турске војске. У овом погледу он је износио мишљење заробљених турских лекара да су поразу турске војске у Кумановској бици допринели управо Арбанаси, под вођством Исе Болјетинца, разбегавши се пре њеног коначног завршетка, иако су на бојном пољу сачињавали око половине турске Вардарске армије! Пластичан је опис др Фишера о паници и хаосу међу турским војницима и цивилима на железничкој станици пред одлазак последњег воза који их је одводио ка Велесу. Др Фишер је описао свој итинерер одлазећи из Скопља. У Велесу се успутно задржао, журећи да што пре стигне на бојно поље битке на прилазима Прилепу, где је турска војска покушавала да заустави даље прорирање српске војске ка југу.

Из Скопља је др Фишер преко Велеса - о чему је оставио интересантне податке - отишао у правцу Прилепа где су се, на његовим прилазима водиле борбе. На том путу видео је примере турског варварства, а посебно је импресиван опис унесрећеног села Извор на прилазу планини Бабуни.

Др Фишер био је сведок свечаног уласка престолонаследника принца Александра, као команданта Прве српске армије, у Прилеп, и радости његовог становништва које је на улицама дочекивао своје ослободиоце.

(Die Häuser waren beflaggt, die Bewohner, die in der Mehrzahl christlich sind, standen auf den Strassen. Die Leute schienen freudig erregt... Der hohe Herr kam dann im Automobil angefahren und alles rief: „Schivio! Der Prinz dankte und salutierte nach allen Seiten. Bevor er in das Hauptquartier einkehrte, wandte er sich mit dem Stabe der Armee in der nahe Kirche, um dort einem Dankgebet beizuwohnen. Es ist eine in Serbie stets beobachtete schöne Sitte, dass der König nach Ankunft in einem Ort sich zuerst ins Gotteshaus begibt. - Die Menge blieb noch lange in den Strassen, und die Leute freuten sich über den Wechsel der Herrschaft. Ein alter Mann kam zu Georgewitsch und sagte: „Jesst wir dann der Kraljewitsch Marco, nach Zarigrad ziehen!“)

4

За српску историографију занимљиви су подаци о Балканском рату 1912. године које су давали странци учесници разних европских земаља и различитих професија. Њихова сведочења имала су значај не само казивања о чињеницама ратних збивања и догађаја. Далеко су значајнија, можда, њихове опсервације о психолошком лицу и менталним карактеристикама војски зарађених страна, као и становништва у ослобођеним крајевима од турске управе. Казивања о томе које је др. Фишер изнео несумњиво су колико интересантна толико и драгоценна, тим пре што их је саопштавао из сопствене аутопсије

* Захваљујем часном Чарлсу Фрајеру (Charles J. Fryer) који ми је љубазно уступио делове рукописа адмираловог Дневника који се односе на његов боравак у Србији. Дневник адмирала Трубриџа (Troubridge) налази се у приватном поседу.

представник једне неутралне земље. Др Фишер је то и сам истицао имајући за повод пристрасност и једностраност у сагледавању и приказивању реалне стварности код, не тако малог броја, управо савременика-писаца из појединих европских држава. Он је то уочио још у предвечерје започетог Балканског рата, посебно у аустроугарској журналистици и публицистици, и код званичних лица Двојне монархије, посебно конзула и војних представника; током рата, а и наглашено непријатељско држање према Србији после Кумановске битке. О том комплексу србофобије др Фишер је изнео неколико карактеристичних примера (због уласка српске војске у Санџак, што је изазвало гомилање аустроугарске војске на Сави и претњу да се упадне у Београд који је био без српске војске!)

У иностраној историографији о Првом Балканском рату 1912. године дело Швајцараца др Адолфа Фишера, лекара-оператора са Хируршке клинике у Базелу, добровољца-учесника у санитетској служби Србије за време рата - *An der Serbischen Front*, спада међу највреднијим, по критичком методу рада и обиљношћу документације и најодабранијим добрым издањима једног страног писца. Упоредо са својим швајцарским земљацима Кларом Штурценегер и Арчибалдом Рајсом, Французом Анри Барбијем, Русом Табурноом, Немцем Кученбахом - писцима савременицима краја владавине Отоманске турске царевине, квалификованим личностима за проблематику Првог Балканског рата др Фишер спада у ред писаца српске историографије који су писали о овом ослободилачком рату Србије.

Важност његовог дела огледала се (поред онога како је напред истицано) што је истинито и објективно, безпристрасно и тачно, уз то без глорификације и стилске патетике, прегледно и занимљиво приказао део српске ратне историје уз пуно знамљивих опсервација, и тиме указао на велики допринос Србије и српске војске брзом слому Турске и окончању турске управе у ослобођеним крајевима јужног дела Старе Србије и Мађедоније. Затим, што је допринео својом књигом да политичка и интелектуална Европа - њени државници и европскашира јавност - боље упознају и тачније добију представу о Србији и српском народу не само по његовим квалитетним ратничким особинама већ и по његовој моралној страни, како у начину вођења ратних операција тако и у хуманом поступању према ратним (и уопште националним) противницима. То је било утолико важније што се књига др Фишера појавила непосредно пошто је рат на српско-турском фронту био победоносно добијен, али не и коначно завршен на целокупном балканском ратишту (опсада

Скадра и Једрена). А посебан је допринос књиге био у томе што је његово дело указивало на нескривене намере и поступке аустроугарске политике да се Србија као држава и српска војска, као ратни фактор и дисквалификује у светској јавности, да се оспори њено право на ослобођене територије, шта више да се Србија нападне и тиме угрози и сама њена независност (у предратним границама). За то је изнео и конкретне доказе у својој књизи. Са друге стране указао је на легитимност поседовања ослобођене територије од стране српске војске. Тако, на пример, он сматра да, у бројно веома мешовитом становништву Битоља, једна шестина припада Србима, док је словенско становништво Македоније српске народности („Die Serben bewohnen hauptsächlich das Land. Von den Bewohnern der Stadt Monastir machen sie ein Sechstel aus. Sie gehören dem Mittelstand und den arbeitenden Klassen an“). Поред других, донео је и две лепе фотографије под насловом: (1) *Serbischer Vater mit seiner Kindern aus Monastir*, и (2) *Serbische Familie aus Florina* - као и фотографију: *Serbischer Komitadsche aus Monastir*.

Др Фишер се, после истерирања турске војске, преко Солуна и Скопља вратио у Београд, одакле је 22. децембра 1912. отпутовао за Швајцарску. На опроштају будући војвода Живојин Мишић приредио му је свечани ручак. Др Фишер провео је са српском војском и у Србији скоро „fast neun Wochen“ веома задовољан. О Србима и Србији оставио је и следећи суд:

„Auch im Generalstabe überwiegt das bäuerliche Element. Es ist dies nicht anders möglich; gibt es doch in Serbien nur zwei Städte, die eine Einwohnerzahl von über 20,000 Seelen ausweisen. Offizierskorps und Mannschaft sind nicht durch verschiedene Lebensweise und Gewohnheiten getrennt. Zwischen beiden besteht keine Klust. Wir konnten nicht selten beobachten, wie in Speisehäusern Offiziere und Soldaten am gleichen Tische sassen. Serbien ist ein reiner Agrarstaat. Die Industrie liegt noch in den allerersten Anfängen. Ohne Fabrikbevölkerung gibt es auch kein Arbeiterproletariat. Deshalb kennt Serbien keinen Klassenkampf, der die Völker Mitteleuropas in getrennte Lager spaltet. Serbien ist das Land von Kleinbauern, eine Demokratie trotz seiner monarchischen Staatsform“.

Владимир Стојанчевић

АДМИРАЛ ЕРНЕСТ Ч. Т. ТРУБРИЦ: ДНЕВНИК ИЗ СРБИЈЕ 1915*

Аутор Дневника из Србије 1915. године, вице адмирал Ернест Чарлс Томас Трубриц, рођен је 1862. године, у породици са дугом традицијом служења у морнарици. Сам је наставио ту традицију, а поред службовања на мору обављао је и дужности поморског аташеа у британским амбасадама у Бечу, Мадриду и Токију. Обављао је и високе дужности у британском Адмиралитету. Од 1910. године, био је приватни секретар Првог лорда мора Адмиралитета. Од 1912. године, управљао је новоствореним штабом за поморско ратовање, а 1913. године, Винстон Черчил, Први лорд Адмиралитета, именовао га је за команданта Првог ескадрона крстарица у Средоземном мору, где се налазио под командом адмирала сер Арчибалда Милна. У августу 1914. године, због пропуста да прати немачки бојни брод *Goeben*, био је лишен команде ескадрона и изведен пред војни суд. После дужег суђења био је ослобођен оптужби за небригу и необављање дужности.

Након тога, упућен је, по наредби Адмиралитета, да предводи флотилу британских торпедних чамаца на Дунаву, са командом у Београду. Уместо да поново обавља дужности на мору, Трубриц је, без много галаме, био упућен у Србију да ради помало незахвалан посао. У наредби Адмиралитета он је био постављен за шефа британске поморске мисије „са задатком да обавља специјалне дужности са српским оружаним снагама у њиховим операцијама против Аустријанаца...“ Именовање и упутство потписао је Винстон Черчил лично. Трубрицу је било наложено да преузме команду у Србији, где је стигао у фебруару 1915. године. Своје дневничке белешке почeo је да води од октобра 1915, а завршио их је у јануару 1916. године. То су били месеци када је срpsка војска морала да се повлачи преко Албаније. У том повлачењу Трубриц је био учесник заједно са својом пратњом. То му је омогућило да испише многе странице у којима је

описао стање у Србији, улогу војске, повлачење и све оно што је у то време доживео.

Британска поморска мисија у Србији имала је задатак да спречи аустроугарске и немачке снаге да користе Дунав као линију комуникација и снабдевања за Бугарску. Да би обавио те задатке адмирал Трубриц је на Дунаву поставио многа минска поља, цеви за лансирање торпеда и обалску артиљерију. У остварењу тог циља британска мисија је располагала значајном количином експлозива, артиљеријског оруђа и топовске муниције. Један од задатака које је Трубриц имао био је да са Русима дигне у ваздух Ђердански канал. Околности су доринеле да се тај циљ не оствари. У јесен 1915. године, Трубриц је записао на страницама Дневника да је схватио ситуацију у којој се у том тренутку налазила Србија, као и околности у којима се он нашао заједно са својом мисијом. Осамнаестог октобра 1915. године, забележио је следеће речи: □Ми смо сви као пацови ухваћени у мишоловку, који траже излаз из ње, док се снаге Немачке, Аустрије и Бугарске постепено приближавају и опкољавају нас. Бог зна како ће се све ово завршити или где ћемо ми сви окончати.“ Трубриц очито није био уверен да ће из те ситуације извучи живу главу, свестан да му је живот угрожен.

Иако је Трубриц провео у Србији само неколико месеци, био је чврсто убеђен да је добро познавао земљу и њен народ. Због тога је стекао навику да износи мишљења и оцене о Србији и Србима, њиховој природи и карактеру, слабостима, понашању у време кризе, организационим способностима и вештинама, или, што је било много чешће, да критикује њихово одсуство. Издавају је многа карактерна својства и одлике народа у рату, укључујући српске официре, али и људе и жене уопште. У целини, његова запажања била су, истовремено, реалистична и површна, похвална и критична, пуна арганције, али и забавна. У ствари, била су то схватања типична за Енглеза који је припадао горњим слојевима друштва, а који се нашао међу необразованим и сиромашним људима на Балкану, усред једног великог ратног пожара. Његова опажања и коментари испуњавају странице Дневника и представљају занимљиво штиво у коме се много тога откривало из једног сасвим особеног угла посматрања.

Опаске о Србима и њиховим карактерним особинама, онако како их је видео Трубриц, биле су врло честе у тексту и оне су највећим делом неповољне по Србе. Он пише: □Срби немају организацију у миру, тако да се може тек замислити како она изгледа у овом тренутку невоље. Чини ми се да су сви они уморни, као сви Словени,

и да само желе да се све ово једном сврши како би могли да наставе свој уобичајени словенски начин егзистирања — пун лењости, завера и сневања; за то време, мушка, тевтонска нација колонизовала је земљу, доносећи са собом напредак.“ То је несумњиво представљају једно превише широко и неприхватљиво уопштавање, изречено очито, у тренутку, без много размишљања. Неколико дана касније, Трубриц бележи да је хаос у земљи био потпун. □Чиста паника, а та паника, нажалост, почиње на врху дрвета и спушта се све до најсиромашнијих.“

Неколико дана касније, реч □паника“ заменио је тврђом да није постојао начин да Срби остваре сарадњу са Британцима и Французима у рату. □Уостињу, они су народ са којим је немогуће било шта урадити... Мешавина наивности и дволичности, што представља особину балканских народа, а која је потпуно неразумљива Европљанима... Мржња коју они показују према Савезницима, као узроку њихових невоља, је свакако врло велика,“ закључује Трубриц. То су, заиста, биле тешке речи человека који није познавао тај народ, иако је, сигурно, било случајева кад су се таква расположења могла прimitити. Средином новембра 1915. године, Трубриц је учинио нови корак у настојању да одреди српски национални карактер. Писао је: □Срби су претерано самоуверени... У суштини, у томе је корен свег нерасположења Европљана према Србима. Сматрамо их малим племеном са становништвом које није веће од Северног Лондона... а они мисле о себи као да представљају највећи народ Европе.“ Његов закључак гласи: □Ми видимо јасно да је највећи део ове земље обична којештарија.“ То је за Трубрица био још један излет у непознато, а свакако и нетачна оцена.

Адмирал Трубриц није имао лепе речи како за српске мушкарце тако и за српске жене. У суштини, био је пун презира према њима, посебно према официрима, које он назива □дебелим официрима.“ Он их доживљава, мушкарце и жене, на сваком месту — у градовима, возвима, колима, на путу — као сметњу свакодневним војним операцијама. У Краљеву, на пример, он види штабне официре како брину бригу □о својим женама, породицама и пртљагу... Дивни нови аутомобили, који су плаћени нашим чврстим енглеским новцем, одлазе натоварени са дебелим српским пуковницима и њиховим женама, породицама, послугом, и осталим стварима, према Косовској Митровици, док нама није стигла чак ни послуга са пртљагом...“ Адмирал је закључио, на основу онога што је видео, да је то представљало узрок незамисливе збрке. Сматрао је да су офи-

цири потпуно изгубили своје главе и били једино забринути како да превезу своје жене на сигурна места. Трубриц је сматрао крање неприхватљивим то што је □сваки нижи официр користио аутомобиле које смо им Французи и ми дали, и са својим породицама побегли у безбедност, а све нас странце оставили да газимо блато на путевима...“ То није било све. Неколико дана касније, адмирал је забележио да је □сваки од ових стarih, дебелих пуковника био опхрван са својом женом, породицом, послугом и домаћинством...“ Сви ови примери навели су га да закључи да су □жене имале снажан утицај на Близком истоку.“ Нема сумње да би се сваки познавалац патријархалног српског друштва тешко могао сложити са адмираловом оценом, пошто је он сигурно могао да види само део понашања српских жена.

Енглеске и шкотске лекарке и медицинске сестре, нису такође добиле болу оцену код адмирала. Њихове медицинске екипе биле су растурене широм Србије, улажући огромне напоре и жртве, како би спасле многобројне људске животе. Адмирал очигледно није хтео да види ту страну делатности Енглескиња и Шкотланђанки. Шта више, био је уверен да су њихова понашања и захтеви стварали главобољу њему, генерал Џорџу Филипсу, војном аташеу и сер Ралфу Пеџету, дипломати од каријере, који је био упућен у Србију да заведе неки ред у раду ових мисија. Трубриц је закључио да је □овај посао са болницама у Србији био поука за све нас. Било која жена која има нешто новца и жели да себе уздигне, могла је да дође у Србију са оним што се тада звало мисија.“ Оне нису биле ни под чијом контролом и нису слушале био чија наређења. □Исход свега тога био је да је свака екипа и свака жена у њој могла да помисли да она може сама да одлучи да је дошао повољан тренутак да дође и остане или да одлучи да иде. То је довело до запањујуће збрке.“ Био је посебно критичан према др Елси Инглис, као што се то види из следеће дневничке белешке:

□Прошле ноћи приспела је жена лекар по имену Инглис, а када јој је Пеџет рекао да би желeo да њена јединица и сестре пођу у Косовску Митровицу, она је одговорила: Ох, ја ћу размислити о томе. На то је Пеџет одговорио да ће она морати, уколико остане у Крагујевцу, да лечи Немце, али се она није уопште осврнула, говорећи □Ми овде имамо два или три драга дечака и не можемо их оставити.“ Узалуд је Пеџет покушавао да јој докаже да два или три војника морају бити жртвовани како би се спасло скоро две хиљаде рањених

у Митровици, и да не треба да води бригу о нашим противницима. Била је сентиментална будала и завршила је разговор изјавивши да је уморна и да о томе није могла да расправља. Уистину, ниједној од њих није требало дозволити да дође овде, уколико не би потписала обавезу да ће прећутно прихватити наредбе неке овдашње власти.“

Сличне примедбе Трубриц је изрекао и о другим британским женама које су се у том тренутку налазиле у Србији. Међу њима су биле гђа Стобарт и гђа Ханкин Харди, које су, по адмираловом мишљењу, представљале „типичан примерак саморекламерства“. То је била прилика за адмирала да направи поређења између српских жена које је познавао и Енглескиња. За то му се пружила прилика у Косовској Митровици где је могао да посматра долазак британских жена из различитих делова Србије. Тим поводом он је забележио да су „жене из наших болница сада долазиле, а како је то другачија слика у поређењу са српским женама које су се возиле у колима у свом крзну и финим хаљинама, док су наше ишли пешке и двеста миља по снегу и киши, и све су биле изнурене и јадне...“ Нема сумње, да је Трубриц исказао много непријатних речи о Србима, како о женама тако и мушкарцима. Неке од њих су вероватно и биле прихватљиве, мада су многе ипак захтевале и друга објашњења.

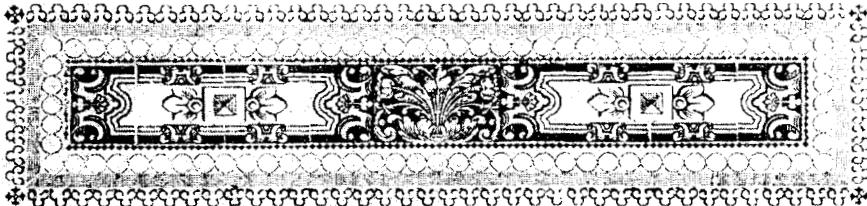
То није било све. Адмирал Трубриц је исказао грубе речи о српском војном устројству, онима који су доносили одлуке, о њиховој визији, одговорностима и понашању. Он је закључио да српска Врховна команда није била спремна да се бори; сматрао је да се генерал Михајло Живковић, командант трупа Одбране Београда, стално повлачио пред непријатељем и да се заиста није борио. Адмирал је такође тврдио да је мајка природа помогла Србима тако што је успорила напредовање непријатеља. Наиме, због кише, путеви су били практично неопроходни, а време је било грозно; са ветром и кишом живот је био јадан за све — како за нападаче и тако и за бранитеље. Адмирал запажа и да су „Срби потпуно занемарили своју железничку везу са Солуном, јер су допустили да падне у руке непријатељу.“ Сматрао је такође да је заузеће Скопља од стране Бугара био тежак ударац за Србе јер су тиме препустили непријатељу једину железничку прругу од Скопља до грчке границе.

Пад Скопља у бугарске руке још више је повећао хаос и метеж на свим странама. Тих дана Трубриц је писао о одбијању Срба да ратују, спремности да прихвате пораз и закључче примирје. Двадесет и трећег октобра, забележио је да је „пометња у Нишу била ужасна и да су сви одатле побегли, осим Министарства рата, а да уопште

није било ни кола ни вагона за превоз... Сирота, мала Србија; верујем да ћемо доћи на време да је спасемо. Али сумњам у то — ми тако много губимо времена.“ Истог дана записао је да „је српска војска у ствари престала да се бори и да у овом тренутку када је мир био тако близу, они ће се борити још мање.“ Након разговора са пук. Живком Павловићем, замеником начелника Врховне команде војводе Радомира Путника, 25. октобра, Трубриц је изгледа био још уверенији да је Србија била спремна да напусти борбу. Том приликом навео је у свом Дневнику да је „из нашег разговора било јасно да је он размишљао о престанку борби у врло блиској будућности.“ Дан касније, адмирал је био још уверенији да је примирје постало питање дана. „Оно што ја предвиђам јесте да ће Србија врло брзо затражити примирје и мировне услове.“ Трубриц је сматрао да се то може спречити, као и да су енглеске и француске владе биле спремне да уpute око 150.000 војника у Србију. У том случају, намераво је да врши притисак и увери српску Врховну команду да „прихвати ствари онакве какве јесу и да мора да се бори, а не да напусти рат.“ И у многим другим приликама поновио је сличну мисао. Ипак, Трубриц је постепено схватио, а то је и признао, иако са оклевашњем, да савезничке трупе неће бити упућене у Србију да је спасу од пораза. У целини Трубрицова страховања и очекивања да ће Србија потписати примирје, показали су се као рђаво предвиђање. Тако нешто није се дододило.

Британски адмирал је такође размишљао о могућности да српска влада и Врховна команда покушају да пребаце одговорност за свој војнички пораз на савезничке земље. Страх од таквог развоја ситуације провлачи се кроз читав Дневник; као и у претходном случају, признао је да су британске и француске трупе биле сувише малобројне и слабе и да су деловале са закашњењем, „што у нашој историји није ништа ново, то је у суштини, понављање старе приче.“ Дискретно је признао да је то био разлог „што ће Србија бити поражена и што ће се повући из рата када закључи да се обећана савезничка помоћ није остварила...“ Мора се признати да су ово помало необичне речи изговорене од стране једног високог британског официра. Другим речима, он је одговорност за пораз Србије директно ставио на душу Савезника. Петог новембра, након разговора са пуковником Миланом Михајловићем, он је сажео своје утиске на следећи начин: „Став Срба је да су Савезници издали Србију и да су је препустили њеној судбини. Стога они mrзе све Европљане, иако смо ми Енглези очували нешто мало њиховог поверења пошто

смо се с њима храбро борили код Београда.“ Крајем новембра, адмирал је поновио своје речи, додајући да су најоштрије оптужбе биле размењене између Срба и Француза. Изгледа да је адмирал прихватио, макар и делимично, српске оптужбе на рачун Савезника, што је и потврдио својим дневничким белешкама. □Чврсто сам у то уверен, пошто је очигледна истина да је српска држава у овом тренутку у агонији.“

Како је време пролазило, оптужбе које је адмирал изговарао на рачун британске политике и држања фелдмаршала лорда Киченера, министра рата, постајале су све бројније и одређеније. Он је без сумње прихватио многе изјаве које су долазиле од стране српских официра и званичника на рачун Велике Британије и њеног држања. Често се чудио глупостима са којима се сусретао, а на које је морао да одговори. Двадесет и трећег октобра 1915. забележио је да се лорд Киченер, у једном од својих последњих телеграма распитивао, на његово велико чуђење и очајање, □какво ће време бити у Србији у новембру.“ Са горчином је приметио да је било несхватљиво да, у тренутку када смо □већ више од месец дана били изложени животној опасности и кад ништа друго осим велике војске и тешке артиљерије није могло да нас спасе“, фелдмарашал поставља тако тривијална питања. Оштрим речима је приговорио таквом оклеванању и закључио да је Киченеров став према Србији био □невероватан“. Трубриц је био потпуно уверен да Србија, без обилате савезничке помоћи и подршке није била у могућности да се супротстави налету непријатеља. Сматрао је да су британски војни кругови били одговорни зато што нису ништа учинили и још су се држали по страни, док су за то време интереси свих Савезника били угрожени. Неколико редова касније, адмирал је додao: □Тешко је разумети зашто су наши високи официри дозволили да ситуација постане тако критична.“ Наведене речи откривају у великој мери његова расположења и осећање кривице.

Са друге стране, Трубриц је на многим местима у свом Дневнику открио забринутост за своју безбедност као и за безбедност

---

¹ Убијен од стране пучиста при покушају обарања с власти цара Хаила Селасија.

својих официра, за њихову удобност, пртљаг, лична питања. Нема сумње да се он као искусни поморац, осећао веома нелагодно на копну, да није био увек сигуран да ли доноси праве одлуке и да ли поступа на одговарајући начин. У себи је носио многе предрасуде типичне за британског аристократу који свакако није знао много о Србији и Србима. Па ипак, док је живео и радио са њима сазнао је доста тога и постепено је ублажио своје ставове, да би на крају видео Србију сасвим другачије од својих претпостављених. У више наврата изражавао је забринутост и страх да ће бити заробљен од стране немачких трупа. Упркос томе, није показивао спремност да бежи, да напусти своје људе и топове. Кад је био упозоран да је отпор Србије био при крају и да ће сви странци у Србији постати заробљеници, Трубриц је одговорио: □Ја морам да останем близу Кера (ађутант) што је могуће дуже, а напустићу га тек онда кад ми то буде наређено.“ С обзиром на такве околности, Трубриц је сматрао, крајем октобра 1915. године, да ће му требати дводесет дана да стигне до Црне Горе, ако то икако буде могао. Био је такође забринут шта ће га све снаћи на том путу. То је изразио следећим речима: □Сама помосао да изађем из ове земље преко Црне Горе и Албаније представља бајку.“ Ипак, то му се на крају и дододило.

На путу према јадранској обали, Трубриц и његова пратња прошли су кроз Ђуприју, Крушевац, Краљево, Чачак, Прокупље, Косовску Митровицу, Приштину и Призрен. Поред бриге да извуче живу главу, непрекидно је настојао да спасе свој пртљаг, ауто, камион, коње и теретна кола. У настојању да се докопа обале доживео је многе пријатне и непријатне ситуације па су отуда и његове опаске често забавне и неочекиване. На пример, упутио је приговор Врховној команди што је потпуно занемарила неопходне потребе и удобност за њега и његове људе. То га је навело да збрку на железници опише као нешто □невиђено“, што се пре свега односило на долазак и одлазак возова. Никаквог реда вожње није било. Када се возио колима био је срећан што је могао да пређе одстојање од 40 км за два сата вожње. Стално се суочавао са тешкоћама да обезбеди уредан оброк и смештај. Сажаљевао је себе пишући да постоји могућност да □неки Бугарин сада носи моју униформу.“ Када је у Краљеву видео свој камионет, овог пута у рукама Француза, Трубриц се јако узбудио. Писао је да □после жестоке свађе и великог узнемирања људи успео сам да спасем мој камионет тако да га сад могу лично

---

² Поданици краљице од Сабе коју Амхарци сматрају својом земљакињом.

користити. Како било, срећан сам да имам мој ауто, мотор и мало теретно возило,“ закључио је са задовољством. На жалост, како то обично бива, његова срећа није дуго трајала. Неколико дана касније, забележио је са жалошћу: □Изгубио сам мотор који се непоправљиво покварио, као и камион, који није много покварен, али је остао без бензина.“ Трубрицови проблеми су се несумњиво умножавали како се кретао према југу, а да при том није имао никакве изгледе да их реши на прикладан начин.

Уместо закључка, ваља напоменути да адмирал Трубриц, упркос свих ових рђавих искустава, предрасуда, приговора, жалби због занемаривања и опште □пометње“, није оклевао да дође поново међу Србе. Овог пута он је био са њима у тренуцима њихове највеће славе — пробоја Солунског фронта у септембру 1918. године. И опет, као и 1915-1916, адмирал је водио свој дневник за 1918-1919, док се налазио у Србији и Београду. Тај део дневника садржи нове и занимљиве опаске и коментаре о Србима и српској војсци, али овог пута, у време њиховог војничког тријумфа.

Драгољуб Р. Живојиновић

МАНАСТИРИ ЛАЛИБЕЛЕ – СВЕТИЊЕ ПРАВОСЛАВАЦА СА РОГА АФРИКЕ

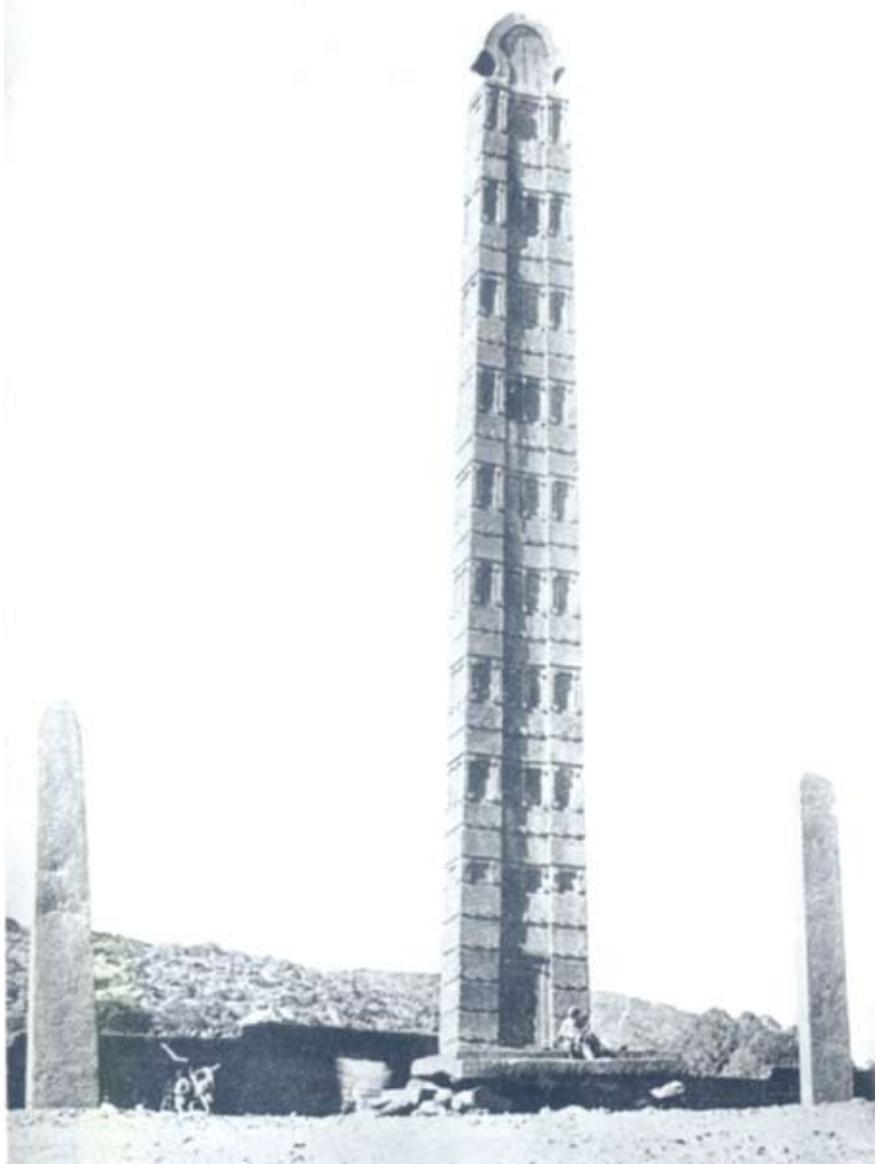
ЛАЛИБЕЛА – СВЕТА ГОРА ЕТИОПЉАНА

Из путне бележнице

Силвија Панкхарст која је читав свој век провела у Етиопији проучавајући миленијуме историјског трајања цивилизације што ће рећи – културе, религије, политике и опште историје овог дела света била је несумњиво највећи стручњак и познавалац тамошњих прилика. Имао сам ту срећу да сам још за њеног живота, шездесетих година прошлог века упознао у Адис Абеби где сам провео више од четири године на положају саветника етиопске владе сарађујући у сектору јавног информисања са тадашњим министром информација Михаилом Десалењом¹. Силвија Панкхарст је радила као стручњак у изучавању цивилизација насталих и несталих на тлу Етиопије.

Моја путовања по овој нама пријатељској земљи настала су под утицајем открића Силвије Панкхарст, те вредне научне раднице, која је дане и ноћи проборавила истражујући као научник, али и уметник и занатлија сва блага историјског наслеђа тумачећи на једноставан начин сва комплексна преплитања културе са животима староседелачких народа који су се нашли, како под јудејским, тако исто арабијско-исламским и, коначно, хришћанским утицајем. Пресудну улогу у томе имали су владари централног дела Амхаре који су настањивали област у околини језера Тане, на северу Етиопије.

Тана Бахр што значи Дубоко језеро десет пута је веће од Охридског језера. Језеро Тана запрема површину од неких 3.500 км², што и није толико значајно у поређењу са запремином воде коју оно акумулира. Највећа дубина Охридског језера изности 286 метара

Обелиск у Аксуму у близини комплекса Лалибела

Поглед на цркву светог Ђорђа.

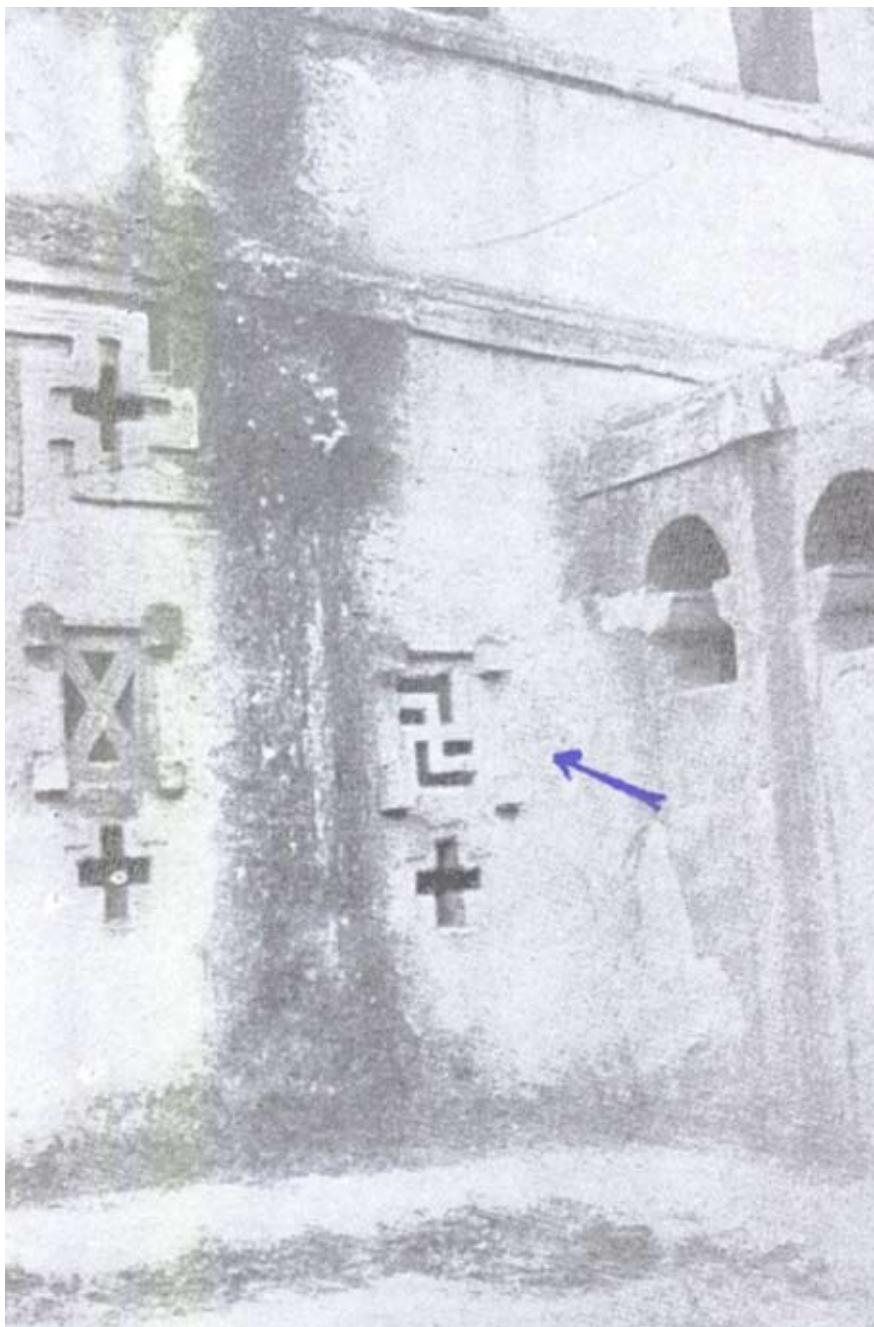
У позадини се виде планинске стене иза којих је, по замисли градитеља,
настао овај храм

Унутрашње поткровље цркве Ђјета Меријам са орнаментима у боји

Улаз у манастир Ђета Мериам у Лалибели
са стубовима укraшeним оранментима

Јужни спољашњи део зида цркве Бјета Метиам са различитим прозорима: један од њих је исклесан у облику кукастог крста (свастика) означен стрелицом.

док је дубина Тане преко 2.000 метара. И то чини једно од највећих богатства читаве северо-источне Африке. Језеро је окружено црвено-црним бреговима засађеним богатим растињем, претежно папирусом. Настало је као вулканско језеро када је једном бујица лаве затворила широке котлине и нанела воду преко тридесетак река и речица. Та огромна водена маса нашла је излаз на јужном делу висинског платоа урушавајући се у удолину преко камених блокова чинећи циновске слапове Тис Абаја: ту настаје плави Нил – највећи водонаша и доносилац плодоносног муља не само етиопским житним пољима Амхаре и Гоцама, већ и пољима Судана и Египта. Око Тис Абаја водиле су се тешке дипломатске битке и ратови кроз историју: сви су хтели да дођу у посед овог изворишта воде и плодоносног муља који настаје сваке године с пролећа када обилне кишне спирају земљиште околних висова Језера. Ахарци своје пролеће називају кишни период. Тада су падавине свакодневне. За Европљане читав висински плато од Адис Абебе па до Језера Тане је подручје вечитог пролећа. Ту влада једна од најздравијих клима на свету јер жива у термометру никад не иде изнад 27 степени Целзијуса нити пада испод двадесет. Кажу: „Прајска је то земља!“ То су добро знали и стари Сабејци² са Арабијског полуострва који су дошли у Етиопију и настанили се управо око језера Тане крај водопада Тис Абаја. Знали су где има обиље воде и плодоносног земљишта а куда пролазе и каравански путеви богатих трговаца са Истока. Тис Абај је био рсркшће путева трговаца златом, драгим камењем и слоновачом. Богатства Африке била су им на дохват руке. Међутим, Амхарци нису били равнодушни према овом освајању њихове земље. Они су се организовали и кренули ка освајању источне обале Црвеног мора. Амхарци и околна племена нису никако желела да се помире са освајачима који су долазили са Истока да би покорили ове делове царевине. Колевка Царства непрекидно је бивала ратно поприште. Зато су Етиопљани и кренули у походе на Исток ка другој обали Црвеног мора. У том налету проширили су своје Царство на тлу Источне Африке од племена која су говорила седамдесет различитих језика или наречја. Па и данас Етиопија је прави мозаик народа, језика и религија. У својим лутањима кроз миленијуме и цивилизације које су овде настајале и нестајале, Амхарци су добили шансу да, као најистакнутији и једино способни, организују земљу и власт опредељујући се за хришћанство. Пресудну улогу у томе одиграо је Грк Фруменинцијус који је у четвртом веку нове ере под утицајем Александријске патријаршије увео Хришћанство. Нешто касније,

Етиопљани се опредељују за православље, а своју цркву називају коптском. Хришћанство је прихваћено као опредељење за одбрану Амхаре од исламских освајања на Рогу Африке.

На једном од мојих путовања по Блиском истоку, обрео сам се у Јерусалиму где сам се срео са етиопским монахом – чланом етиопске манастирске заједнице организоване крај цркве Христовог гроба. Етиопска монашка заједница је најмања у овом светом граду, па ипак она полаже право на Цркву Христовог гроба. Истини за вољу, етиопски манастир поседује кров цркве, док доњи део са подземним катакомбама припада свим осталим, али не као власништво, већ као право за одржавање црквених процесија и богослужења. Етиопски манастир има повлашћен положај када је у питању кров који му је предат у власништво.

У краћем разговору, упитао сам етиопског монаха, иначе Амхарца, да ми каже које је најсветије место етиопских православаца (Копта). Он је без двоумљења одговорио:

□Знате, то је несумњиво комплекс Лалибеле крај језера Тане. Ту је наша постојбина, свето место – наша Света Гора. Ако одлазите на рад у моју земљу, немојте пропустити прилику да посетите манастире Лалибеле. То је нешто што је најлепше, што нам је остављено у наслеђе још из времена наших ратова за очување независности Амхаре која је била под ударом исламских владара с почетка шестог века нове ере, а и пре тога.“

Успон на висове адисабебског платоа

Разговор са етиопским монахом у Јерусалиму умногоме је подстакао моје жеље да се једног дана нађем на путу за Лалибелу. Захваљујући једној прилици када сам колима прелазио Данакилску пустињу, после искрцавања са брода у луци Асаб, скренуо сам са пута ове камените пустиње према граду Десијеу на северној ивици висинског платоа. Имао сам пратњу припадника етиопске армије. Путовали смо читаву ноћ да би се пред зору обрели у Десијеу. Био је кишни дан и наш џип се често заглављивао у расквашеној црвеној земљи међу крошњама афричких стабала акације. У једином хотелу у то време, који се налазио у овој насеобини, задржали смо се да би се одморили и припремили за даљи успон према планинским врховима Ласте на чијим обронцима су међу стенама подигнути или, боље рећи, прокопани манастири Лалибеле.

Етиопска историја као и народна предања веома упечатљиво сликају креацију монолита Лалибеле: већина манастира издубљених у масивним стенама ове планине настала је на иницијативу етиопског суверена по чијем имену је и читаво насеље названо. Нешто слично Лалибели може се видети у Индији у држави Хајдерабат, затим на Блиском Истоку у кланцу Петре и у Египту у близини Асуана, тачније, у Абу Симбелу где је такође у стенама пустинje исклесан храм у време владавине фараона Рамзеса II. Овај храм који се налазио у близини Нила, исечен је у комаде да би се подигао на виши нови како би се избегло његово потапање у тренутку када се пришло градњи нове бране чије залеђе је створило акумулационо језеро прекривајући добар део Нубијске пустинje. Међутим, ниједно од ових светских достигнућа нема величину дела градитеља Лалибеле.

После заслуженог одмора у Десијеу, наставили смо путовање макадамским другом повремено прекривеним папирусом и цветовима источноафричког растиња. Пролазили смо планинским пределом са високим стеновитим клисурама кроз које су се пробијале реке ка језеру Тана.

Напуштајући врелину Данакилске пустинje у низији између луке Асаб и висинског платоа Амхаре – ушли смо у нову климатску зону вечитог пролећа. Путовање је сада представљало прави ужитак. Заустављали смо се и посматрали околину: убрзо смо угледали и Плави Нил са својим бучним вировима како се спушта према југу да би се затим окренуо ка северу Судана крај Картума сјединио са Белим Нилом вљајући се затим лењо као велики Нил према Асуану у Египту све до Александрије ширећи своју делту пре уливања у Медитеран.

Нисмо желели да узводно пратимо ток Плавог Нила. Знали смо за трагедије истраживача који су Нилом из језера Тане покушавали да се пребаце до најближих географских тачака Лалибели. Ми смо изабрали копнени пут кроз прашумски део.

Храбра Етиопљанка спасава Лалибелу

Постоји једно предање у чију веродостојност Етиопљани, а посебно Амхарци, не сумњају. То је прича о пљачки злата из једног манастира.

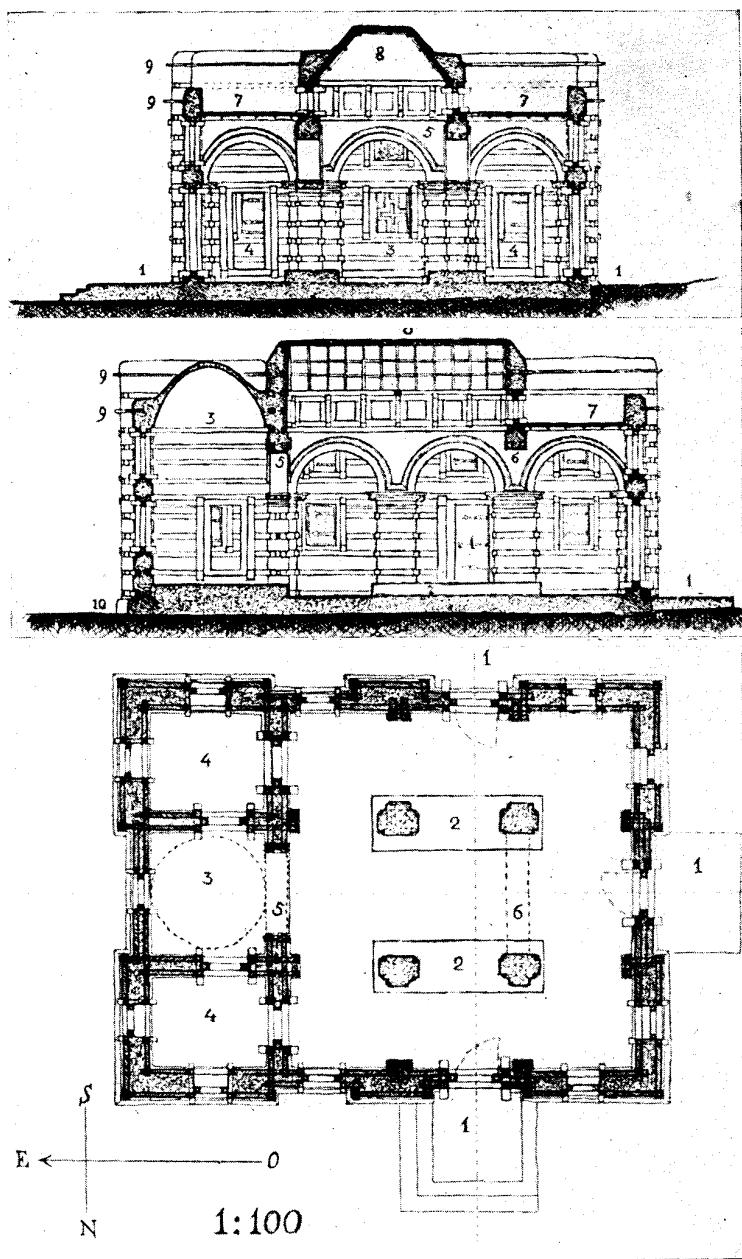
Неуморни португалски капелан, Франциско Алварез, био је познат као први Европљанин који је посетио и угледао цркве изграђене у стенама места Роха касније названог Лалибела у планини

Ласта. Он их описује у свом дневнику као светско чудо јединствено на нашој планети. Према етиопским изворима, краљ Лалибела који је владао овим крајевима од 1181. све до 1221. године, сматра се иницијатором изградње манастирских монолита. Краљ је за решење своје замисли довео око 500 радника из Јерусалима и Александрије обучених за овај посао. Затим је подигао велико стамбено насеље како би сачувао квалификоване зидаре, градитеље и архитекте. Читав пројекат је завршен за 24 године упорног рада.

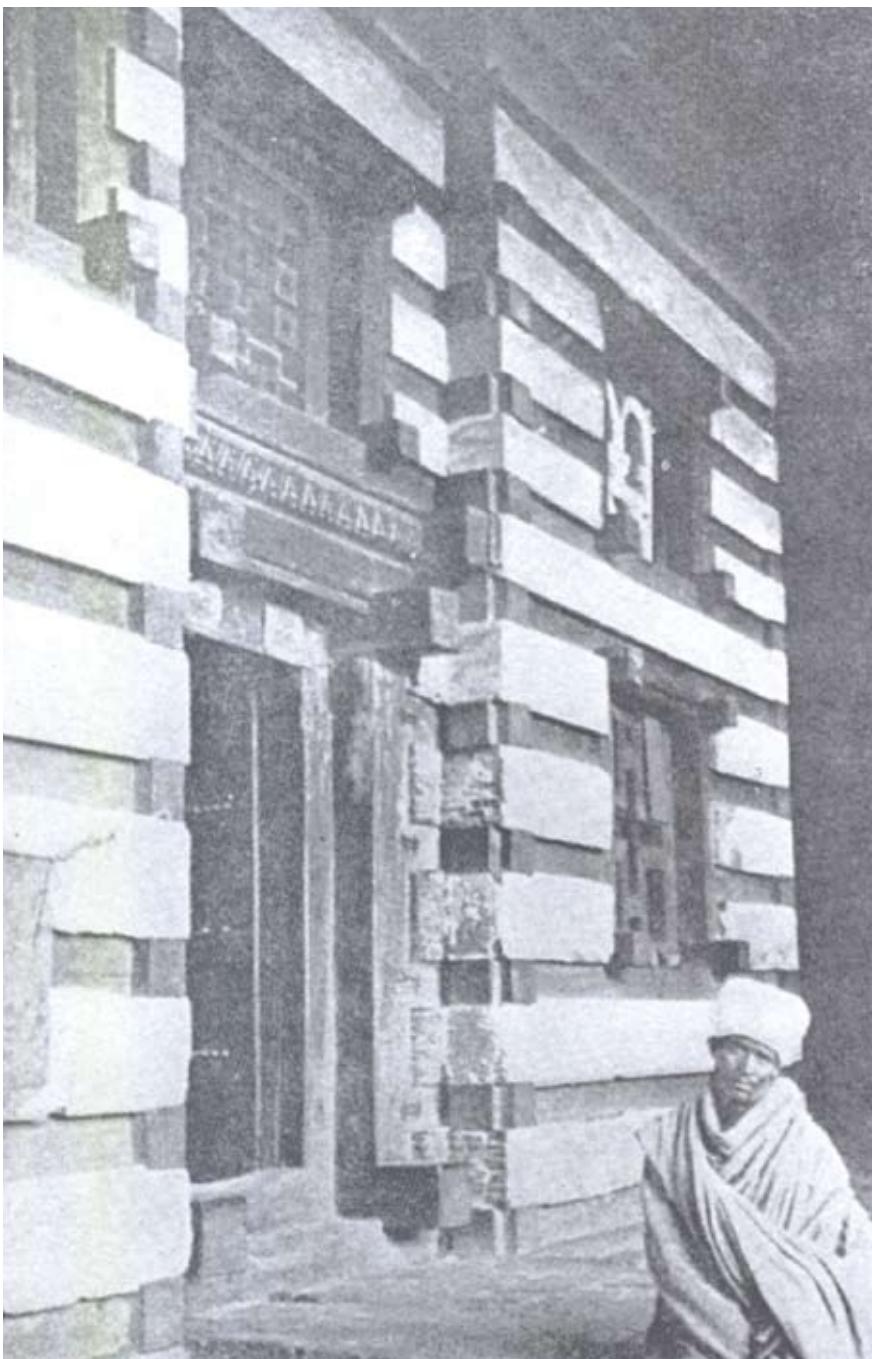
Описујући овај доживљај Алварез у свом дневнику каже: □За-бринут сам за ово што пишем, јер ми се чини да ми неће веровати, а поготову ако још више проширим своја виђења о Лалибели. Већ сам нешто написао и оптужили су ме да говорим неистину. Међутим, кунем се Богом у чијој се моћи налазим, да све што сам написао представља истину и да постоји много више од овога што сам је изнео на светло дана у свом дневнику.“

Други Португалац који је посетио ово место био је Мигуел де Кастанбосо који је такође предводио једну истраживачку мисију у Етиопији. Он се обрео овде 1541. године. У својим извештајима он такође говори о црквама и манастирима грађеним у стенама планине Ласта. Португалски истраживач објавио је да је извесни Ахмад Гран, ратни војсковођа Имама од Зеила који је водио рат на етиопској земљи освојио подручје Лалибеле, али се није усудио да разрушши свете храмове етиопске цркве. Гранов историчар Араб Факих који је писао хронику ратова на етиопском тлу дао је праву слику верника етиопских православаца као бораца спремних да положе своје животе за очување цркава и манастира овог светог места, Араб Факих је у својим списима закључио следеће: Ахмад јеправодобно дошао до сазнања да су верници и идолопоклонци етиопски Копти у тренутку када су се исламски завојевачи ушли у подручје Лалибеле веома брзо били суочени са хероизмом читавог народа Амхаре окупљеним око Цркве и спремним да својим животима бране земљу од завојевача. Због тога је и дошло до чувеног позива Имама од Зеила упућеног етиопским монасима да се окуне пред улазе светих храмова и потпале ватре на улазима цркава и манастира исклесаним у стенама. А затим је наредио да по један монах и један Имамов војник улазе у олтарске делове. Био је то тест за храброст Етиопљана. Један од мусиманских војсковођа тада рече: хтели они или не, ја ћу кроз ватру проћи у њи у храм. На то је једна Етиопљанка одговорила: то је изазивање нашег Господа Бога — а затим скочила у ватру. Имам је крикнуо: извадите је из ватре. Жени је лице већ било сагорело и

PLATE XXVIII.

Архитектонски и грађевински пројекти цркве Имрахана Криста
израђених у новије време на основу налаза у Лалибели

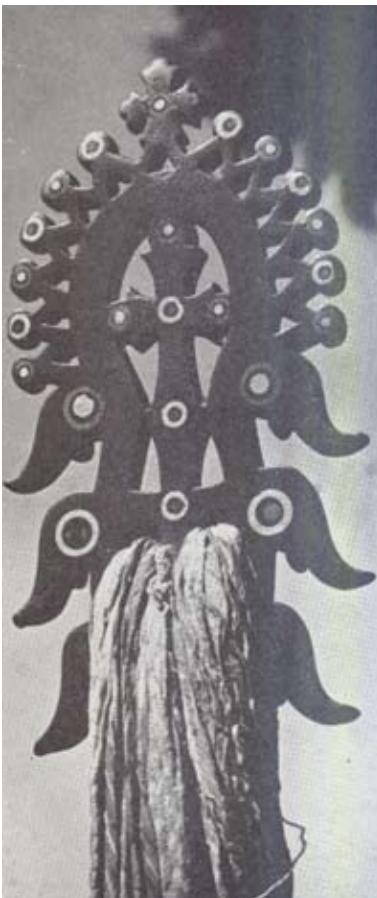
Улаз у цркву Имрахана Криста

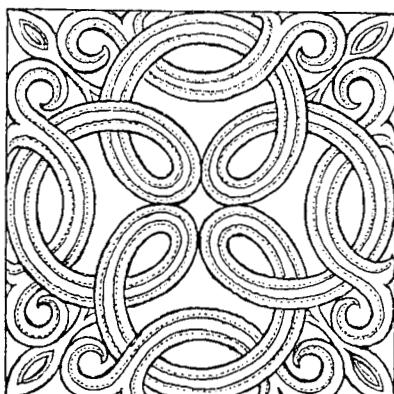
Црква Спаситеља света у комплексу манастира и цркава Лалибела

Уље на платну - рад етиопског сликарa иконописца Ђетa Меркориос
у Лалибели

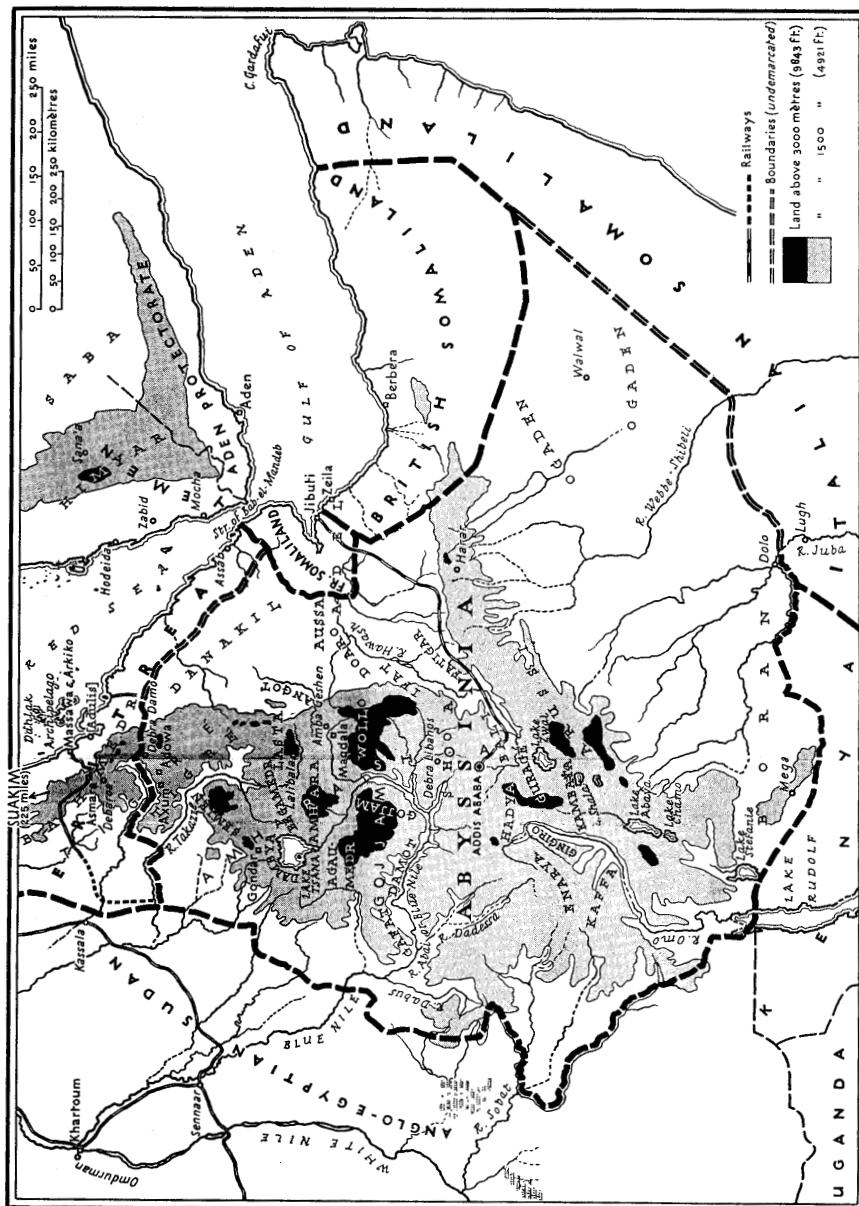
Гвоздени крст са утравираним златним украсима за који се претпоставља да га је користио краљ Лалибела оснивач овог комплекса манастира

Типичан етиопски декоративни
мотив

Детаљ са слике краља Јекуно Амлака,
једног од оснивача Соломонових утицаја на етиопско црквено сликарство

Британска карта Рога Африке уочи Другог светског рата са поделом британских и италијанских колонија на истоку Африке, француске у Цибутију, као и територијом Етиопије (Абисиније).

налазила се у тешком стању. Разљућени Имам нареди да се запали олтарска шкриња и разлупају извајани у камену кипови светаца. Том приликом из олтарског стола излетели су на под златни тањири и драго камење које освајачи одмах присвојише. Захваљујући овом открићу цркве и манастирска здања остала су очувана. Остало је веровање да је херојски подвиг Етиопљанке спасао Лалибелу од рушења, што је касније испричao и сам Ахмад Гран издајући наредбу о очувању овог светог места Етиопљана. Тако је једанаест цркава и манастира кроз миленијум сачувано од рушења и уништавања. Ови храмови етиопских православаца сачињавају чудесан архитектонски скlop јединствен у свету који тек данас привлачи туристе са свих страна као и археологе и научнике са свих континентата.

Богатство Амхаре и света

Да би се стигло до светих пропланака Амхаре, потребно је превалити тежак пут кроз клисуре и гудуре овог платоа чија висина досеже две до три хиљаде метара изнад површине мора. А ако се има у виду да су овим крајевима крстарили пљачкаши и нимало гостољубиви номади – опасности су вребале на сваком кораку путника намерника или истраживача.

Уместо назива Абисинија, ова земља која данас има преко 67 милиона становника добила је име – Етиопија што би у преводу значило: насеобина људи прегореле коже. Грци су је први назвали Етиопијом, а нешто касније, народ и власт прихватају овај назив одбацијући назив Абисинија и Абисинци.

Јеврејска историја веома често је бележила назив Етиопија који се заснивао на причи о краљу Соломону и краљици од Сабе. Легенда о Саби повезује Семите са краљевском лозом Етиопљана. Постоје подаци који говоре да је краљица од Сабе живела у овим крајевима средином десетог века пре наше ере. На тај начин се јудајзам проширио све до Аксума где се, како се верује, налазила и сама краљица од Сабе. Тек касније, када су Етиопљани дошли у додир са Хришћанством преко Јерусалима и Александријске патријаршије, наступа нова ера у историји Етиопљана који попримају нову веру опредељујући се у часу раскола јединствене хришћанске цркве – за православље везујући се за Патријаршију у Египту, а не вазнесенску основану у Цариграду. Међутим, Јерусалим остаје свето место где се Етиопљани окупљају преко своје цркве са осталим православцима имајући најближе везе са Јерменима и хришћанима Индије.

Лалибела је подручје у којем време не брише сећање! Овде се човек осећа као да је враћен у доба када су вођене велике битке за освајање изворишта Плавога Нила – слапова преко којих се обрушавају воде језера Тане стварајући кроз клисуре и гудуре Амхаре и Шое корито „божанске реке“ која одржава животе милиона људи настањених на њеним обалама све до ушћа у Медитеран.

Етиопски монаси живели су више векова под окупацијом муҳамданаца. Данас живе у окружењу исламских земаља. Због тога је било потребно да се са доста мудрости, филозофије и дипломатије прилази сарадњи са свима из тог окружења. Има једна изрека коју су етиопски владари успевали да кроз историју превазилазе и пронађу адекватна одбрамбена решења. Колевка таквих размишљања била је стара престоница у Аксуму и монаси из Лалибеле. Наиме, многи су не без разлога мишљења да су политика (дипломатија) и филозофија од давнина у завади. Тамо где су биле у слози, ту није било ни филозофије нити политику. Овај аксиом никада није био примењен у историји Амхаре. Увек се тражио пут преко Цркве која се тесно повезивала са двором и властима тако да је та сарадња обострано доносила користи.

Етиопљани су знали да у самоизолацији могу наћи шансу за свој опстанак. Пример Лалибеле је у том погледу очит. Они су у прошлости радије примали свештена лица него државнике, војско-вође, истраживаче или трговце. Свили су се око своје светиње у Лалибели која се тек данас отвара свету да би представила земљу и народ.

Деветорица учених „светих људи“ дошло је с краја петог века у овај део Амхаре да проповеда Хришћанство. Они су говорили о свим тегобама монашког живота. Зато се и дошло до сазнања да се манастири подижу у крајње неприступачним пределима. И то је једна од карактеристика што је изабран овај део у области планине Ласта међу стенама и прашумским областима које као нека врста предстраже леже у подножју ове планинске громаде. Краљ Лалибела дошао је на идеју да у стенама ове планине издуби лавиринте и храмове који несумњиво да представљају једно од светских чуда.

Један од најпространијих храмова Лалибеле је Медане Алем (Кућа спаситеља света). Храм је дугачак 33,5 метара, шијрок 23,5 а висок 11 метара. Веома је импресиван са спољашњом колонадом стубова. Сличан је са храмом Ганета Маријам (Маријин врт) који се налази десет миља источно до Лалибеле. Оба ова храма подсећају на неке грчке, што се приписује утицају двојице Грка који су били

чланови скупине „светих људи“. Аксумске цркве које су у извесном смислу грађене по угледу нацркве Византије, дају свој печат и храмовима Лалибели.

Дugo се нагађало ко су били градитељи Лалибеле, док се дошло до сазнања да су они дошли из Јерусалима и Александрије. Били су то прави уметници свог заната: они су поред грубих радова клесања стена обављали и завршне послове на фасадама и стубовима, али исто тако и клесали кипове са ликовима светаца. Поједини манастири Лалибеле украшени су и такозваним палестрима, слепим луковима што је несумњива посебност ове ризнице храмова. Прозори цркава су такође украшени исклесаним крстовима или оквирима са посебном орнаментиком. Интересантно је напоменути, да поред извесног утицаја Аксумског односно византијског стила на овим црквама нема оних прозорских розета које укращавају храмове у другим деловима света. Међутим, розете се могу приметити на таванице и зидовима манастира Биета Мариам, као и неким другим манастирским црквама. Богатство облика, кипова, стубова, портала, орнамената стварају импресију божанског надахнућа уметника клесарског заната и архитеката бујне маште религиозних људи. Познати немачки фотопротер, иначе сведок многих археолошких открића научних експедиција, Карол Ваденкинд, о Лалибели је, између остalog, изјавио:

„Овај скуп хришћанских храмова представља лавиринт пећина и камена, светлости и сенке, ходника и катакомба неправилних, али ипак јасних облика, оживљава, захвалујући проповедима монаха, средњовековни изглед овог крајолика у коме човеку застаје дах посматрајући блага Лалибеле.“

Етиопљани су захвални краљу Лалибели због уређења ове области у чијем подножју се могу видети вредне сељачке руке са мотикама како обрађују житна поља док босоноги монаси држе проповеди иза исклесаних зидина цркава и манастира.

Сликарство се у Амхари развијало у кругу манастирских и црквених здања како у Аксуму, тако и у Гондару што све, на известан начин, припада комплексу Лалибеле. Аксум и Гондар били су под сталним утицајем Византије и Европе, посебно италијанских сликарa, иконописаца и њихових ученика. Сликање на дрвету познато у Египту још у добу пре нове ере, допире и у Етиопију уз помоћ Александријских Копта. То је допринело развоју етиопског сликарства. Најстарије иконе настају у шестом веку у манастирима и црквама Лалибеле. Оне су украјс храмова. Освајачи нису могли

да спаљују цркве настале клесањем вулканских стена, али су зато спаљивали сликарска дела на дрвету и платнima. Поред дрвета и камена хришћански уметници су користили и технику фрески тако да су поједини храмови имали украшене зидове и таванице са фрескама и мотивима из библије, али, најчешће, са ликовима светаца.

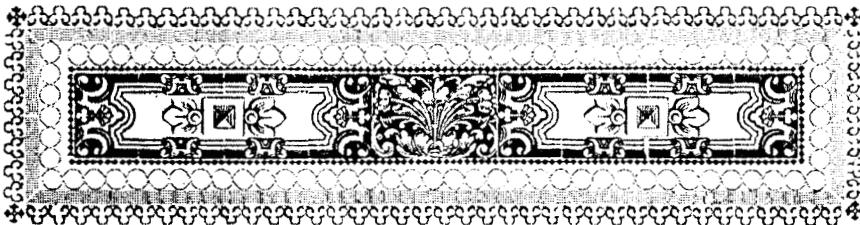
Упркос утицају са стране, етиопско црквено сликарство носи у себи све особености овог поднебља. Оне одражавају сплет историјских догађаја Етиопије као њене везе са другима а пре свега Александријском патријаршијом и црквама Сирије, Антиохије и Индије. Све оне у ширем смислу речи припадају православљу. Оне су се отцепиле, као што смо већ рекли, на Васељенском сабору одржаном у Халкедону 451. године наше ере. Био је то раскол са одређеним последицама. После овог догађаја, отпадници су претерани са територија које је држао Вазнесенски патријарх. И свако је наставио својим путем, испољавајући своје схватање православља.

Овде вреди поменути да је свети Сава за време својих путовања настојао да дође до измирења свих православаца и у ту сврху посетио и патријаршију у Александрији. Али, помирења није било, мада се извесна сарадња повремено остварује на тлу Јерусалима, која се пре свега огледа у незваничним сусретима и разговорима.

Али, вратимо се поново у Лалибелу. Цркве Светог Михајла и Голгота пружају се у дужини од 11 метара. Имају прилазе преко тунела који води на јужну страну према цркви Биета Мериам а затим се скреће у отворени шанац просечен у стени који се спушта неких шест метара све до портала цркве Биета Мериам. Лалибела је у суштини омеђена светим монолитима.

Црква Голгота поседује веома импресивне статуе светаца исклесане у удубљењима зидова. Ту се налази и импровизовани гроб Исуса Христа којег чува анђео. На крају црквене лађе налазе се отворена врата кроз која се пролази до подземне гробнице која се иначе веома ретко показује посетиоцима. Ту су и три мала олтара који део монолитне структуре и били су аранжирани у време када је извршено откопавање гробнице. Они симболизују анђела светог Матеја, орла Светог Јована, лава Светог Марка и бика Светог Луке. Поред анђела и орла, лав и бик, такође, имају крила. Сви су они обучени и поседују људска тела једино су им главе остале у оригиналу. Стоје ту као нека предстража са подигнутим рукама.

Испод цркве је гроб краља Лалибеле. Прилаз овом гробу је „запечаћен“ великим каменим блоком. Иза цркве се налази још један симболичан гроб. Монаси кажу да је ту сахрањен Адам. Гроб

је прекривен правоугаоним каменим блоком на чијој горњој страни је изгравиран крст. У гробницу се улази кроз веома ниска врата и она је доступна само свештеним лицима.

Црква Светог Ђорђа, која се налази нешто даље од склопа осталих цркава монолита, дугачка је 12, 5 а широка око 12 метара. Њена висина износи такође 12 метара, тако да, посматрана са стране, оставља утисак коцке. На њеном равном крову који је формиран у облику крста и прати читаву фасаду овог храма исклесан је крст уоквирен каменим рамом такође у облику крста. Улазне двери су нешто подигнуте и у храм се улази преко осам правоугаоних степеника. Унутрашњост цркве са своја четири крака крста карактеристична је јер се на крају сваког крака налазе по једна врата. Главна врата украшена су орнаментима исклесаним у камену. Доњи прозори налазе се у склопу врата, а горњи су засвођени стубовима са обе стране који се затим шире да би прихватили полуокружни део што спаја оба мања стуба. Изнад тога, прозори су украшени клесаном орнаментиком. Они су пренаглашено украшени у поређењу са свим осталим црквама и монолитима Лалибеле. Сматра се да су архитекте и радници занатлије били веома ангажовани и пасионирани грађатељи ове цркве.

Редак је посетилац који пропусти прилику, без обзира на замор од обиласка ових светиња, да посети и разгледа цркву Имрахана Кристос. Реч је о једној малој цркви подигнутој у пећини планине Абуна Јиосиф (патријарх Јосиф). Она није монолит као већина других манастирских храмова. Грађена је камењем сакупљеним у околини саме пећине. Ветрови и кише нису одузели сав сјај овом здању изграђеном по етиопској традицији без већег утицаја са стране. То је комбинована градња са дрветом и малим одабраним камењем из околине. Врата и прозори су уоквирени цветним орнаментима. Дрвени делови су обојени црном бојом и лепљени белом смесом тако да чврсто прекривају зидове и унутрашњу страну храма. Прозори су причвршћени са дрвеним панелом док их има који су од посебно изабраних лепо декорисаних изванредно дезенираним каменчићима. Дупле улазне двери обједињују крстови међу којима

се могу видети и кукасти крстови што је несумњив утицај поједињих храмова из Индије или Египта.

Унутрашње декорације, као и орнаменти сачували су боје којима су декорисани. Дрвени панели су зацрњени, док су камени – бели. Енглези које сам сретао кажу да их све то подсећа на доба Тјудора.

Читава унутрашњост цркве је декорисана орнаментима. Инвентивност градитеља дошла је овде до пуног изражaja. Високи ниво обучености занатлија који су унели своје знање и искуство у израду и најситнијег детаља и дали печат овом уметничком делу.

Португалски капелан Франциско Алварез први је описао изглед ове цркве. Он јој је дао име „Путевима Христа“. Алварес је, такође, саопштио да се у цркви налазе два гроба: један александријског патријарха који се затекао у посети етиопском суверену, а умро у самој цркви за време службе божије, и други, мањи, кћери суверена Етиопије која је била верски фанатик или, како то пише Алварез, „права аскета хришћанства“.

Црква Имрахана Кристос је подигнута у дванаестом веку, између 1110. и 1150. године.

Данас је до Гондара и Лалибеле изграђен пут који води од луке Macaue у Еритреји до језера Тане. Такође, постоји и пут из Адис Абебе преко Десијеа све до Гондара.

Етиопија се модернизује. Већина страних туриста користи авио-саобраћај. Као да се заборавља романтично путовање железницом из Цибутија до Адис Абебе. Овај пут сам прошао возом. Био је то незабораван догађај којег ћу се увек сећати са дозом носталгије. Путујући тим возом два дана, ја сам се са висинског платоа Адис Абебе (2500 метара надморске висине) спустио у долину на обалу Индијског океана крај првеноморског мореуза Баб ел Мандеб. Током два дана и ноћи проведених у салон-вагону заједно моја породица и ја, имали смо прилике да посматрамо изванредну панораму савана Рога Африка у којој су се под акацијама одмарале жирафе док су околни скакутили орикси и газеле. Пусти су то крајеви. Човек може данима да шета овим просторима, а да не сртне ниједно људско створење. Тек са успоном на висораван у чију се долину улази преко планинског венца који је готово читаве године обавијен облацима и измаглицом, човек се сусреће са једном другом цивилизацијом, можда помало смело, али не без разлога рекао бих, етиопском.

Младен С. Гавриловић

ВОДЕНИЦА У КУЛТУРИ СРБА

Стварање воденице

Воденица представља један од најкрупнијих цивилизацијских проналазака. У скоро неизмењеном облику она је у употреби више од 2000 година. Према народном предању, сматрана је толико важним изумом да није могла бити приписана само једном њеном божанском творцу. Тако се код Срба приповедало да су воденицу створили Бог и свети Сава, али нису умели да поставе чекетало, већ су руком гурали зрна из коша на камен. Ђаво, не знајући да га прислушкује пчела, открива тајну како да се постави дрвце (чекетало) које ће дрмати кош тако да зрна из њега, кроз отвор на дну сама испадају на камен (Ђорђевић Т. 1958/II: 210). Према античком миту, млин је пронашао Милет, митски краљ Лаконије, рођен од оца Лелега (Посејдоновог сина) и нимфе Клеохарије (Срејовић, Џермановић 1987:265, 230).

Колику је важност имала воденица за људе показује и загонетка о њој, записана крајем 19. века, која гласи: „Игра Вида под брег, да не игра Вида под брг, сви би људи били за рупу“ (Ђорђевић Т. 1899: 119).

Воденица се развила из једноставних направа од два камена, од којих је горњи, који има рупу за жито, ручно окретан. Таква направа се код нас одржала до 19. века и служила је за кућне потребе. Назива се жрвањ, жрвно, жрновица, жрмље, жрни. Савршенији облик уређаја за млевење жита јесте млин сувача, чије је каменове окретала вучна стока (Раичевић 1940: 135-159).

Називи и врсте воденица

Вероватно су најједноставније воденице биле поточаре, које се још називају и рекавице. Воденица с једним колом (точком) с пери-

ма, која су личила на кашике, називана је каничара или жличара, жличарица, жличарка, или лопатара. Уколико им је левак био остављен под коло, називане су и подмакуше или опакуше.

Постоје и други називи за воденице, или врсте воденица, нпр.: воденица, вигањ, вито, водењача, млин, млиница, мучница итд. Према начину градње помињу се: ајташица (воденица на точку), бадњара (воденица поточара на бадањ), времењаш (воденица на времењаку, повременом потоку), далап (мала воденица од дасака намештена на великом чамцу који је привезан за обалу), дивјак (воденица са природним, истесаним каменом), жљебара (воденица поточара где вода на воденично коло иде жлебом), керепњак (воденица на керепу, сплаву), кладуша (која стоји на кладама), компашица (такође воденица на сплаву, кампи) итд.

По типу градње разликовале су се дринке (воденице на Дрини), дунавке (воденице на Дунаву), јадранке (воденице на реци Јадру), јањарке (воденице на реци Јањи), моравке (воденице на Морави). У околини Лесковца покретне воденице на Јужној Морави називане су пловке (уп. Раденковић 1999: 287-292).

Заједничке воденице

Пошто је за изградњу воденице било неопходно посебно место на реци или близу реке, које је могло да буде у власништву више домаћина, такође и због великог посла у градњи, људи су се често удруживали и заједнички градили једну воденицу. Такве воденице се називају ортачке. Заједничке воденице су могле настати и деобом задруге, која је имала воденицу, на више породица. У таквим условима утврђивао се степен власништва на воденици, као и права и обавезе власника које из тога произилазе. Власник дела воденице могао је своје право продати другом човеку. Наслеђивањем и продајом делова воденице власништво се могло уситнити, чак до 1/96 делова, као што је то посведочено у околини Лесковца (Ђорђевић Д. 1958: 200). Кад је село Крушевица у шумадијској Колубари имало седам кућа, онда су људи направили „ортачку“ воденицу. Деобама и продајом она је касније имала 24 ортака. Према једном податку, у Малој Плани Турци су забрањивали да Србин без ортака Турчина гради воденицу (Ердељановић 1951: 117-118, 136).

Заједничке воденице се још називају и поредовничке или редовничке, по томе што се утврђује редослед и број дана када једна породица управља воденицом. Сразмерно деловима које поседују,

задругари у заједничкој воденици сносе трошкове оправке као и набављања каменова за воденицу. У јужној Србији у управљању воденицом види се облик задругарске организације. Свака воденица је имала свога домаћина. Он сазива задругаре и са њима се договара о важним пословима, као што су, поправка обале, куповина камена, набавка алата. Домаћин је водио књигу прихода и расхода и задругарима показивао рачуне сваких 4 или 6 месеци. Домаћин је проналазио воденичара и контролисао његов рад. Воденичару је следио пети шиник од ујма, касније шести или седми (шиник је дрвени суд који је захватао 10 килограма жита). Поредовничари, зависно од дела власништва које имају у једној воденици, били су дужни да сваки дан воденичару доносе храну за два оброка. Воденичар им је од свог ујма давао сваки дан по три килограма брашна за хлеб који су му доносили а за остало су се сами снalaзили. Воденичари су од помељара, људи који су довозили жито да мељу, узимао 6-10% ујма. Кад се у воденици затекне много помељара, у Гружи се говорило □велика налога“.

Воденичар је био дужан да надгледа рад воденице, како би она квалитетно млела брашно и да се не просипа жито. Ако камен није наклепан, односно ако је туп, брашно је крупније. У јужној Србији се за такво брашно говорило претрутљено или удављено. Зато су домаћице слале воденичару поклоне у храни да би им добро самлео брашно. Ако се деси да је син разглављен и жито пропада у воду, губитак је надокнађиван помељару из задругарског и воденичаревог жита. Ако се деси крађа у воденици, за то је обично био одговоран воденичар (Борђевић Д. 1958: 202-205).

У Книћу је најстарија поредовничка воденица називана □Газдићева воденица“, друга је □Богићевићева воденица“, у Барама — □Драгићевићева воденица“ на Гружи, у Љуљацима □Марковићева“, у Горњој Црнући — □Ерићева“ итд (Петровић 1948: 200).

Воденичари славе св. Николу као своју еснафску славу. Тог дана воденица не ради. Уочи славе запале на сваком воденичком камену по једну свећу. Тада се за воденичара припремао посебан ручак.

Воденица као митски простор

Воденица није обична кућа на води где се млело жито, већ има важно место у симболичком систему културе. Она је јединство

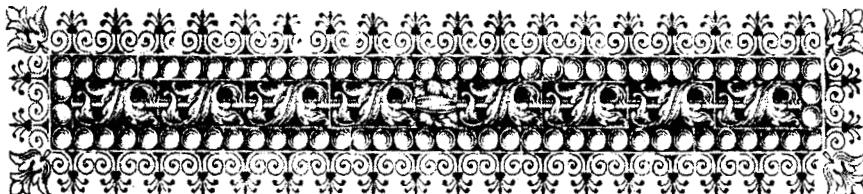
супротности сувог и мокрог, горњег и доњег, десног и левог, свог и туђег. Претварање жита у брашно, на симболичком плану се може схватити и као преобраћање природе у културу. Због тих елемената и због кружног кретања воденичког витла и каменова, које се иначе везује за нечисту силу (опасно је дување ветра у ковитлац, тзв. вихор, опасна је вода у реци која се креће у ковитлац), воденица је сматрана за опасно место где човек може настрадати од демона.

Представа о воденици као опасном месту, нашла је одраза и у шаљивој причи о Ери, записаној у околини Крагујевца крајем 19. века. Она представља контекст за разумевање пословице Прими, Боже, душу!, која се говорила у шали и збиљи, да се сликовито искаже велика невоља у коју човек може упасти: □Прича се, како је некакав Ера однео у воденицу заметак жита да самеље, па како не нађе воденичара, он заспе сам и пусти да се меље, радујући се што ће самлети без ујма. Пошто се све измеле и брашно покупи, хтеде Ера зауставити камен, да се не би као ни знало да је млео ко. Али како није био вичан око воденице, почне камен устављајући притискајући га озго рукама, као да га гњави, те му камен израњави руке. То га још више поплаши, мислећи да камен хоће навалице да га окаже, па нађе некакво подебело дрво, те по камену, да га убије, али у том пребије камен, те полутке одлете на једну и другу страну, а у средини остане вртећи се само горњи крај вретена с паприцом на себи. Ера помисли, да је то ћавоља душа, која све то креће и чини му те неприлике, удари још неколико пута по паприци, али се она и даље врти; он се онда реши, да му се онереди на душу, па да што пре бежи кући, а она ће, вальда, и сама угинути. Тако и учини. Али му при томе паприца закачи пеленгире и почне замотавати, а он очајно узвикне: □Приме, Боже, душу, а ћаволи однеше тело!“ (Радојевић 1900/II: 9).

И у новије време се могу чути казивања о догађајима у воденици, која имају митолошку основу. Таква је и прича Душанке Алексић (рођена 1926.) из Доњег Штипља код Јагодине, чији је отац био воденичар на Морави:

□Помагала сам оцу у воденици. Он је легао пре мене да спава и рекао ми да зауставим воденицу када пођем на спавање. Зауставила сам и ушла у собицу да спавам. Око поноћи проради воденица. Отворим врата и погледам, а на греди сури зец. Кош пун — меље зец. Затворим врата и ништа не кажем. Сутрадан кад се отац пробуди, причам му шта је било. Он ми вели: — Права ти је срећа што

ниси ништа рекла иначе би запливала у Мораву. Он кад меље ја га никад не дирам!“ (Записао Љ. Р. 1989. Доњем Штипљу).

У казивању народног музичара из колубарског села Осеченица, Крстивоја Суботића (1924), преплиће се стварни и митски доживљај звукова који ноћу долазе из воденице:

□Лежиш у воденици или у собици испод воденице. А она меље, меље, меље... И ти се утишаш и слушаш то како ти меље. Да ли не подлети. Да ли се не нада жито да почне да крупни. Да ли не јауче да се тупи камен. Све по звуку се чује. И чујеш под колом у глуко доба ноћи разне гласове. Као свађа, као кукњава, као врева. Пуно душа долje. То ври ћавоља она... цика, ври, ври. А онда, изненада, увате вретено и стегну га рукама и уставе камен. Мало буде, опет пуште и он опет меље... То је цјела истина!“ (Големовић 1999: 156).

Схватање да је воденица везана за онострани свет показује и казивање Славке Виденовић (рођена 1924.) из Мерцелата код Сврљига:

□Увек кад жена пође у воденицу, по њу ишло маче. Кад пропевају петли оно утекне. Људи ју науче да напуни чарапу сас песак, да га домами до реку и да туј чарапу врљи у воду. Она такој уработила и оно се удавило. Тој не било маче, него било умрло дете“ (записао Љ. Р. 1995).

Код Срба и Бугара често се среће приповетка о девојци коју маћеха шаље у воденицу у време □некрштених дана“ да би је појеле караконџуле или ћаволи. Она поведе пса, мачку и петла и са њима подели хлеб, а они јој саветима помогну да обмане нечисту силу и да добије скупе поклоне. Другу ноћ маћеха пошаље своју кћи која не на храни пса, мачку и петла и они јој не притечну у помоћ, тако да њу демон растргне. Занимљиво је да је смрт девојке приказана на посебан начин. Њена мајка затиче у воденици намотана прева њене кћери на воденичном камену или другом месту воденице чиме је кроз поступак окретања исказано да је девојку уморила нечиста сила.

У Банату се веровало да вештице, такође кружним кретањем, дозивају ћавола у воденици, тако што њих девет три пута обиђу око воденичког камена играјући у колу. После тога се камен сам подиг-

не и појављује се прво десет ђаволчића шегрта, потом ђаво-калфа, и најзад он — мајстор (главни ђаво).

С воденицом су везана и нека друга митолошка бића: код Руса водјаној (који се у Сибиру назива и мельник) и русалке; у јужнословенској Панонији — водењак. Честе су приче у којима воденичар надмудри ђавола, вампира или вештицу. У околини Врања се причало како му је узео капу и овај је морао бесплатно да ради код њега у воденици годину дана. Постоје варијанте у којима момак ухвати вилу у воденици и ожени се њоме.

Љубинко Раденковић

Мање познате речи

врљи — баци

навалице — намерно

паприца — комад гвожђа који је постављен у горњем воденичком камену, у њега се углављује вртено те се тако окреће камен

пеленгири — дугачке, широке гађе до ниже колена, наборане око појаса

Литература

Големовић 1999 — Д. О. Големовић, Звуци колубарских воденица, Воденица: Божја и ђавоља, приредили М. Дедић и М. Вујановић, Сремска Митровица, 1999.

Ђорђевић Д. 1958 — Д. М. Ђорђевић, Живот и обичаји народни у Лесковачкој Морави, Српски етнографски зборник LXX, САНУ, Београд, 1958.

Ђорђевић Т. 1899 — Т. Р. Ђорђевић, Српске народне загонетке из пиротског краја, „Караџић“ I, Алексинац, 1899.

Ђорђевић Т. 1958/II — Т. Р. Ђорђевић, Природа у веровању и предању нашега народа, књ. II, Српски етнографски зборник LXXII, САНУ, Београд, 1958.

Ердељановић 1951 — Ј. Ердељановић, Етнолошка грађа о Шумадинцима, Српски етнографски зборник LXIV, САНУ, Београд, 1951.

---

¹ Милош А. Васић, Српско соколство у Америци, „Око соколово“, бр. 8, 9. октобар 1938. г, Београд, стр. 196.

² Л. Ј. Дробњаковић, Рисан и старе рисанске породице, Београд, 2003.

Петровић 1948 — П. Ж. Петровић, Живот и обичаји народни у Гружи, Српски етнографски зборник LVIII, САНУ, Београд 1948.

Раденковић 1999 — Љ. Раденковић, Воденичарски називи, Воденица: Божја и ђавоља, приредили М. Дедић и М. Вујановић, Монада, Сремска Митровица, 1999.

Радојевић 1900/II — В. Ј. Радојевић, Српске народне пословице (из крагујевачке окољине), *□Караџић* II, Алексинац, 1900.

Раичевић 1940 — С. Раичевић, Воденице и облици воденичне својине у Горњем Полимљу, *□Етнологија* I, св. 3, Скопље, 1940.

Срејовић, Џермановић 1987 — Д. Срејовић, А. Џермановић, Речник грчке и римске митологије, СКЗ, Београд, 1987.

---

³ М. Злоковић, Илегална ћачка дружина *□Бранко Радичевић* у Котору, Бока, Херцег Нови, 1975, 6-7, стр. 244.

⁴ Д. Антоновић, Которско позориште у 19. вијеку, Подгорица, 1998, стр. 157.

⁵ М. Злоковић, Исто, стр. 247.

ИЗ ПРОШЛОСТИ СОКОЛСТВА

□Српски соко“ у Америци

Бежећи од сиромаштва Срби из Далмације и Војводине емигрирали су у Америку. Национални прегаоци тежили су да их кроз соколство окупе у једну организовану духовну заједницу. После анексије Босне и Херцеговине почeo је покрет за стварање соколских друштава. Прво соколско друштво основано је 30. маја 1909. г. у Синсинатију (Охајо), а одмах за њим 10. октобра 1909. г. у Детроиту. Идуће 1910. г. основано је 7 соколских друштава. Радећи на организовању Срба у Америци кроз соколство, прегаоци су ступили у везу са соколима у старом крају тражећи инструкције и претплаћујући се на соколске листове. Добијали су Српски вitez и Српски соколски гласник из Београда, Соко-лист за соколске ствари који је излазио у Зајечару.

Српску соколску жупу основало је 7 друштава 1. октобра 1911. г. у Гери. Састанку је приступствовао Петар О. Стијачић као представник Српског културног и добротворног фонда из Њујорка. Седиште Жупе било је у Гери. У правилима се износи као основно: □Задатак је Српског сокола да своје чланове оспособљава за народни српски и грађански позив, и да подиже дух у српском народу. Ради тога је обавезно телесно развијање, морално васпитање, а, нарочито, национално просвећивање.

У ту сврху, уз савремену, има се употребити и српска народна гимнастика, српске народне јуначке игре и стрељачка вежбања како би соколи дорасли великом позиву народне узданице за рад на осло-

⁷ Министри просвете Србије 1811-1918, Београд 1994, стр. 136.

⁸ Наставници за гимнастику у Београду, □Српски вitez“, год. IV, бр. 2, стр. 43, 1. 2. 1912.

⁹ Предраг В. Ковачевић, Љуба Јовановић, □Гласник народног универзитета Боке Которске, VI и VII, бр. 1-4, Котор, 1. XII 1940, стр. 22.

бођењу и уједињењу српског народа. Зато братска љубав, узајамно пожртвовање, лично самопрегоревање, темељно упознавање народне прошлости и савремено образовање, имају бити нарочита одлика и дужност сокола“¹.

Гласник Жупе био је □Соко – лист српских соколова у Америци“. Лист је излазио једанпут месечно у Њујорку, а уредник листа био је Петар О. Стијачић. Жупа је, сем листа, издавала годишњак □Летопис“. Обе публикације су уз чланке о соколству доносиле и српске народне песме.

У управу Жупе изабрани су као начелник Петар Н. Кумановац, старешина Лука П. Грковић, постарешина Петар Секуловић, тајник Милан Мусулин и благајник Мато Ђук. Први слет одржан је 9. 6. 1912. г. у Чикагу. На скупштини Српске соколске жупе у Чикагу одржаној пре слета, наредни слет заказан је за Видовдан 1914. г, а за почасног старешину изабран је Михајло И. Пупин. Жупи је на скупштини приступило још 10 друштава.

Соколи су у време Балканских ратова организовали слање лекова и завојног материјала у Србију. По избијању Првог светског рата организовали су прикупљање добровољаца за Србију. Соколска друштва су са војим заставама као добровољци стigli на Солунски фронт. У редовима српске војске учествовали су у пробоју Солунског фронта и ослобађању отаџбине. Тиме су испунили свој соколски завет.

Љуба Јовановић - старешина Соколске Жупе □Душан Силни“

Љуба Јовановић рођен је у Котору, 2. фебруара 1865. године. Отац Лазар Јовановић, винарски трговац, поседовао је винарију и брод у Котору². Мати Олга потицала је из угледне породице Лазаревић из Башића. Имао је сестру Марицу. Похађао је Српску православну фундациону школу од своје четврте године. У Котору је завршио основну школу и гимназију (није стигао да положи матуру). Као гимназијалац основао је са друговима 1876. ђачку дружину □Бранко Радичевић“. Ова илегална ђачка дружина ширила је народну књигу и слободарски дух међу омладином Боке. Маштали су о уједињењу српства. Најактивнији чланови били су: Љуба Јовановић, Божидар Перазић, Филип Ковачевић, Данило Живаљевић, Петар Ј. Сундечић, Васо Франичевић, Антун-Тончи Фабрис, Владимира Будисављевић и Андрија Рађеновић³. Љуба Јовановић био је пред-

седник Друштва и окупљао је чланове дружине у својој кући. Из те куће слати су патриотски чланци у Београд и објављивани у листу „Исток“. Чланови дружине учествовали су у свим јавним противаустријским акцијама и родољубивим приредбама у Котору. Извели су 1877. године на сцени Которског позоришта одломке из Горског вијенца П. П. Његоша⁴. Када је избио 1882. године други бокељски устанак у Кривошијама, чланови Дружине решили су да се придруже устаницима. Љуба Јовановић борио се у чети Аћима Суботића. После слома устанка преко Црне Горе прешао је у Србију. У Београду је наставио школовање као стипендиста српске владе⁵. Кад су његовог оца питали „Џе ти је син Лазаре Перов“, он је одговарао „Ајде па га питај“. Као добровољац учествује 1885. у српско-бугарском рату. Код Сливнице је рањен. Услед рањавања је храмао, због чега је добио надимак Патац.

Пошто је завршио „историско-филолошки“ отсек Велике школе⁶, био је од 1887. до 1889. наставник у Реалци и Учитељској школи у Београду. Од 1889. до 1894. и од 1895. до 1898. професор је у Другој београдској гимназији, у Гимназији у Пожаревцу од 1894. до 1895. када је враћен у Београд. Од 1899. до 1901. предавао је на Великој школи Историју јужнословенске књижевности. Био је од 1901. до 1903. управник (библиотекар) Народне библиотеке. Од 1903. до 1909. г. на Катедри за српску историју на Великој школи и Универзитету. По оснивању Универзитета био је члан Универзитетског савета који је одлучивао ко ће од професора Велике школе постати професор Универзитета⁷. Један је од оснивача Српске књижевне задруге (22. 3. 1892), њен први секретар и председник (1904-1906) и организатор њене културне и књижевне делатности до 1906. године. У оквиру издавачке делатности СКЗ написао је студије о Стефану Митрову Љубиши и Лази Лазаревићу. Задруга се трудила да књигом духовно повеже све српске крајеве. Учествовао је у раду Професорског друштва и неколико година био је члан Главног просветног савета. Истовремено, веома је ангажован у политичким и државним пословима, као посланик Радикалне странке, потпредседник и председник Народне скупштине (1906-1909), министар унутрашњих дела у концентрационом кабинету Стојана Новаковића (1909-1910),

¹⁰ Др Милан Ванку, Мала Атланта 1912-1938, Ужице, 1969, стр. 290.

¹¹ „Око соколово“, бр. 8, Вести, Београд, 1938.

¹² Нисмо изневерили тад и никада нећемо изневерити, „Око соколово“, бр. 9, Соколски живот, Београд, 1938.

министар просвете (1911-1914), а за време Првог светског рата био је министар унутрашњих дела. Пре Првог светског рата, као потпредседник и председник Народне одбране, радио је на окупљању националних прегалатаца из свих југословенских крајева. После рата учествовао је и даље у државним пословима као члан Државног савета (1922-1923), министар вера (1923-1924), председник Народне скупштине и потпредседник Главног одбора Радикалне странке.

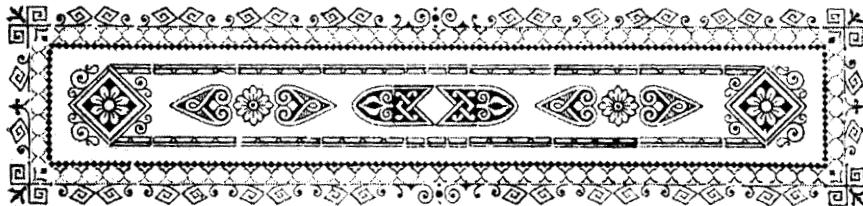
Као министар просвете и члан Сокола радио је на ширењу телесног васпитања у српском школама. Министарство просвете прописало је 21. 10. 1911. године Основна правила и упутства за наставу телесног вежбања⁷. На његову молбу, чешки и словеначки Соколи упутили су своје предњаке у Србију за наставнике гимнастике. Његове заслуге за ширење гимнастике истицао је др Војислав Рашић, уредник „Српског витеза“⁸. После Првог српског рата 24. 9. 1920. образована је Соколска жупа Београд „Душан Силни“ Соколског савеза СХС, а први старешина жупе био је Љуба Јовановић. Од 1923. г. био је истакнути члан „Јадранске страже“ и председник Обласног одбора „Јадранске страже“ у Београду.

Которска општина и Народни универзитет Боке Которске поставили су 3. марта 1940. спомен-плочу на кућу у којој се родио Љуба Јовановић (Трг Св. Николе). На каменој плочи било је исписано златним словима: „У овој се кући родио, 14. 2. 1865, Љубомир Л. Јовановић, научник и државник“. Спомен-плочу открио је пригодним говором Андрија Рађеновић, један од чланова дружине и школски друг Љубе Јовановића. Приликом свечаности одржали су говоре: г. прота Ђорђе Самарџић, у име Народног универзитета професор Предраг Ковачевић, у име Кривошијана судија г. Ђорђе Суботић, у име ратника и добровољаца г. Крсто Ђурашевић из Паштровића⁹. Од другога из дружине „Бранко Радичевић“ који су заједно са Љубом Јовановићем прешли у Београд, књижевним радом истицао се Данило Живаљевић. Заједно са Љубом Јовановићем основао је часопис „Коло“ и учествовао у оснивању и раду Српске књижевне задруге.

Био је један од покретача часописа „Дело“ (1893. г) и „Српског књижевног гласника“ (1901), уредник „Наставника“, затим директор и уредник „Новог живота“ (1922-1926). Био један од исто-

⁷ Годишњи извештај о раду соколске жупе Београд за XIX редовну годишњу скупштину, 26. март 1939. год, „Око соколово“, бр. 3 и 4, год. III, стр. 41, Београд. 1939.

ричара који су увели критички метод у српску историографију. Заједно са Љубомиром Ковачевићем објавио је Историју српског народа I-II (1893-1894. г.). Значајнији су му радови Ратовање Херцега Стјепана с Дубровником 1451-1454 (1888), Стјепан Вукчић Косача (1891), Прилошки хронологији живота Стефана Немање и Светог Саве (1901) и Стогодишњица српског устанка (1904). Изабран је 1890. за 25 година за дописног члана Српске краљевске академије, а 1900. за редовног члана. Умро је 10. фебруара 1928. године у Београду.

Соколи у Судетској кризи

Са заоштравањем Судетске кризе септембра 1938. г. у српској јавности је расла решеност да се пружи помоћ Чехословачкој. Чехословачка је била словенска земља и савезник Југославије у Малој Антанти. Посланству Чехословачке републике пријавило се 100.000 добровољаца, већином сокола да учествују у одбрани Чехословачке. На годишњој скупштини соколске жупе Београд одржаној 3. априла 1938. г. упућен је телеграм чешким соколима са изјавом верност за верност до краја. Соколи су приредили 8. 6. 1938. г. на Коларчевом народном универзитету Академију посвећену Чехословачкој. На Чехословачкој академији пред 3.500 студената одржао је старешина жупе др Михаило Грађевић предавање „Зашто ми, Соколи, волимо Чехословачку“. Београдска соколска жупа уручила је 22. септембра 1938. г. посланику Чехословачке адресу подршке. Истог дана увече, адреса је објављена преко Прашког радија. Поводом Судетске кризе Соколска жупа Београд препоручила је својим члановима да приrede соколске вечери посвећене чехословачком народу. Жупа је сазвала Јавни збор сокола и свих националних, ратничких, као и универзитетске омладине ради манифестација за Чехословачку. Збор је требало да се одржи на летњем вежбалишту Дома Краља Александра I Ујединитеља Соколског друштва Матице у Делиградској 27, у недељу 25. септембра 1938. г. Све позване организације су примиле позив и обећале најмногобројније учешће. Овај збор је забрањен од Управе града Београда уочи тога дана с образложењем да није пријављен, а ни одобрен због опште ситуације у свету. „Немачки посланик Херен обавестио је 24. септембра 1938. г. своју владу о

енергичној интервенцији полиције која је покушавала да спречи да демонстрације не узму велике размере“.¹⁰ Управа жупе је на то упозорила чланство да се придржавају забране и да не долазе у сукоб са законским прописима. Препоручила је чланству да чувају своје снаге за времена која се приближавају.¹¹ Упркос забрани, окупило се преко 4.000 припадника Народне одбране, сокола и осталих омладинских организација у дворишту Савезног дома (седиште С.С.К.Ј. данас позната као Протокол) на Теразијама. Бранко Чипчић, први заменик старешине жупе одржао је говор окупљенима излажући мисли и осећаје соколства. Одушевљена омладина кренула је пред посланство Чехословачке (улица Краља Александра), али је на том путу од власти растурена. Павле Врачарић, учесник протеста упamtio је да су демонстранти гађали полицију каменицама са градилишта цркве Светог Марка. На Теразијама је поред многих сокола повређен и начелник жупе Петар Чоловић. Истовремено је Управа Савеза Сокола Краљевине Југославије донела Резолуцију у којој се између осталог каже... □Југословенско соколство верно својој основној словенској мисли, апелује на слогу и солидарност свих словенских народа у овим судбоносним данима; југословенско соколство изриче у духу словенског соколског братства своје топле симпатије и солидарност братском чехословачком соколству и своју непоколебиву веру у победу правде и истине“. У одбору за састав резолуције били су др Владимир Белајчић, касациони судија из Новог Сада и др Мирко Буjiћ, министар на расположењу, старешина соколске жупе Сплит и члан управе С.С.К.Ј. Резолуција је достављена свим соколским јединицама да се објаве својим припадницима. Представници Управе С.С.К.Ј. примљени су код председника владе М. Стојадиновића 25. и 26. септембра 1938. г. На састанку је предата резолуција, а размотрена су и друга питања. Поводом свега овога чехословачки Соколски вјесник донео је вест да су југословенске јединице на манифестиони начин изјавиле своју верност Чехословачкој.¹²

Београдска соколска жупа приредила је 28. 10. 1938. г. у соколани Београд и вече посвећено Чехословачкој као успомену на дан ослобођења и уједињења. Присутнима се обратио посланик Чехословачке, Јарослав Липа, са речима захвалности на што је сала одговорила овацијама. Крај Судетске кризе соколи су доживели као пораз своје □словенске свести“ два месеца после X Свесоколског слета у Прагу. Минхенски споразум примљен је болно у соколским редовима. Емил Антонијетић, просветар Соколског друштва Стари Бановци, истакао је у свом извештају: □Наша решеност да својим

грудима бранимо своју другу словенску и соколску отаџбину није се остварила,... Страшна су то искушења кроз која пролазимо, али никакво оправдање не пружају соколима да правдају своју колебљивост и малаксалост своје храбrosti.^{“13} Старешина жупе, Градојевић, истакао је да ће соколи истрајати на својим идејама ма шта се у Југославији буде десило. Соколи раде за далека поколења. Савез сокола је организовао прикупљање помоћи за избеглице из Судета под називом „чехословачки соколски динар“. Помоћ је уручена чешким соколима у Прагу.

Саша Недељковић

Срби у свету
Дијаспора и Србија

ВЕТО НА НЕСЛОГУ!

Беседа на Сабору материце и дијаспоре,
3. августа 2005, у Београду

После више оваквих и сличних сабора, питамо се: докле смо стигли, где смо сада? Упркос променама, које неки, помодно и лакомислено, називају демократским, није нам ни боље ни лакше него што је било. Историјски посматран, наш је положај данас трагичнији него после изгубљене Косовске битке и не мање драматичан и неизвестан него после великих сеоба Србаља под патријарсима. После тог кобног Видовдана 1389, кад је изгубљена независност државе српске, морал, ипак, није био уништен: да, војска јесте била потучена и готово сва елита је изгинула (косовски јунаци заслуга је ваша што последњи бесте — признање им одаје Песник), али дух није био поражен, па упркос неизбежним понижењима — није дошло до распада система вредности и до моралног расула. Над државом и светињама народним бделе су две умне и благородне жене, кнегиња Милица, удовица великомученика Лазара, и њена несрћна, али духовно богата рођака Јефимија, Џерка господара Драме и жена деспота Угљеше у миру“, како нас подсећа исти Песник. Лазарев син Стефан имао је, у том кобном часу, само дванаест година, а кад је једва стасао, затекао се на челу државе, као кнез, вазал султана Бајазита, очевог убице. Беспрекорно васпитан, у православном хришћанском духу, образован као елитни европски вitez, Стефан Лазаревић ће се жртвовати да би очувао наслеђену Србију, излажући се погибельним опасностима: у биткама на Ровијама, код Никопоља и Ангоре. Тиме је продужио век своје државе: трајаће она, као деспотовина, још седамдесетак година. Наравно,

дневна политика била је неумољива, понижења су била неизбежна; заиста је грозна судбина: служити очевом убици и још му у харем послати малолетну сестру Оливеру. Суочени са данашњим понижењима, кадри смо да схватимо историјску драму Деспота Стефана Високог. А био је то изузетно даровит владар, не само растом висок него и духом узвишен. Дешава се и то у историји: да најпаметнији владају у најнесрећнијим околностима. У тадашњој, јако смањеној, Византији василевс беше духом отмени Манојло Други, човек раскошне културе, коме се дивила тадашња интелектуална Европа, али спутан трагичним околностима.

Зашто вам ја сад одузимам време овим враћањем у повест? Зато што је тај наш Деспот јединствена историјска парадигма; у много чему узоран, обасјава нам пут. У ужасним условима, упорно одржава и брижљиво негује своју државу: □Колико нам је у моћи — ми своју песму плетемо“ — то је, у најтежим околностима, његово начело, које треба да је и наше. Нема клонућа ни сrozавања — он наставља и унапређује немањићку традицију. Његова Манасија равна је најлепшим духовним огњиштима из светосавског или Милутиновог доба. У Србији су се стекли неимари, живописци, списатељи, избегли из покорених балканских православних земаља. Сам Деспот је и писац, поет. Зрачи духовношћу не само Манасија и њена Ресавска школа — постоје и друга верска и културна средишта у том колико драматичном толико и стваралачком времену: бисер над бисерима, манастир Каленић, па Враћевшица, Неупара, Велуће... Културни живот буја и ван манастира, пре свега у Београду, који постаје Деспотов престони град.

Кад га је дневна политика, као вазала, неумитно понижавала, Стефан Високи вазда има на уму и дугорочну политику, коју ми називамо политиком културе. Он има јасан национални програм, па чим му се указала прилика, враћа у састав своје државе Косово и Метохију, важне градове као Пећ, Ново Брдо, Приштину, а притом не заборавља ни Зету, данашњу Црну Гору са српским приморјем, где се сукобљава са интересима Венеције. Деспот успева да присаједини Зету, тако да његова држава, од Дунава до Јадрана, од Мачве до Сребренице са околним јој рудницима и другим подручјима с ону страну Дрине, није мања од Србије Стефана Првовенчаног.

Није ли вам јасна моја алзија на савремене наше вазале, који губе главу и заборављају дугорочне интересе Српства, те не могу и не смеју, као Деспот, рећи: □Колико је у нашој моћи — ми своју песму плетемо.“ Они не плету никакву песму, него обављају, како

један одважни и честити новинар написа, „демократску пљачку Србије“.

Међутим, није овде крај великој повесној поуци и опомени. Деспот је морао да служи силнику, али га никад и нипошто не велича. У списима Деспота и његових савременика, Турци су вазда само зло и злочинци. Признајући силу, која Бога не моли, сви око Деспота, и он сам, величају косовског великомученика Лазара, који је „изишао на змије и непријатеља божанствених цркава“ и за то „примио од Бога венац мучеништва“ — како пева Јефимија у „Похвали кнезу Лазару“. Данило Трећи Бањски, патријарх српски од 1390, духовни је вожд, који соколи своје вернике и сународнике. Он сажима Лазарев говор пред битку: „Ми с непријатељима борити се имамо... Боље је нама у подвигу смрт него ли са стидом живот.“ Бележи и исповест мртвог кнеза Лазара: „Боља ми би похвална смрт него ли са поругом живот.“ Српска елита се, усред војничког пораза, морално не предаје, страсно негује култ жртвовања за слободу и друге узвишене вредности живота. Непознати Раваничани оплакују поробљено отачество и славе светог кнеза, новог Давида, певајући му стихире и жиготући незнабоште, „звери немилостиве“ и њихову „бездожничку најезду“; они скрнаве и огњем уништавају храмове молитвене. У речима, на мраморном стубу на Косову, сам кнез збори о дивљим зверима, о неситог ада свеждерцу, о аспидном и гујином породу, о убици, Амуратовом сину, о чијим се злочинима не ћути, него се на њих указује, иако је положај наш вазалски. Али свест и самосвест, дух и душа нису вазали! И ту је разлика између нас јуче и нас данас, односно вазала после Косова и вазала наших савременика, бахатих и жалосних. Зар сваком кога није изневерило памћење нису јасне бар две основне ствари: да је први и главни злочин — злочин против мира, који су починили разбијачи Југославије, не једном међународно признате државе; и друго — да рат нису започели Срби, а кад им је рат наметнут, нису налазили најбоље начине да одбране себе и државу. Бомбардовање, цинично названо „милосрдни анђео“, не може се именовати друкчије него као злочин, са тешким и трајним последицама по животе људи, по здравље преживелих и оних који се рађају и рађаће се, а о разарању привреде и материјалној штети, тако очигледној, да не говоримо. То треба памтити и понављати да се не би заборавило.

Зашто вам о овоме говорим, драги пријатељи? Шта ја то хоћу да кажем, да нагласим? Ако дух није поражен, наде има. Ако му памћење није изbrisано, народ ће опстати и сачекати срећан исто-

ријски трен. У поразу је катарса, ако је душа жива. Памтим речи из „Јадника“ Виктора Игоа: „Изгубљена битка често је освојени напредак. Мање славе, више слободе. Бубањ умукне, разум долази до речи...“

Није случајно један од главних, рекао бих смртоносних удара — онај усмерен на наше памћење. У историји ће нестати, биће избрисани не мали народи него заборавни народи, болесни од амнезије. Отуд удар на нашу учитељицу, историју. Њеној смрти претходила је јака анестезија — кривотворине, идеолошки фалсификати. Кобна је била улога большевичке идеологије, која је, да би поткопала стубове државе, помутила свест, распаљивала ниске националистичке страсти и измишљала нове нације, па се дододио апсурд: да се Русији одузме Средњи век, јер је најрускај руска земља, она Кијевска, она исконска, око Дњепра, у којем су Руси крштени, проглашена напрасно, крајње парадоксално, за нову нацију. По истом рецепту, створена је и црногорска нација у некад најсрпскијој српској земљи, која је истицала свој примат у Српству. Тако се и замисао о Војводини Србији, која је имала не малог смисла у туђој царевини, изопачила у антисрпску идеју, аутономашку, а аутономаштво је антикултура. Па готово све химне српске, најродољубивија наша поезија, као и национална етика Српства настале су у Војводини и у Црној Гори! Говорим баналности, које сад, парадоксално, звуче као јереси, јер — стравични су наши заборави, незнაња и изопачења. Да бисмо се ослободили, у ово смутно доба плаћеног лагања, мрачних кривотворина, паучине обмана, амнезије, спасење нам је у култури, у враћању изворима, у обнови знања. А ниједна школска реформа не бави се тим суштинским питањима, тако да фалсификати остају да и даље трују поколења. Више него икад, сад треба просвећивати изгубљене Србе. Само народ који има знања има и моћ. Српски народ у утакмици народа може се одржати једино као културна снага (опомињао је Слободан Јовановић).

Просвећивати не само нешколоване и неуке него и учене, јер су прошли кроз школе чији су програми усмеравани идеологијом, титовско-кардељевском, односно лењинско-сталинском, тако да и наши данас најватренији антикомунисти у бити су заробљеници те идеологије, а да тога нису свесни. Нови светски поредак прихватио је, са свим цинизmom, большевичке фалсификате и чак их са жестином и претњама брани, као у Молијеровој комедији: па ви сте тако хтели, и тако мора да буде! (Tu l'a voulu, Georges Dandin!)

Да нисам ја залутао, да нисам промашио тему, драги пријатељи? Не бих рекао, јер ова судбинска питања тичу се и расејања и матице. Отаџбинска школа, и даље оптерећена заблудама и кривотворинама, не може бити узор нашим школама у дијаспори. Забринути за стање наше свести, не само у дијаспори, јер и матица је пуна апатрида, извесни наши пријатељи, а међу првима др инж. Милоје Милићевић, истакли су потребу и захтев да се створи требник или катихизис Српства, насушна књига коју је Милоје именовао Србослов. Ко да напише ту истиниту, светлоносну и заветну књигу, књигу против заборава и заблуда? Неки надахнути зналац, историчар наравно, или удружен историчар, писац и духовник, нека врло усклађена тројица, заклета само истини, а оплемењена љубављу према отаџству и људском роду. То би била не само изворна историја него и завет који обавезује и објашњава: зашто се треба поносити српским именом, зашто да српско осећање негујете и ви који сте се укоренили у расејању и не мислите се враћати у земљу предака? Све Јевреје једињују Стари завет, Тора и Талмуд. Срби то и толико немају, али има у нашој етици, традицији и песништву извесних трајних предмета на које треба да смо поносити, да их не заборављамо и да им служимо. Питање Србослова остаје отворено.

Друга, такође племенита идеја нашег брата Милоја Ж. Милићевића јесте стварање српског меморијала, какав имају други, такође многострадални народи, Јевреји и Јермени на пример, или Руси, који су обновили не само храм Христова Спаситеља него и подигли величанствени меморијал — Поклонаја Гора, одужујући се палим за отаџство.

Разједињени и несложни, Срби тај узвишени храм не могу подићи; али би морали што пре да се сложе, спасења свога ради. Немилосрдна је историјска судба према нама и ми сад треба да зборимо са историјом de profundis, као у Псалмима, као у Књизи о Јову, јер страдамо као племе Давидово и као праведни Јов. Опхрван несрћама, уверен да је у праву, Јов је водио парницу са Богом. Против неправде морамо се борити и ми.

Зло је што је неправда и у нашим редовима. Нерадо то помињем, могу само да подсетим на неке невладине организације и њихове стегоноше које трују ову средину. Имена им знате, превасходно женска. Оне Србијом слободно вршљају, повлашћене на мас-медијима. Наш народ их трпи. Такве отровнице се не могу ни замислити међу другим народима, у државама које слове као демократске. Да ли би оне, такве отровнице, и два дана могле опстати у Хрватској,

или међу Шиптарима на Космету, или у Мађарској, или у Македонији, Бугарској? Ни један поносити народ не би их подносио и брзо би их не само жигосао него и казнио (не смем ни да слутим колико строго), а српски народ их трпи... Како, зашто? Неко ми рече зато што је Богоносац: чак и кад псује Бога, он је у души дубоко хришћански, обдарен надразумном добротом, неким вишим умом, умом идиота, о коме је тако речито писао Достојевски... Други ми кажу: па значи да је Србин колико добар толико и глуп или луд, или да је, вероватно, оптерећен рајетинским менталитетом, па се малтене улагује злу и злима. Све то на велику сопствену штету. Јер и даље важи песникова дијагноза: □Најџрњи враг је Србин себи сам!“ То су схватили и наши највећи непријатељи, отворено и цинично говорећи: зашто Србе о врбе, кад је много лакше и ефикасније Србе на Србе! С друге стране су Хрвати, чије је гесло: □Хрват је Хрвату мио ма које идеологије био“, захваљујући којем су дошли до једне од најлепших држава Европе.

Требало би извршити темељиту анализу антисрпског менталитета међу Србима, тог кукола у нашем житу. Није тешко приметити да су међу противницима Срба и Српства, потомци расрబљених большевика, деца комуниста и официра, људи испраних мозгова. И међу фанатичним, најгорченијим антикомунистима примећујемо повлашћене потомке морално-политички подобних корисника комунизма. Искреним комунистима, који су се жртвовали, свако поштовање! Они су, по правилу, били часни губитници, па и страдалници. Могле би се сачинити докторске дисертације о тој теми: о изворима мондијализма у нас и о социјалном пореклу, психолошким мотивима, политичком педигреу, често комунистичком, данашњих анти-Срба међу Србима, о дубинским узроцима њиховог мондијализма и националног отуђења.

Посвађани и у дијаспори и у матици, не смем ни да изустим где смо све завађени, ми као да призовамо несрћу; а требало би да призовамо Духа Светога да сиђе на нас, облагороди нас и помогне нам да нађемо спасоносни, а изгубљени заједнички језик, језик слоге, јединства и љубави. У томе треба да предњачи такозвана елита; она је сад у великој кризи, и ја сам не једном рекао да је управо криза елите изазвала кризу нације; сад имамо само ретке елитне појединце. То су они који су појмили: где јединство влада ту станује бог. Покушао сам да понудим одредбу елите: Елити припадају људи за које су дужности изнад права, а духовне и моралне вредности изнад материјалних; људи посвећени општим интересима, добру

свог народа и угледу државе, а не себичним, уско приватним или партијским интересима; људи који се жртвују за ближње, не очекујући признања, награде и повластице. Наравно, елиту не чине само интелектуалци и образован свет него ствараоци у свим областима и на свим ступњевима, а њих има и у такозваним низким и средњим слојевима друштва. Јер обележја елите су колико образовање, знање и култура, толико и завидан морал, свест, самосвест и слобода духа, морална независност и, особито, спремност да се за више циљеве, за идеале, несебично жртвује.

Ми политичку елиту данас немамо. Али није сјајно стање ни у Академији, ни на Универзитету, па чак ни у Цркви. Имамо ли такву праву елиту у дијаспори? Или је и дијаспора, како рече један њен угледник, наша фатаморгана? Сами одговорите. Ја бих желео да нагласим: улога дијаспоре је изузетно значајна, она би могла и морала помоћи матици, али не повлађујући јој и не опонашајући је.

Расејани смо у 120 држава — неко се потрудио и побројао. Те фаталне сеобе пратила је само Српска православна црква, а држава је потпуно затајила. Ми данас немамо другу духовну снагу да нас, опасно расејане, држи на окупу. Срећом у несрћи, имамо нашу светосавску Цркву. Претежак терет она носи, а не располаже са довољно образованим, па ни довољно духовним свештенством, дораслим трагичном положају у ком смо се затекли. Такозвана кадровска политика није на неопходној висини, јер је наша Црква прошла кроз велике муке, прогањана и у ратовима и у миру. Последице су кобне. Треба имати разумевања и помагати нашу Цркву, а не одмагати јој. Морамо, јер смутна су времена, свак од себе, најпре, па и од представника Цркве, захтевати максимум савести, духовног рада и пожртвовања, у складу са максималним опасностима које су се наднеле над нама. Тешко ћемо се одржати, брзо можемо нестати; јер наша самосвест није довољно јака, па је и наш имунитет ослабио.

Некад смо у дијаспори имали светионике: у осамнаестом и деветнаестом столећу Доситеја и Вука, у двадесетом — Пупина и Теслу. Сад таквих врхунаца немамо, али су у расејању стотине тисућа школованих људи, ваљаних стручњака, па и угледних научника. То је основа за стварање елите, оног слоја чија би часна улога била да из дијаспоре пресађује у отачество најбоља искуства. Нама је та помоћ драгоценна. Са неопходном смерношћу, без умишљености и уображености, са здравим критичким духом и у односу на ову земљу, као и у односу на земље у којима сад живите, а које такође нису безгрешне, дејствујте просветитељски, доситејевски, и учини-

ћете роду глас. Важно је да ценимо и истичемо људе од врлина, моралне и интелектуалне светионике. Један од њих је међу нама, увек веран, а не мање смеран: наш пријатељ, а његово пријатељство је за нас „*titre de noblesse*“ : неуморни професор др Зоран Константиновић, члан САНУ и седам европских академија.

Неки међу вама су се и обогатили, па могу помоћи не само у духовном правцу него и материјално. Рећи ћу отворено: богати и школовани Срби често затаје; они скромни знају бити издашнији, дарежљивији и вернији. Постоји, у расејању, и наша лажна елита: они што се клоне простога пуга, а не чине доволно, понекад и нимало, у духу солидарности. Дијаспора, сад већ бар тромилионска, јесте као огроман оркестар. У том оркестру свак има своју улогу, и све су улоге важне, ако доприносе складу.

Ја бих овде зачео једну лепу тему, у складу са нашом традицијом. Проговорио бих о задужбинарству. У расејању има племенитих задужбинара. Поменуо бих неке азбучним редом: професор из Њујорка, госпођа Радмила Милентијевић, која није пре богата, али од своје универзитетске плате, сад пензије, даје највећи део свом завичају и земљи Србији: импозантан духовни центар и обнова храма у Азањи, иконостас и прилози за цркву Св. Илије у Гарашу, мозаици на прочељу Саборног храма у Београду, витражи у САНУ, комора за Мирослављево јеванђеље у САНУ, заштита рукописа Вука Караџића у Архиву САНУ, штампање аката научног скупа у САНУ — „Велика Србија, истине и заблуде“ итд., све су то добочинства проф. др Радмиле Милентијевић.

Др инж. Милоје Ђ. Милићевић веран је свом родном месту Гарашу и његовим славним људима: Милутину, Илији и Милутину Гарашанину, као и писцу Светолику Ранковићу. Захваљујући Милоју, објављују се дела о поменутим српским државницима, као на пример зборник радова „Гарашанин — сусрети и виђења 2001“, а ове године и велика студија проф. Драгослава Страњаковића о Илији Гарашанину, са поговором академика Василија Крестића. Милоје је први критор храма Светог пророка Илије у Гарашу, као и иницијатор подизања споменика знаменитим Гарашанима, подухват који такође наш племенити брат Милоје финансира.

Г. Слободан и г-ђа Мира Павловићи подигли су на реци Дрини Павловића Ћуприју, која спаја Србију са Републиком Српском, и граде модерно насеље Слобомир.

Г. Бранко Тупањац финансирао је пренос моштију Јована Дучића из Америке у Херцеговину и подигао је, у Дучићевом тре-

бињу, херцеговачку цркву Грачаницу, маузолеј великог песника, са парохијским домом.

Г-ђа Мадлена Цептер створила је велелепну оперу-театар Мадленијанум, украс Земуна, значајан уметнички центар нашег престоног града.

То су неки задужбинари, наследници и настављачи бесмртних дела великих српских задужбинара: капетан-Мише Анастасијевића, Саве Текелије, Браће Анђелић, Луке Ђеловића, Николе Спасића, Илије Милосављевића Коларца, Симе Игуманова и других. На листи задужбинара, у Министарству културе или у Архиву Србије, има око 500 племенитих дародаваца.

Нека ови светли примери надахну богаташе из матице да и они крену путем исте племените славе, не само свих нас и интереса отаџбине ради него и себе ради: да се искупе за стицање богатства и нађу души места, у нади да имају душе. Јер зацело лакше је камили проћи кроз иглене уши неголи богатоме уђи у царство Божије. Ова горка примедба и позивање на Јеванђеље по Луци (гл. 18) нису случајни. Ја сам објавио, пре годину-две, отворено писмо нашим богаташима с молбом да помогну Српски народни покрет „Светозар Милетић“. Нико, баш нико од тзв. богатуна није се одазвао, али неки сиромаси јесу, са прилозима од десет до двадесет хиљада динара; за те честите људе, бедних плате и пензија, то је велик прилог, јер они су налик на ону сиромашну удовицу, из Јеванђеља по Марку, која у Божију хасну прилаже две лепте, али — како каже Исус — више од свију: јер богаташи метнуще нешто од сувишке својега, а она, од сиротиње своје, метну све што имаше, сву храну своју.

Из расејања нас је помогао само г. Нићифор Аничић, из Јоханесбурга, а из Београда великолушну помоћ нам је дала госпођа Вера Лубарда, удовица великог сликара. Опет: хвала им!

С тугом морам да кажем: низак је ступањ солидарности наше! Колико су изнад нас, у том погледу, Хрвати и Шиптари... Зато често наводим једну реченицу из писма Лава Толстоја младој Анђији Петровић, Надеждинији и Раствовој сестри: „Није битан политички положај Србије; најважније јесте религиозно стање српскога народа“, то јест узајамна љубав, свеза пријатељства, степен солидарности, јединства и слоге. Ту смо јако, јако рањиви.

Може се рећи да су Срби душеван народ, али духован нису. Зато се код нас много говори о духовности, а ње уопште нема или једва да је има. Ни свештенство нам није преображен духовношћу. А народни дух је вековима пустошен, у непогодама историје и духовно

сушним годинама мира. У суштини, о култури је реч, а наша култура део је хришћанске европске културе. Ми смо из ње исклизнули, изгубили смо оријентире, нашли смо се на великим светским путевима и раскршћима не знајући правила вожње, неспособни да читамо и примењујемо саобраћајне знаке. Ви сте у расејање кренули с мало културног багажа, без познавања самих себе. Једно су стручна знања, стечена кроз солидну школску спрему и кроз рад. А друго је култура, морал и обичаји, припадност одређеној цивилизацији, у нашем европском смислу — цивилизацији хришћанској. Ту смо танки, без одеће, многи сасвим наги, а излетели у велики свет, на ветрометине. Како се одржати? Како и овде, у заклону завичаја, да млади одоле сектама, дроги и другим пошастима? Искушења је много, путоказа мало.

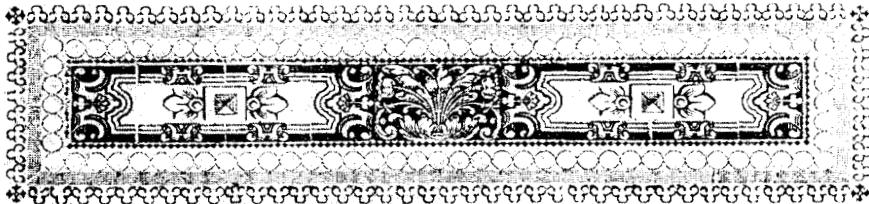
У једном разговору са Свјатјешим Патријархом, а поводом наших лаких претапања у друге вере, идеологије и нације, рекао сам: пуна чаша брани. Он ме је одмах дубински разумео, а ја сам покушавао да останем у плићаку, па сам развезао жовијалну причу о мом завичају Срему, о Фрушкогорцима, којиkad приме госта не престају да му доливају, да му пуне чашу, у шеретској намери да га опију. Ако се гост не да насртљивим домаћинима, он се брани пуном чашом. Свјатјеши је одмах одгонетну моју мисао: и људска душа је као чаша! Ако је празна, ако не одолева искушењима, пуниће је и недобронамерни, изгубиће самосталност, залутаће на стрампутицама. А ако је пуна, одбраниће се, будући имуна на опасне утицаје и заразе. Другим речима, одолећемо ако смо дубоко прожети вером, ако смо укорењени у нашој култури и предању, ако смо богати знањем, ако се држимо обичаја предака, ако присно знамо своју историју и осећамо литургију, онда је наша душа као пуна чаша у којој нема места за искушења попут однарођивања, преверавања, дроги, секти и других пошасти. А ако смо у свет и живот кренули пусте душе, свеједно да ли овде, у средоточбине или у туђини, неко ће напунити ту опустошеницу душу баш као празну чашу и лако ће нас опити, завести и збуњити. Тако су извесни Црногорци, кроз цео систем преваспитавања и испирања мозгова, престали бити Срби, а извесни житељи Војводине Србије постали антисрпски аутономаши, да не говоримо и о низу других последица кад су душа и глава као празна чаша.

Дешава се да је и цела једна цивилизација због своје узвишености предодређена за страдање. Памтим једну врло загонетну Сенгорову реченицу: □Свака цивилизација умире од своје чистоте“. Православље одвеће теоцентричко или дивинистичко, окренуто ка

оном суштинском, вечном животу, то јест царству небеском, за које је наш кратки боравак на земљи само припрема, с висине посматра и занемарује историју, њен развој и културу, остављајући празан простор, у који се неизбежно убацују друге снаге, овоземаљске. Нису случајно у православним земљама тријумфовали, прво, ислам, Монголи и Турци, а потом револуција, комунистичка. Уз то, кад је вера одвећ узвишена, тешко ју је следити и упражњавати, па се догађа тужно искуство: ко високо лети — ниско пада, односно високо лети елита, врло ретки духовници, прави Божији људи, а мноштво, у низинама и долинама плача, остаје недовољно одуховљено, јер није кадро да се вере одвећ стрмим стазама преображења. Зато ми код Срба примећујемо толики степен непродуховљености, који прети да нас искључи из заједнице просвећених хришћанских народа. То се односи не само на прости пук него и на знатан део наше интелигенције, која има знања, али нема духовност, која је укорењена у некој туђој култури, али није у својој, кадра да општи са другима, али је нема кад је у питању наша, национална и људска судбина.

А ми имамо у нашој традицији бујне изворе за окрепљење. Наше православље утемељено је на светосављу, које превазилази нека ограничења извесног источног хришћанства, византијског порекла. Наиме, светосавље није само теоцентричко него је и антропоцентричко, није само дивинистичко него је и хуманистичко; јер светог Саву колико је обавезивало царство небеско, занимала је и судбина државе, друштва, народа српског. Између двеју крајности, ми се, као потомство светога Саве, морамо опредељивати за синтезу, за помирење и хармонију та два духа: теоцентризма и антропоцентризма, доследно остајући на спасоносном тлу хришћанства. Зар сам крст нема своју (теоцентричку) вертикалу и своју (антропоцентричку и хуманистичку) хоризонталу. Па и Молитва Господња, у свом првом делу сва окренута небесима, у другом делу — од „хлеб наш насушни дај нам данас“ — обраћа се и земаљским видицима, да би се закључила величанственом синтезом, неба и земље, Бога и човека.

Враћајући се светосавској традицији, Срби ће се спasti: изићи ће из опасне пустиње антидуховности, а то је зона дивљаштва, које нас угрожава, и вратиће се култури и вредностима духовним, од којих смо се, на своју велику штету, отуђили, чак и ако смо високо школовани. То једнако важи за нас у матици и за вас у расејању. И овде и тамо имамо сјајних стручњака, бескрајно корисних за сре-

дине у којима живе, али ако су лишени духовности — то су само фах-идиоти.

ДНЕВНИК ЈЕРЕМИЈЕ ГАГИЋА секретара Правитељствујушчег совјета

О Јеремији Гагићу. — Јеремија Гагић рођен је 1 маја 1781 у селу Претокама у крагујевачкој Гружи.¹⁾ Није познато када је и под којим околностима прешао у Аустрију, али је морао бити млад пошто је основну школу свршио у Руми.²⁾ После тога је дошао у Земун и ступио у службу код свога зета Вука, свињарског трговца.³⁾ Прве и друге године устанка Гагић је у два маха долазио у Србију, али је коначно напустио Земун 26 марта 1806.⁴⁾ Убрзо по преласку, почетком априла, добио је службу у Правитељствујушчем совјету,⁵⁾ прво као писар, а после смрти Боже Грујовића крајем марта 1807 као други секретар.⁶⁾ Гагић, истина, тврди да га је Карађорђе поставио за члана совјета (тј. за совјетника), и то убрзо после коначног преласка у Србију, тако се он пот-

¹⁾ Ово је датум који је забележио Гагић у своме *Дневнику*. Међутим, у аноографију дубровачке парохије стоји да је рођен 1 маја 1783, М. Ђ. Милићевић, Поменик, Београд, 1888, стр. 89. Овај датум усвојили су били каснији историчари. За место рођења Милићевић је сазнао тек доцније, Додатак Поменику, Београд, 1901, стр. 176. П. Шафарик је било познато место рођења, али не и датум, *Geschichte der südslawischen Literatur*, Праг, 1865, књ. III, стр. 359. К. Ненадовић није знао ни толико, мислећи да је Гагић родом из Панчева, *Живот и дела Карађорђа*, Београд, 1884, књ. II, стр. X.

²⁾ Баталака, Историја српског устанка, Београд, 1898, стр. 244.

³⁾ Ib. — И аустријски шпијун Млинарић, у једном своме извештају, каже за Гагића да је пре доласка у Србију био у Земуну трговачки помоћник (*Handelsdiener*), А. Ивић, Списи бечких архива о првом српском устанку, Суботица, 1938, књ. IV, стр. 857. Према томе не би било тачно мишљење, које се понавља у нашој историографији, да је Гагић био самосталан трговац.

⁴⁾ Погрешно је тврђење, узето опет од Милићевића, да је Гагић прешао у Србију тек 1807. Баталака, ib., 230, нетачно је ставио Гагићев прелазак у 1805, али је и М. Вукићевић, који је, са пуно погрешака, израдио регистар за Баталакину књигу, такође остао при 1807 (стр. 989 рег.).

⁵⁾ Да је већ у то доба био у Совјету сведочи писмо тржишанским трговцима из 1806 (в. *Дневник*).

⁶⁾ Вук Скупљени историски и етнографски списи, Београд, 1898, стр. 66, 269. По М. Вукићевићу Гагић је постао секретар пре Грујовићеве смрти, пошто је овај још 16 фебруара, услед болести морао да напусти Совјет, Карађорђе, Београд 1912, књ. II, стр. 472.

писао и на српско-руској конвенцији и на писму Будбергу (в. *Дневник*), али Вук и Баталака то одлучно поричу.⁷⁾ Пошто је совјетско особље било слабо плаћено и од тих прихода није се могло издржавати, Аврам Лукић, совјетник пожешке и рудничке нахије, „узме к себи Ј. Гагића... те је код њега и сједио и све потребе имао без икакве плате.“⁸⁾

Као совјетски писар и секретар Гагић је углавном употребљаван у разним мисијама на страни. Још док је живео у Аустрији био је одређен априла 1805 да изиђе у сусрет изасланицима влашког кнеза Ипсилантија који су били пристали у Земун. У другој половини исте године послат је у Беч у извесној мисији о којој ништа ближе није рекао. Изгледа ипак да је по среди била само продаја свиња Стевана Живковића. Августа 1806 одређен је заједно са А. Лукићем да иде у Трст и од тамошњих Срба трговаца затражи помоћ у новцу. Убрзо по повратку са овога пута, новембра месеца поново је слат у Беч код аустријског цара да издејствује отварање границе и скидање забране на увоз хране и др. у Србију. Следеће године био је члан депутације која је, у вези са Михељсоновим прогласом Србима од 11 јануара 1807, била упућена у Букурешт у главни стан руске војске ради договора о заједничком раду и тражења да се један руски чиновник пошаље устаницима (на основу ове молбе био је послат у Србију Родофиникин). Крајем јуна 1807 пошао је по други пут у Букурешт са мисијом да оде до цара и образложи му захтеве изнете у српско-руској конвенцији од 28 јуна 1807. Али пошто се, под утицајем тилзитског мира, почело радити и на руско-турском примирју које је закључено крајем августа, Гагић не оде у Петроград, већ се и даље, све до 10 септембра, задржи у Букурешту где је неизванично, неовлашћен од Карађорђа и Совјета, на своју руку заступао српске интересе, па чак ишао са руским пуномоћником Лашкаревим на преговоре са Турцима у Силистрију и, у вези са примирјем, писао једно писмо руском министру спољних послова Будбергу.

Гагић је припадао русофилској струји међу српским устаничким вођама и био је човек Миленка Стојковића. Његово русофилство се нарочито испољило приликом склапања поменуте конвенције, у чему је снимао знатнијег удела. Писмен и зналац руског језика, он је био тумач и главни посредник у преговорима између Карађорђа и маркиза Паулучија. Сам Паулучи наговештава да је преко њега вршио ути-

⁷⁾ Вук, ib., 65; Баталака, ib., 277—278. И у атестату који је Миленко Стојковић издао Гагићу стоји, и то двапут поновљено, „бивши секретар совјета“, а нема ни помена о томе да је био совјетник, Вукова преписка, Београд, 1909, књ. III, стр. 751.

⁸⁾ Вук, ib., 270.

цај на Карађорђа,⁹⁾ и свакако захваљујући донекле и ревности Гагићевој конвенција је, у појединим својим тачкама, састављена повољно не само по руске интересе, већ и по интересе русофилске странке (па према томе и Гагићеве) која би стање створено конвенцијом могла искоришћавати у своје сврхе. Паулучи је у извесној мери дигао вео са Гагићеве заинтересованости и његове улоге у овој прилици рекавши, у једном свом извештају, да га је придобио за себе на тај начин што му је обећао да ће му израдити какву награду од руског цара.¹⁰⁾ Баталака, са своје стране, објашњавао је Гагићево држање тиме што се он надао да ће, захваљујући својој услужности, добити велики положај у случају да на основу конвенције руски гувернер дође у Србију.¹¹⁾ И његова приврженост према Миленку, о којој и у самом *Дневнику* има више наговештја, потиче добрым делом из истих побуда, пошто је Миленко уживао велику руску наклоност и сам био Русима наклоњен.

Овакав Гагићев став изгледа да је запечатио његову каријеру у побуњеничкој Србији. Он каже у своме *Дневнику* да је 28 дец. 1807 дао оставку на службу у Совјету. То исто понавља и Миленко у поменутом атестату, са мотивацијом да је Гагић то учинио ради поправке здравља нарушеног у служби народу.¹²⁾ У ствари, он је просто био отпуштен. Прави разлози нису познати и могу се само наслућивати. Вук наводи да су Иван Југовић и Гагић, обојица секретари, „истјерани“ на основу Карађорђевог писма Совјету које је стигло „дневице на Божић“, додајући како је Југовић доцније причао да је Чардаклија био тај који је, по наговору Родофиникиновом, навратио Карађорђа да их отпусти.¹³⁾ По Баталаки Гагић је истеран из службе, „осим многих других узрока“, највише због свога рада на конвенцији;¹⁴⁾ мало даље каже како је његово отпуштање дошло „из побуђења самог правитељства“, а Југовићево „по настојателној интриги Родофиникиновој, дејствовавшој чрез капетана Чардаклију“.¹⁵⁾ Отпуштање констатује и К. Ненадовић, али без икаквог образложења.¹⁶⁾ Што се тиче причања Југовићевог, њега је доиста тешко примити уколико се односи на Гагића. Иако је Гагић, по своме повратку из Букурешта у јуну 1807, говорио како је био против доласка Родофиникиновог у Србију, довољно је потсетити да је он био русофил и присталица Миленков, па увидети да Родофиникин није имао рачуна да ради на његовом уклањању из Совјета. Против тога би гово-

⁹⁾ В. Богишићъ, Разборъ сочиненія Н. А. Попова „Россія и Сербія“, Петроград, 1872, стр. 100.

¹⁰⁾ Ib. ¹¹⁾ Баталака, ib., 284. ¹²⁾ Вукова преписка, III, 751. ¹³⁾ Вук, ib., 202, 269. ¹⁴⁾ Баталака, ib., 283. ¹⁵⁾ Ib., 344—345. ¹⁶⁾ К. Ненадовић, ib., стр. X.

рио и каснији Родофиникинов став према Гагићу. Када се одбаци овај разлог, остаје као највероватнија претпоставка Баталакино причање да је Гагићево отпуштање из Савјета дошло као последица његовог рада на српско-руском конвенцији, која је била први озваничени израз тежње за ограничењем Карађорђеве власти, једном речи као последица Гагићевог политичког русофилства које је било уперено против Карађорђа чију је суревњивост оно у највећој мери изазвало. У сваком случају, да Гагић није добровољно поднео оставку већ да је отпуштен сведочи и једно место у његовом Дневнику где каже како је Карађорђе рекао у једном писму Миленку да га овај још не пушта у Влашку пошто ће о њему „промислити“. Ако је Гагић доиста од своје воље отказао службу, и то због нарушеног здравља, шта би Карађорђе имао о њему накнадно да „промисли“?

После отпуштања Гагић је намеравао да оде у Влашку, али му то није било дозвољено. Маја 1808 прешао је у Пореч Миленку и постао код њега „совјетником и помоћником у свим дјелом без никакве плате и награжденија“.¹⁷⁾ Отада се његова делатност развијала у присенку Миленкове личности. О његовом раду у овом периоду нема скоро нимало података. Огорчен због избацивања из службе, он је, по Баталаки, потпуно стао на страну Карађорђевих непријатеља, нарочито се трудећи да одржи Миленка у његовом бунтовничком расположењу.¹⁸⁾ Када су Миленко и Петар Добрњац били прогоници из Србије фебруара 1811, Гагић им се придржи и заједно са њима пређе у Влашку.

У Влашкој је, после извесног времена, ступио у руску службу, прво као преводилац код војске на Дунаву,¹⁹⁾ а од августа 1812 у канцеларији код Чичагова, једно време главно-командујућег руских трупа у румунским кнежевинама, после чега је пошао ради службе у Петроград.²⁰⁾ Фебруара 1813 постављен је за титуларног саветника, а децембра 1815 за руског конзула у Дубровнику.²¹⁾ Баталака каже да је овај положај добио захваљујући утицају Родофиникиновом.²²⁾ У

¹⁷⁾ Вукова преписка, III, 751—752.

¹⁸⁾ Баталака, ib., 284, 285, 618—619, 792, 871—872. — Нисмо, на жалост, могли доћи до студија Н. Дубровина које су објављене у часопису Военный сборникъ за 1864—1865 и у којима има доста података о Гагићу.

¹⁹⁾ Архива Народне библиотеке, писма, бр. 2106, Уверење главно-командујућег руских трупа у Малој Влашкој од 27 април 1812.

²⁰⁾ Вукова преписка, III, 750, Уверење од 2 фебр. 1813.

²¹⁾ М. Ђ. Милићевић, Поменик, 89. Гагић је, у ствари, прво постао вице-конзул, па онда конзул, али датуме нисмо могли да утврдимо.

²²⁾ Баталака, ib., 876.

Дубровнику је остао све до свога пензионисања 1856, а умро је у Млецима 1859.²³⁾

О „Дневнику“. — Први помен о Гагићевом *Дневнику* налази се у његовом писму Вуку од 17 марта 1834. Ту он каже следеће: „Ја се спомињем да сте ми једанпут писали и искали от мене материе за србску историју. Преметајући мое старе папире, нашао сам један *Дневник мој у Сербии* от 1804 года, и ако је и недостаточан, судио сам да вам може к чему год служити као историографу србскому, и зато сам га преписао и и ево вам га при овом чест имам препроводити у две тетради. Уверен будући о вашем благоразумију и осторожности, из лицним почитујем назначавати вам што се може и што не може публиковати, само вас молим да не именујете источник из кога сте почерили што — ли — бо“.²⁴⁾ Да је Вук заиста примио овај *Дневник* и да се њиме користио при писању *Правитељствујушег совјета* јасно се види из његове напомене 10 на стр. 72—73 *Скупљених историских и етнографских списка*. Вук, истина, не помиње *Дневник*, ма да наводи како је добио од Гагића Будбергово писмо Карађорђу и текст српско-руске конвенције. Изгледа, међутим, да је овај примерак *Дневника* пропао, јер га приређивачи *Скупљених ист. и ети. списка* не помињу међу сачуваним рукописима из Вукове заоставштине којима се он служио при изради *Правитељствујушег совјета* (ib., 109).

²³⁾ М. Ђ. Милићевић, ib., 90. Гагићева биографија, кратка и површина, ib., 88—91. — В. Гагићева писма Вуку од 1817—1848, Вукова преписка, III, 5—55; Гагићево писмо кнезу Милошу из 1834, ib., 748. О Гагићу и Црногорцима: М. Драговић, Материјали за историју Црне Горе, Гласник СУД LXIII (1885) 126—145 (Гагићева писма Петру II); Споменица владику Рада, Цетиње, 1926 (низ писама Петра II Гагићу); нешто Гагићеве преписке из 1827 и 1852—1853 објављено је у Записима I (1927) 178—180 и XX (1938) 179—183; П. Ровински, Владика Петар Петровић Његош и Ј. Гагић, руски конзул у Дубровнику, Јавор XIII (1886) 11—18, 47—51, 75—78, 111—114, 141—144, 175—180, 203—208, 243—248, 271—276, 305—308 (ту је објављено и нешто преписке између Петра II и Гагића); Д. Вуксан, Гагићева мисија 1832 у Црној Гори, Записи XIX (1938) 129—133; затим монографије о Петру II на нашем и руском језику. Његош је посветио једну песму Гагићу „Мојему пријатељу г. Јеремији Гагићу поздрав 1 маја“. Целокупна дјела П. П. Његоша, Београд, 1935, стр. 509. — Jos. Jireček, Један list Vuka Stef. Karadžića i devet listova Jeremije Gađića рокојному R. J. Šafariku, Starine XIV (1882) 197—209 (из 1832—1834). — Од Гагића постоје и неки књижевни покушаји: у општинској библиотеци у Земуну чувао се (можда још и данас) рукопис једног Гагићевог превода „Апологія или заштитное разсуждение о родѣ чоловѣческомъ, изъ сочиненіи Г. Шевалье дѣ Аркъ, франц. аутора, съ россійскаго преведено на сербскій езыкъ Јерем. М. Гагичемъ“, 12°, стр. 76, Šafarik, ib., 438; у Вуковој преписци III, 749—750. штампана је посвета Гагићевог превода „Благонравија“ из 1810 (оригиналан текст налази се у архиви Срп. краљ. академије, бр. 2944; самог превода нема).

²⁴⁾ Вукова преписка, III, 36.

²⁵⁾ Гласник ДСС X (1858) 354.

Други помен о *Дневнику* налази се у записнику Друштва србске словесности за 1857 где стоји да га је Гагић послao Друштву на поклон.²⁵⁾ Међутим, он се не налази у архиви Срп. краљ. академије, која је наследила архиву Друштва србске словесности одн. Српског ученог друштва. Пошто није заведен ни у инвентар друштвене архиве који је почeo да се води између 1867—1873,²⁶⁾ значи да је нестао још пре тога времена.²⁷⁾ То је онај примерак *Дневника* који је Баталака имао на расположењу при писању своје *Историје*.

Ово издање *Дневника* објављује се на основу рукописа који се чува у Народној библиотеци под бр. 956. То је једна свеска средње величине, концем прошивена кроз средину, а састоји се од 30 страна од којих су првих 20% исписане, а последњих 9 $\frac{2}{3}$ празне. Претпоследњи лист је отцепљен, али се на рубу налазе трагови писања. Рукопис претставља копију *Дневника* коју је Гагић својом руком извршио. Из старог библиотечког инвентара види се да је набављен 1905 у књижари Геце Кона. Међутим изгледа да је он историчарима остао непознат, јер су се, на пр., С. Новаковић и М. Вукићевић, у својим делима која су написали после тога датума, и даље позивали на *Дневник* на основу онога што је о њему рекао Баталака.²⁸⁾ После њих није нам познато да га је икоцитирао.

Поставља се питање: да ли је овај рукопис један од она два напред поменута? Вуков примерак сигурно није. Гагић при kraју наводи како се *Дневник* састојао из три тетради (свешчице), од којих је само прва сачувана, а у писму Вуку каже како му шаље у препису две тетради (додуше, из Гагићевог писма се не види који период тај препис обухвата, ма да подвлачи да је недостаточан, тј. непотпун). Много је теже изјаснити се да то није можда онај примерак који је Гагић послao Друштву србске словесности. Баталака, на жаљост, није дао никакав опис *Дневника*, али из оних делова које је цитирао у својој књизи види се потпуна подударност са примерком Народне библиотеке; чак су и цртице на истом месту, а обухвата исти временски период и свршава се на исти начин. Разлике постоје једино у тексту Гагићевог писма Будбергу, али то је вероватно последица небрижљивог преписивања Баталакиног. Буни још и његова примедба да

²⁵⁾ С. Новаковић, Устанак на дахије, Београд, 1904, стр. 23.

²⁶⁾ У Гласнику ДСС X (1858) 357—358 налази се списак 16 разних документа које је Гагић, поред *Дневника*, послao Друштву. Међутим, и од ових су неки нестали (нису ни заведени у инвентар), а неки се налазе у архиви Народне библиотеке.

²⁷⁾ С. Новаковић, Уставно питање и закони Карађорђевог времена, 1907, нап. 1 на стр. 24 и нап. 2 на стр. 42; М. Вукићевић, Карађорђе, 1912, књ. II, нап. 941 на стр. 669, нап. 990 на стр. 672 и нап. 1022 на стр. 673.

је неколико листова из *Дневника* исечено.²⁹⁾ Можда под овим Баталака мисли на цртице које би требало да означавају Гагићева изостављања, али то је само претпоставка. У сваком случају, немогуће је са извесношћу рећи је ли то један исти примерак или су два идентична преписа.

У којој је мери овај *Дневник* поуздан и веродостојан и која је његова вредност?

Али пре него што пређемо на ово питање, подвуцимо једну основну чињеницу: Гагићев *Дневник* у овом облику није првобитни његов „дневник“. За ово тврђење излишно је ~~наводити~~ доказе. То се да увидети и при најповршинском читању, јер оно што одмах упада у очи јесте наративни тон и повезаност у излагању догађаја. Уосталом, сам Гагић је то јасно казао рекавши да, пошто су две последње тетради изгубљене, он не може даље доживљаје „хронологически преповедити.“ Ни цртице у рукопису не значе да је нешто изостављено при преписивању са оригиналног текста, већ да Гагић није хтео да каже о извесној ствари све што је имао.

У чему је онда ствар? Гагић је, нема сумње, водио белешке за време свога боравка у Србији. Доцније, вероватно у Дубровнику, он их је пречистио и заокруглио. Којим поводом? Могуће је да је то било на молбу Вукову да му пошаље материјал за српску историју у доба устанка. Због тога би било од интереса пронаћи Вуков примерак *Дневника*, ако је сачуван, и установити да ли је он истоветан са примерком Народне библиотеке или је опширији, а можда и препис првобитног текста. Јер не треба заборавити да је Гагић послao Вуку две тетради и замолио га да се њима обазриво послужи не означавајући извор. Међутим, у библиотечком примерку нема ничега што би Гагића могло довести у незгодан положај (по среди свакако нису биле две три пишчеве неистине, о којима је већ говорено, јер су оне Вуку биле добро познате). Ако је то, dakле, био оригинални текст или какав пунији извод, ова редакција потицала би из доцнијег времена. Видели смо да је Гагић послao свој *Дневник* Дружству србске словесности 1857. У пензији и при крају живота, он је вероватно хтео да остави трага о својој делатности у доба устанка, а можда је очекивао и какве користи од Карађорђевог сина који тада још није био пртеран из земље. Ако је ова поставка тачна, нарочито њен други део, онда у томе треба тражити разлог не само евентуалној преради првобитног текста, већ и оваквом облику *Дневника*.

Први утисак који се добија при његовом читању јесте његова мршавост. Са опрезношћу дугогодишњег дипломате Гагић је пазио да каже само што је најнужније, избегавајући улажење у мотиве ствари и отстрањујући субјективни

²⁹⁾ Баталака, ib., 268.

моменат. Захваљујући оваквом пишчевом ставу добили смо један одломак из историје устанка који је знатно обмануо очекивања историчара. У њему нема ништа ни о приликама у земљи, ни о позадини догађаја, ни о борби личности и схватања. Иако противник Карађорђев и пријатељ Миленков, он ни о сукобима између ове двојице није ништа помињао. Да не би о овоме говорио, он је прећуто сав свој рад после одласка у Пореч који се великим делом испољавао у борби против Карађорђа и његових присталица, а на страни Миленка и Родофинкина (услед тога је можда и рекао да је изгубио последње две тетради *Дневника*, у случају да их није изгубио). Ма да, по Баталаки, уображен и сујетан,³¹⁾ он је оставио у полусенци чак и своју личност и свој рад, не говорећи много ни о својим дипломатским мисијама нити истичући свој удео у стварању српско-руске конвенције. Иако свесно и са одређеним циљем (ако је тачно малочас истакнуто мишљење), *Дневник* у сваком случају не претставља Гагићеву апологију.

Лишен ових својстава, *Дневник* је, с друге стране, добио у релативној поузданости, објективности и прецизности. Не улазећи у опширина излагања, Гагић је углавном верно побележио догађаје у којима је учествовао. Изузевши неколике беззначајне појединости, све што се у *Дневнику* износи од вредности је за историју тога доба, било да наше знање о њему исправља, допуњује или потврђује. Обратно, досадашњи постигнути резултати о историји српског устанка у великој мери поткрепљују Гагићева излагања. Ми смо *Дневник* упоредили са литературом о устанку и све оно што је у њему ново, погрешно или што донекле одудара од прихватајених резултата, а није се могло утврдити шта је тачније, изнето је у напоменама испод текста, а нешто мало и у овом уводу. Разуме се да смо се од литературе највише служили књ. II *Карађорђа* од М. Вукићевића, још увек најбољим и најпоузданijим, на жалост недовршеним, приручником о првом устанку, као и Баталакином *Историјом* која се радо потцењује због њеног полемичног тона, а којој баш тон даје нарочити значај, јер без Баталакине страсне склоности да се, са не мало дијалектичке вештине, препире лево и десно многе појединости би остале незабележене и непознате. Овако посматрано, Баталакино дело било би још корисније да су и његове симпатије приказане у истом негативном осветљењу.

³¹⁾ Баталака, ib., 244, каже за Чардаклију и Гагића како су „о себи мечтавали да они много знају, да су мудри дипломати и да по томе њихова реч и знање ни од кога не треба да се пориче или премакараја“. Мало даље, ib., 285, стоји за Гагића како се септембра 1807 вратио из Букурешта „у вицемундиру рускоуланском, са мачем при бедрима и мамузама“. Нешто дискретних примера има и у овом *Дневнику*.

Интимна историја првог српског устанка била би у том случају знатно потпунија.

Поред неколико погрешних датума, Гагић је намерно забележио и извесне нетачности о себи, чему, види се, није могао да одоли. Побројмо их овде све. Видели смо напред како је он казао да је постављен за члана Совјета, а у ствари да је прво био писар, па секретар, и како је рекао да је службу у Совјету отказано, ма да је она њему била отказанана. Има још и питање поделе једне суме новца коју је Михељсон поклонио српским депутатима А. Лукићу, П. Чардаклији и Гагићу. По Гагићу suma је износила 555 дуката, од које је он добио тачно трећину, 185 дуката. По Вуку, Баталаки и М. Вукићевићу новац није подељен на равне делове, него су Лукић и Чардаклија задржали за себе много више, услед чега се Гагић, љут на своје другове, вратио први у Србију и почeo интригирати против њих код Карађорђа.³²⁾ Поводом Гагићевог писма Будбергу Баталака истиче како није истина да је он тражио нова упутства од својих претпостављених, као што стоји у писму.³³⁾ Напоменимо узгред, као што је и сам Гагић ~~да~~ узгред урадио, да је, говорећи о скупштини одржаној поводом доласка Паулучијевог у логор код Неготина, прокријумчарио себе у српске „поглаваре“.

Тиме је одговорено на питање о веродостојности као и вредности Гагићевог *Дневника*.

О овом издању. — Текст је транскрибован сасвим верно. Стари правопис замењен је Вуковим. Интерпункција је исправљена. Исто тако и рђаво састављене и расстављене речи (сем „от туда“). Ради лакше оријентације извршена је и подела на поглавља по годинама. Реченични периоди раздвојени су по садржини.

ДНЕВНИК МОЈ У СЕРБИИ

[1804]

1804 лета ноемв. 6 прешао сам у Сербију на Остружници и ту сам нашао моега брата от стрица Милована Минина сина Гагића, који је био за момка код кнеза Симе. 8 ноемв. на Аранђеловдан пошао сам с Милованом у Шиљаковац и ту сам нашао стрица Мину и стрину Јелицу и стајао сам четири дана код кнеза Симе Марковића. Купио сам у Шиљаковцу једнога коња за 120 гроша и пошао сам с едним мом-

³²⁾ Вук, ib., 77; Баталака, ib., 261, 262, 339; М. Вукићевић, ib., 577—578. Вук и Вукићевић не наводе суму, док Баталака каже да је она износила 1000 дук.

³³⁾ Баталака, ib., 283.

ком кнеза Симе и преко Космаја дођемо 14 ноемв. у Тополу. Ту сам био 6 дана. Зажелим видити манастир Враћевшицу где сам крштен; Замолим кнеза Матију, кој је управљао у двору Карађорђеву, те ми даде једнога доброга момка пратиоца и 21 ноемв. на Ваведение дођемо у Враћевшицу, и преноћивши ту, сутрадан пођемо и дођемо у Борач к моему ујаку Илији. 24 пошао сам видити село Претоке где сам се родио (Родио сам се 1781 лета маја 1 у Крагујевачкој нахији, у кнежини гружанској, у селу Претокама; крштен сам 11 јула исте године на светога Вартоломеа у манастиру Враћевшици, а кум ми је био поп Тома из Белога Поља. Ово сам све нашао на корицама једнога месецослова моега отца написано руком Теодосија, игумна враћевштичког). Из Претока опет преко Борча и Враћевшице. 26 ноемв. увече дођемо у Тополу. Ту сам стајао код Карађорђа до 18 декембра. На светог Игњатија, 20 декемв., дошао сам у Рогачу к Јанку Катићу и био сам код њега до 28 декембра, и одатле пошао сам преко Гроцке, и ту оставим моега коња код Чарапића и превезем се преко Дунава у панчевачки контумац на наше нове лето 1805 лета, отстојавши 8 дана контумаца.

[1805]

1805 лета јануарија 9 дошао сам у Земун. Априлија 15 долазио Јанко Катић у земунску парлаторију и рекао ми да дођем у Остружницу, гдје ће и он бити на народној скупштини. И 18 пошао сам с Латовом Матковићем у Остружницу³⁴⁾ на скупштину, и оданде одредил ј су ме да идеј у Земун поради неки послови, будући били су тамо дошли из Букорешта неки бојари да се с поглаварима србским договорају о миру.³⁵⁾

25 априлија отправљен је Стефан Живковић из Земуна у Гроцку да се ту састане с протом из Шопића и да иду преко Оршаве и Чернеца у Букорешт и от туда у Цариград.

29 јунија предао се Карађорђу Карањовац.

16 јулија примио сам писмо от Карађорђа с неком препоруком — — — —³⁶⁾ да идеј у Беч — — — и 18 отправио сам се преко Мачарске и Шопроне и дошао 30 јулија у Беч. Кое у Бечу, кое у Шопрону и Мачарској, и опет у Бечу, бавио сам се до 18 декембра док сам неке свиње Стевана Живковића продао (Ове су свиње дате биле Стеф. Жив-

³⁴⁾ Скупштина је одржана у Пећанима више Остружнице; рад је почела 17 апри.

³⁵⁾ То су били изасланици влашког кнеза Ипсилантија. М. Вукићевић, lb., 239, забележио је да су они присуствовали скупштини још првог дана,

³⁶⁾ Све цртице у овом издању налазе се у рукопису и потичу од самог Гагића.

ковићу за барут и олово што је давао у Србију, пак кад пође Живковић у Цариград, а он ми препоручи да их продам). За-
стао сам се у Бечу кад је Наполеон дошао тамо после аустре-
лицке (sic) баталије, и 19. декембра дошао сам у Шопрон, 20.
пошао сам преко Мачарске и дошао 1806. јануарија 3. у Земун.

[1806]

1806 лета марта 26 прешао сам опет у Србију с Драгути-
ном Милутиновићем заедно. 28 марта дошао сам у Тополу.
Априлија 1 ујутру, на Вајкесение, дошао сам у Смедерево
заедно с Карађорђем у Младенов конак. Овде смо застали
Димитрија Чајковскога, чиновника росијскога, који је донео
био 10 хиљада дуката холанд. Србима у помоћ от росијск.
императора Александра I; и два курира црногорскога владике
ту смо нашли.³⁷⁾ Овди објави Карађорђе мене членом Совјета
народња пред поглаварима и остави ме код Боже Груевића
у Синоду.³⁸⁾

Јулија 10 обсажден је от Срба Београд. 27 дошао је
Ибраим паша, везир скадарски,³⁹⁾ против Делиграда са 25 хи-
љада Турака, а с друге стране босански везир от Зворника
на Дрину и у Шабац са 20 хиљада Турака. Јулија 29 побе-
ђени су Турци на Дрини Јанком Катићем, 30 побеђен везир
скадарски код Делиграда Петром Добринцем, а 31 побеђен
Пасванчија у Црној Реки и Краини Миленком Стојковићем.⁴⁰⁾

1806 августа 9 пошли смо ја и Аврам Лукић с полномошчием от Совјета народњег у Триест да иштемо у новцу
помоћи от Србаља трговаца (овди следује полномошче от
Совјета народња от 7 августа 1806). Полномошче⁴¹⁾ почиње
овако: „Славни Србли, драга љубезна браћо! Ми са много
страна от вас кои се изван Сербие, сладчајшег отечества ва-
шег, находите“, и прочаја, а свершује се овако: „У том на-
меренију и у твердој надежди да су Србли свуд они исти
благородни и отечество свое љубјашчи Србли, шиљемо к вам
ово наше писмо и два брата из Правитељствујушчег совјета

³⁷⁾ Ови црногорски курири били су донели писмо владике Петра
I од 15 фебр. 1806 упућено Карађорђу. Карађорђев одговор од 4 апр.
објавио је М. Вукићевић, Карађорђева писма, Нова искра VI (1904)
269—271, и Карађорђе, II, 369—372. Једно недатирано Карађорђево
писмо Петру I Д. Вуксан је погрешно датирао са 4 апр. 1806, Записи I
(1927) 107—108; сној је, у ствари, одговор на владичино писмо од 7 ма-
ја и писано је после 29 маја, што се види и из садржаја самог писма.

³⁸⁾ Совјет је био са седиштем у Смедереву од новембра 1805 до
краја 1807, када је прешао у Београд.

³⁹⁾ Ибрахим паша скадарски био је румелијски валија.

⁴⁰⁾ Датуми у овом одељку погрешни су.

⁴¹⁾ Оригинал се чува у архиви Срп. краљ. академије, бр. 427; ду-
жи одломак је објавио С. Димитријевић, Карађорђев устанак, Браство
XXV (1931) 25.

народњег г. Аврама Лукича и г. Јеремију Гагича, кои ће вам по налогу целог народа ово што ви пишемо устмено изјаснити и за све што и како треба договор учинити; и како ви с њима договорите, тако ће цели народ контен бити и држати. Тако да ово писмо им, послаником нашим, за полно мошчие служи. Со тим вас сваког воособ љубезно поздрављајући свако добро желимо.

Писано у Смедереву у Совјету народњу 7 августа 1806.
Смирени митрополит србски

Леонтије с. р.
Јован Протић с. р.

(М.П.)

Божа Груевич с. р.
Паун Јованович с. р.
и прочи совјетници
народњи“.

Дошли смо 10 августа у панчевачки контумац. 17, отстојавши контумац, дошли смо у Земун. У Земуну застали смо Доситеа Обрадовића и узели от њега препоручителна писма на триестинске терговце. 19 пошли смо из Земуна. 22 дошли смо у Грађиšку, и овдји разболео се г. Аврам Лукић, и остали смо ту 4 дана. 26 пошли смо из Грађиšке кроз Новску, Кутину, Вододер, Клостер Иванович и Све Свете и дошли смо у Загреб 27 августа. 28 пошли смо из Загреба и дошли у Карлштадт. Овдји смо узели от Јове Димича и Трипка Стришића препоруке на њине пријатеље у Фиуму. 30 августа пошли смо из Карлштадта кроз Босиљево, Врбовску, Равну Гору и Мрзле Воде, и ту смо били добро примљени от фелдмаршал-лейтенанта Вукасовића. 1 септемв. дошли смо у Фиуму и добро примљени били от Јове Остојића. Септемв. 2 пошли смо преко Св. Матеја, Козине, и дошли у исти дан у Триест. У Триесту бавили смо се неколико и одатле 8 пошли смо у Венецију — — — и вратили се у Триест. У Триесту примили смо што су дали народу у помоћ: от г. Јована Куртовића 1.000 ф., от Стефана Ризича 2.000 ф., от Ђура и Пера Тодоровића 4.000 ф., от Драге Тодоровића 1.500 ф., от Јована Николића 500 ф., от Јована и Димитрија Ђирковића 300 ф., от игумна Викентија Ракића 100 ф. и от Хачи-Које из Сараева у готову 450 ф. И тако примили смо свега 12.750 ф[оринти] што је у помоћ народу србскому дато.

21 септемв. пошли смо из Триеста и дошли смо 8 октомврија у Земун. 9 прешли смо на Топчидер у Сербију у логор под Београдом и ту смо нашли мухасила турскога кога је до вео био Петар Ичко. 11 октомв. предали смо по заповести Карађорђа Младену Миловановићу вишеречну суму новаца што је дато народу у помоћ.⁴²⁾ 12 октомв. дошли смо у Сме

⁴²⁾ Новац је, у ствари, предат 8 окт., као што стоји забележено на полеђини оригиналног писма тржишанским трговцима, где се налази и списак прилога.

дерево. 13 октомв. писао сам у Триест пријатељима Драги Тодоровичу, Павлу Соларићу, Теодору Захарићу, и благодарио им именем Совјета за прием кои су нам учинили у Триесту. Провео сам у Смедереву неколико дана с Божом Грујевичем весело исправљајући неке послове народње.

По случају глади у Србији и притесненија са стране аустријске писали смо цару и краљу Францу 3/15 ноемвра;⁴³⁾ а међутим, определи Совјет да мене пошаљу у Виену уполномоченим от народа к императору Францу да ходатајствујем за народње нужде (овде следује писмо императору⁴⁴⁾ и мој кредитив).⁴⁵⁾ 1806 ноемв. 10 пошао сам из Смедерева и дошао у панчевачки контумац истога дана,⁴⁶⁾ и отстојавши контумац 6 дана получим от генералкоманде темишварске пасош преко генералмајора Кнежевића и 17 ноемвра дошао сам у Темишвар и био сам код фелдмаршаллејтенанта Дуке два дана. 20 пошао сам у Пешту. Овди сам нашао Јована Савића (лже Југовића).⁴⁷⁾ 26 ноемв. пошао сам у Беч. 29 био сам код обристкамерхера графа Брбне и уговорио с њиме о моем претстављенију код цара. 4 декемв. имао сам прву аудијенцију и предао цару мој кредитив. 12 декемв. примио сам из Смедерева от Совјета известие да су Срби узели Београд, и исти дан имао сам втору аудијенцију код цара и јавио му ову новину за Београд. 21 декемвра обедао сам код росијскога посланика грофа Андреје Кириловића Разумовскога. Сутрадан разболио сам се и 14 дана у постели лежао от врућине и 15 дан по милости Божијој и помоћу доктора Андрије Белецкога подигнем се и мало помало оздравим.

[1807]

1807 јануарија 9 на приглашење импер. Франца био сам партикуларно код њега — — — 18 последњи пут имао сам аудијенцију ласкаву от императора Франца. 19 примио сам мој кредитив и пошао сам преко Шопрона и 24 дошао сам у Пешту. Узвеши собом Јована Савића (Југовића) отправимо се из Пеште 26 и дођемо у Земун 1 фебруара. У Земуну код трговића Ратковића нашао сам маложива Божу Грујевића.

⁴³⁾ Оригинал се налази у архиви Срп. краљ. акад., бр. 453, српски текст је објавио Баталака, ib., 239—240, а немачки превод А. Ивић, ib., III, 456—458.

⁴⁴⁾ Оригинал писма аустријском цару од 8/20 нов. налази се у архиви Срп. краљ. акад., бр. 451, српски текст је објавио Баталака, ib., 241, а немачки А. Ивић, ib., III, 462—463.

⁴⁵⁾ Пасош Гагићев од 9 нов. 1806 налази се у архиви Народ. библиотеке, писма, бр. 2103.

⁴⁶⁾ У архиви Срп. краљ. акад., бр. 452, налази се једно писмо од 11 нов. које је Совјет послao Гагићу у панчевачки контумац са налогом да сврши неке послове пре него што продужи за Беч.

⁴⁷⁾ Југовић, који је боловао од очију, налазио се тада у Пешти на лечењу, Вук, ib., 269.

3 февр. дошли смо у Београд. После дугога разговора кое о чему с Карађорђем у Београду, пошли смо ја и Југовић и дошли у Смедерево 6 фебруара. У Смедереву био сам 4 дана, и опет 10 февр. послao ме Совјет к Карађорђу с писмама от главнокомандујушчега росијским војскама Михелсона.⁴⁸⁾ 12 дошао сам у Тополу и от туда у Рудник за Карађорђем, и 6 дана ловећи по шуми курјаке провели смо без свакога другога посла. Заповеди мени Карађорђе да дођем ја, Аврам Лукић и Чардаклија у Београд, и тако ми смо дошли 22 фебруара у Београд и ту застали Карађорђа.

23 у суботу погубљен је паша београдски. 24 у недељу с бајрацима и с крстом ушли смо у град Београд. 25 и 26 било је ужасно и страшно позоришче у Београду! Велика част Турака изгине, една част покрсте се, а мала част занатчија, који су били от потребе, остали су живи и у својој вери.

28 пошли смо ја, Аврам Лукић и Чардаклија у Смедерево с полномошцием да идемо у Букорешт к главнокоманд. Михелсону.⁴⁹⁾ 7 марта пошли смо из Смедерева и дошли смо 9 марта у Пореч. Овди смо се бавили до 30 марта, докле је Миленко дошао с војском,⁵⁰⁾ и истога дана пошли смо из Пореча и 2 априлија установили се с војском у Штубику и Малајници. Овди смо чекали на згодну прилику да пређемо у Влашку.

И 17 прешавши Дунав ноћу распутицама кое каквим (ербо су Турци јоште у Крајову и око Дунава свуда били), 22 сртнемо се с генер. мајором Исаијевим⁵¹⁾ четири поште пред Бу-

⁴⁸⁾ То је био Михељсонов проглас српском народу од 11 јан. 1807 и, како изгледа, његово писмо Миленку Стојковићу. Из овога се види да је проглас приспео око 10 фебр. (М. Вукићевић, ib., 471, каже да су га Срби добили „не зна се да ли пре или после покоља у Београду“). Проглас је објавио Баталака, ib., 233—234 (на руском), и М. Вукићевић, ib., 461—463 (српски превод). Дужи одломак је објављен и у (Дубровин — Медаковић), Устанак србски од 1806—1810, Н. Сад, 1866, стр. 25—27.

⁴⁹⁾ Као што је напоменуто, Лукић, Чардаклија и Гагић били су послати у Букорешт у вези са Михељсоновим прогласом. М. Вукићевић, ib., 471, каже да је о овој депутацији донето решење на скупштини која је одржана у Београду после 24 фебр. а пре 6 марта, који датум носе пуномоћја и писмо Михељсону. Одавде излази да је то учињено пре 28 фебр. (Гагић не помиње скупштину), а документа су, према томе, накнадно написана у Совјету у Смедереву. Извод из писма и пуномоћја М. Вукићевић, ib., 473—474; упор. (Дубровин — Медаковић), ib., 29—31, Баталака, ib., 244—245, и Баталакину критику рада изасланника у Букорешту, ib., 245—249.

⁵⁰⁾ М. Вукићевић, ib., 474, 662 (нап. 834) наводи Миленково писмо Михељсону од 13 марта, из чега закључује да га је он предао изасланцима истог дана у Поречу где су они стigli око тог датума. Пошто не изгледа да се Гагић овде вара у датуму, треба претпоставити да је Миленково писмо, ако носи тачан датум, написано пре сусрета у Поречу или је антидатирано. Баталака овде не наводи датуме.

⁵¹⁾ Исајев је био пошао на Крајову.

корештом, и 23 априлија дођемо срећно у Букорешт. 24 били смо код главнокомандујушчега Михелсона и показали полно-мощче и обедали код њега. 25 обедали смо код дејств. стат. сав. Константина Константиновича Родофинкина. 26 отпра-вили смо курира у С. Петербург.⁵²⁾ Маја 5 обедали смо код Михаила Андрјејевича Милорадовића. 6 получили смо от г. Михелсона по едан брилијантов прстен на дар, Карађорђу сабљу укraшену с брилијантима с натписом „Заштитнику пра-вославніја вѣры и отечества.“ Миленку Стојковићу такођер са-бљу с брилијантима укraшену с надписом „За храбростъ“ и 5.555 дуката голандски, из коих да разделимо 555 нас троица за трошак, а остale да се даду Миленку Стојковићу за воене трошкове.⁵³⁾ Примим ја 185 дуката за мене и 5.000 дуката за Миленка и сабље за Карађорђа и Миленка, и оправдивши се с пријатељима пођем из Букорешта истога 6 маја⁵⁴⁾ и 7 до-ђем у Краљево и састанем се с генералом Исаиевим.

10 кренули смо се с војском из Краљева к Дунаву по-ради комуникације с Србима. 14 ујутру дошли смо к Изво-риљу код Дунава и ту разбили смо едну партију (600) Ту-рака Мула пашини, из коих спасло се само 20, а остали сви изгинули.⁵⁵⁾ 15 маја дошли смо у Гогош на Дунаву проћу Великога Острова.⁵⁶⁾ Овде смо чекали 6 дана от Миленка отго-вор како ћемо учинити комуникацију. Миленко, будући окру-жен от Турака у Малајници, ние нам могао отговорити. Ме-ђутим случе се друга обстојатељства код Букорешта. Велики везир и Мустафа Барјактар са два корпуса војске (60 хи-љада) преправе се код Рушчука и Ђурђева преко Дунава да учине нападение на Букорешт и мали корпус (от 7 до 8 хи-љада људи) Милорадовића да разбију. Овај случај принуди Милорадовића да позове Исаиева натраг да се с њим састави да не би Турцима отрезан био у случају ако Турци разбију Милорадовића и принуде га уступати натраг к Молдавији.⁵⁷⁾ И тако ја пошљем Стефана Ковачевића, србског курира, кои

⁵²⁾ Вид. А. Ивић, ib., IV, 540—542, извештај изасланника Ка-рађорђу од 30 апр. из Букорешта.

⁵³⁾ Баталака, ib., 262, наводи један цитат из Дубровина по коме 5000 дук. нису дати за Миленка, већ за Совет.

⁵⁴⁾ У архиви Нар. библ., писма, бр. 2102, налази се пасош за Ј. Гагића и његова два сапутника Стефана Ковачевића и Христифора Панића са потписом Михељсоновим од 6 маја.

⁵⁵⁾ С. Новаковић, Вајкар државе српске, Београд, 1914³, стр. 71, каже да је то било 15 маја.

⁵⁶⁾ К. А. Петровъ, Война Россіи съ Турцией 1806—1812, Петро-град, 1885, књ. I, стр. 228, каже да је то било 17 маја.

⁵⁷⁾ Овај разлог за повлачење не наводи, колико нам је познато, ниједан историчар српског устанка, већ сви кажу, уколико о томе говоре, да је то учињено услед немогућности да се Исајев сједини са Србима.

је код мене био, преко Оршаве у Пореч и одатле да отиде к Миленку и писма однесе и отговор к нама донесе у Краљево, а ми ретерирамо се у Краљево.⁵⁸⁾ Стефан Ковачевић дође с отговором от Миленка и от Карађорђа 2 јунија (Овди следује писмо Карађорђа от 24 маја из логора код Плана).⁵⁹⁾ Ови двоица позивају генер. Исајева и опредељују место ради комуникације.⁶⁰⁾ У исти дан (на Дуове) кренемо се с војском к Дунаву и 5 јунија⁶¹⁾ дођемо у Гогош на Дунаву ујутру и завладамо 6 турски лађи и Острвом Велики, који је био назначен ради комуникације, и на Острому шарампов с 4 топа.

Г. Миленко дође 7 јунија с 1.000 Срба против Острова, и ту комуникација учини се с руском и србском војском. Предам ја сабљу г. Миленку, а от пет хиљада дуката узме само 1.000 дуката за воене потребе, а остало рекне ми да дам Карађорђу да се не би зависи каква породила ако би Миленко све 5 m⁶²⁾ задржао како је одређено било. 8 јунија у логору малажничком предао сам сабљу Карађорђу и 4.000 дуката кои су Миленку назначени били.

18 јунија преправио се са војском преко Дунава генер. Исајев и соединио се са србском војском у Малајници. 19 јунија ујутру разбили смо Мула пашу видинскога у Малајници и завоевали 11 топова и 4 кумбаре и 8 шанцева. 22 разбили смо Гушанац Алију и протерали га из шанца у којему се после поражења Мула пашина укрепио био и држао се 3 дана. Истога дана пошли смо с војском к Неготину и поставили се у логор против града у којем је било до 2.000 Турака и с овима Гушанац Алија.

24 јунија дошао је у логор маркиз Паулучи, полковник росијски, који је био послат с писмом и препорукама от министра иностраних дел барона Будберга к Карађорђу.⁶³⁾ 25

⁵⁸⁾ Повлачење је почело 24 маја, а долазак у Крајову био је 26 маја, К. А. Петровъ, ib., 229.

⁵⁹⁾ Оригинал се чува у архиви Срп. краљ. акад., бр. 374.

⁶⁰⁾ Тешко је примити тврђење Гагићево да је Ковачевић могао донети одговор и од Миленка, пошто је овај био потпуно опкојен на Штубику све до 5 јуна, када га је Карађорђе ослободио. Овај последњи датум, који је тачан, навео је и М. Вукићевић, ib., 520, ма да је сам пре тога, ib., 496—497, упавши у противречност, тврдио на основу недовољно проверених извора да су Миленка ослободили Карађорђе и Исајев 18 јуна тек после сједињења српске и руске војске. Исту грешку наизмимо и код Баталаке, ib., 259.

⁶¹⁾ М. Вукићевић, ib., 521, нетачно наводи да је Исајев дошао у Гогош тек 8 јуна. У ствари, овог дана је Исајев већ имао први састанак са Миленком, К. А. Петровъ, ib., 229, док је додир између две војске извршен код Великог Острва дан раније. Баталака, ib., 258, упао је у другу грешку наводећи да је Исајев прешао у Србију још 3 јуна.

⁶²⁾ Mille = хиљада.

⁶³⁾ Оригинал Будберговог писма Карађорђу од 11 маја 1807 чува се у архиви Срп. краљ. акад., бр. 471; факсимил на kraju Вукове књиге Скупљени ист. и етн. списи; објављено је више пута: В. Бо-

било је собрание србски поглавара: Карађорђе, Миленко, Вуцица Вуличевић, Станое Стаматовић Главаш, Михаил Станковић Карапанжа и ја са србске стране, а от Руса био је генер. Исаиев и маркиз Паулучи. У овом собранију прочитао сам ја писмо қое је донео Паулучи и истолковао по србски, и по думом саветовању и договарању закључено је било отписати барону Будбергу следујушче:

1) Да народ србски жели бити под могућественим покровитељством Јего Императорскаго Величества Александра Перваго, коега смирењејше проси да му што скорије пошље једнога способнога губернатора кои би Сербијом управљао и у прилични поредак народ привео, земљу србску расположио и по правам народа устроио би конституцију. Ово устројение конституције да буде именем Јего Величества Александра Перваго.

2) Предавајући се народ србски покровитељству и заштити Јего Императорскаго Величества, от њега очекује све нужне необходимости и препоручује му се да се не би никад никому дала ни најмања част земље србске за собственост, то ест да у Србији не буде помјешчика кои би с временом могли народ поработити.

3) Наименование различни чиновника у Србији, како војеној тако и грађанској части, кромје Грка, да буду назначена именем Јего Императорскаго Величества.

4) А да би правителству дати важност, от потребе је да у градовима (крјепостима) србским буде гарнизон руске регуларне војске и у сваком граду комендант природни Рус.

5) Ради продолженија военог дејствија против Турака у Краини неготинској да се пошље у Србију руске регуларне војске инфантерије 3.000 људи, два ескадрона кавалерије и едан полк козака; а са стране србске биће и овима Русима присоединјено до 20.000 људи.

6) Да би се соединити с Црногорцима и содејствовати против Француза у Боки ди Катаро и Далмацији и овом диверзијом уништожити предпријатие французко да се соедини с Турцима, нека се пошље у Сербију 3.000 инфантерије руске, два ескадрона кавалерије и едан полк козака; а са стране србске биће к овима Русима присоединјено до 15.000 Срба. Осталла војска србска чуваће границу босанску от нападенија на Србију и прикриваће комуникацију от Дунава из Краине неготинске до саме Црне Горе.

7) Народ србски, војујући већ 4 године против непријатеља, све је своје имушчество потрошио и ослабио у свему,

гишић, ib., 75—76, К. А. Петровъ, ib., 237—238, Баталака, ib., 263—264, В. Ђорђевић, Карађорђе и Русија, Отаџбина XXV (1887) 598. Пошто је датум писма недовољно читко написан, то су неки наши историчари место 11 мај читали 10 или 12 мај.

а особито нема провијанта и муниције; зато да се даде губернатору, кои височајше назначен буде у Србији, една каса с изобилном сумом новаца, а губернатор с касом да пребива у Београду.

8) **Будући да се находи у Београду и у другим градовима велико число покварени топова медни (от туча), кое би поправити или прелити ваљало, зато да се пошље неколико лијењи мајстора како за топове тако и за јадра (ђулета од топова) и кои би барут чинили.**

9) **Не имајући праха и олова у Србији, поради садашње воене операције да се учреди у Београду магазин с достаточним количством праха и олова. А топова засада ние от потребе, уверени, будући да ће руска регуларна војска која у Србију дође имати свој положени комплект у топовима.**

10) **Нужно би било имати у београдском магазину до 10.000 солдатски пушака, на случај ако би се Србима јоште војске прибавило.**

11) **Ради образованија србске војске да се пошље у Србију 6 артилериски и 6 инженериски официра.**

12) **Да се пошље 1 рота пионера и 1 рота артилериста у чијем саставу да буду и бомбардири.**

13) **Будући много се находи рањени Срба, а немају нити доктора ни лекарства, да се устрое инпитали (Feldspitäler), а особито у Београду главни шпитаљ (болница) с апотеком, докторима, лекарима и са свим што к оному принадлежи.**

Сва сва више поменута у тринест пунктова и остало кое по нашему недоумјенију нисмо знали овдји поменути, всењијајше и смирењејше просимо и вручавамо нас и народ србски шчадрољубију и великој отеческој милости Јего Јмператорскаго Величества всемилостивјејшаго нам заштититеља и покровитеља Александра Перваго.

Писано у логору код Неготина двадесет осмога дана јунија месеца хиљаду осам стотина седмога лета.

Подписано: *Црни Георгиј Петровић,*
предводитељ народа сербскаго, у име
целога народа сербскаго,

(Н.В. Карађорђе рече да је изгубио печат и зато га овдји нема).

Миленко Стојковић,
комендант пожаревачке нахије и
Краине неготинске (М.П.),
Јеремија Гагић,
член Совјета сербскаго и секретар.⁶⁴⁾

⁶⁴⁾ Текст ове конвенције објављен је у више махова: В. Богишић, *ib.*, 107—110, Баталака (по Гагићу), *ib.*, 265—267, В. Ђорђевић, *ib.*, 607—609, М. Вукићевић, *ib.*, 539—541. Вукићевић, који је видео оригинални текст конвенције, каже да је она написана Гагићевом руком, као и Карађорђев потпис.

Кад се ово написало и подписано, предато је г. полковнику маркизу Паулучи и определено у скупштини да ја с истим идем у главну квартиру к Михелсону и одатле к императору. У исти час кад је ово подписано изазва мене на страну Карађорђе и рече ми да му је дошло писмо от Младена Миловановића из Београда у којему пише му да маркиз Паулучи ние прави поверили росијски, него да је шпион французски или аустријски, и зато рече да је печат изгубио и да не може печатом потврдити оно 13 пунктора што је представљено императору, и зато наложи мени да ја с Паулучијем идем к цару и уверим се о истини и притом све оно што је назначено у 13 пунктора лично императору представим, и даде ми исто писмо кое је маркиз Паулучи от министра Будберга доноeo да тамо покажем.⁶⁵⁾

И тако 29 јунија пошли смо ја и г. Паулучи из логора и дошли смо 3 јулија у Букорешт к Милорадовичу. У Букорешту разумели смо да је у Тилзиту закључен мир међу императорима Александром и Наполеоном, и зато ми је саветовао Милорадович да ја не идем даље из Букорешта будући ће се узети сасвим друге мере против Турака, него да напишем писмо о моем назначенију к главнокомандујушчему Михелсону, који се тада налазио у логору при Исмаилу Граду, и писмо да пошљем с Паулучијем који тамо полази. 4 јулија писао сам писмо г. Михелсону и остао чекати у Букорешту от њега отговор.

5 јулија писао сам г. Миленку Стојковићу, Петру Чардаклији и Авраму Лукићу у неготински логор, где је и г. Родофиникин био дошао 1 јулија, и јавио сам им о закљученом миру с Французима. 17 јулија писао сам г. Миленку о закте-

⁶⁵⁾ О овој конвенцији постоје две верзије: 1) Аустријски шпијун Млинарић, у своме извештају цару од 12 окт., А. Ивић, ib., IV, 857 (што извештај на стр. 851—862), каже да је Карађорђе, из неповерења према Паулучију, убрзо напустио логор, а да је преговоре наставио Миленку предложивши 13 тачака конвенције (О Млинарићу в. М. Вукићевић, Аустријски ухода Млинарић, Полицијски гласник VII (1911) 283—284, 290—291, 297—298, 305—306). У своме делу Карађорђе, II, 538, Вукићевић донекле усваја ово причање, рекавши да је Карађорђе, „не жељећи да сасвим одбије Паулучија, а не жељећи да потпише онакву конвенцију“, отишао са једним делом војске ноћу између 27 и 28 јуна. — 2) Друга верзија би била ово Гагићево причање, које је истоветно са Паулучијевим извештајем. Паулучи изрично каже да је Карађорђе лично издиктирао трећи члан конвенције и да је отишао 28 јуна пошто је било свршено са потписивањем, В. Богишић, ib., 89, 104 (Паулучијеви извештаји Будбергу о мисији у Србији на стр. 89—90, 97—107; српски превод, непotpун, другог извештаја, В. Ђорђевић, ib., 600—607). Гагићево излагање прихватили су и Вук, ib., 72—73, нап. 10, и Баталака, ib., 270—271, 280, а по њима С. Новаковић, Вајкес државе српске, 76, и Уставно питање и закони Карађорђевог времена, 23—24, сви са напоменом да Карађорђе није хтео дати печат стога што се није слагао са извесним одредбама конвенције. И К. А. Петровић, ib., 241, наводи да је Карађорђе отишао после потписа конвенције.

вању Мустафе Бајрактара и великога везира турскога да ро-
сијска војска отлучи се от србске која је у Краини и да за
нас јоште ние учињено премирие. О том истом писао сам
Чардаклији и Авраму Лукићу. 20 јулија писао сам г.
Миленку како сам примио писмо от г. главнокомандујушчега
генерала Михелсона у коему пише ми да је тајни совјетник
Ласкаров⁶⁶ уполномоштен от росијскога императора да трак-
тира с Турцима о премирију. 21 јулија ишао сам с г. Ласкаро-
вим у Силистрију к великому везиру и реиз ефендији и тамо
био сам 3 дана. 24 писао сам Карађорђу и Миленку о разго-
вору бившем с Турцима у Силистрији о премирију и како Тур-
ци никако ~~неће да~~ буду у исто премирие закључени. 30
повторио сам Миленку писмо о разговору с Турцима и о том
како се говори у Краљеву за Карађорђа и његово тајно сно-
шеније с Французима и Аустријцима (sic). 11 августа писао
сам Карађорђу и Миленку о великом затрудненију закључити
за нас премирие.

16 августа писао сам писмо министру иностраних дел ба-
рону Андреју Будбергу, кое је послато с књазем Волхонским,
адјутантом Михелсоновим, у С. Петербург. Писмо је овога
садржанија:

Милостивый Государь!

Пришествіе въ Сербію повѣренного Вашего, Госпо-
дина Полковника Маркиза Паулуччи, освѣломиться о на-
родныхъ нуждахъ, поводомъ было собранія старѣйшинъ
сербскихъ въ лагерь при Неготинѣ, где и опредѣлили
послать меня къ Высочайшему Двору Всероссійскому, что
бы лично представить оному о народныхъ нуждахъ.

По прїездѣ моемъ въ Букаресть узналъ я о заклю-
ченномъ мирѣ между россійскимъ и французскимъ Импе-
раторами въ Тильзитѣ и о расположениі дѣйствовать о
мирѣ съ Турками. Сie нечаянное обстоятельство заста-
вило меня остановиться въ Букаресть и просить отъ ста-
рѣйшинъ сербскихъ новое, настоящимъ обстоятельствамъ
сообразное, наставление. Но нечаянно появившееся кри-
тическое для Сербіи обстоятельство, принуждаетъ меня
предварительно представить объ ономъ на усмотрѣніе
Вашего Высокопревосходительства.

Народъ сербскій поборствуя за свою свободу и
многократно побуждаемъ будучи Россіею, чтобы соеди-
ниться съ нею и дѣйствовать въ настоящей войнѣ про-
тивъ Турокъ, да бы, въ случаѣ мира съ Портою отто-
манской, торжественнымъ трактатомъ постоянной со-
дѣлать независимость свою, предавъ жребій свой въ руки
могущественнаго Монарха Всероссійскаго, съ великими

⁶⁶) С. Л. Лашкарев.

подвигами устремлялся и еще устремляется противъ враговъ православнія вѣры за свою и всеобщую христіянскихъ народовъ пользу. Нынѣ какъ настало время перемирія и дѣйствованія о мирѣ между Высочайшимъ Дворомъ Российскимъ и Портю оттоманскою, не токмо что народъ сербскій никакового предувѣдомленія не имѣеть о своей участіи, но и дипломатические чины россійскіе, уполномоченные заключить перемиріе, никакового наставлениія не имѣютъ включить его въ оное! По сему народъ сербскій находится нынѣ на полѣ отчаяніи, оставленъ произволу судьбы и мщенню яростныхъ турокъ, имѣющихъ нынѣ случай истребить его совершенно!

Несчастный случай сей заставляетъ меня убѣдительнѣйше просить Ваше Высокопревосходительство внимнуть въ положеніе народа сербскаго, быть ходатаемъ его освобожденія у Монарха человѣколюбиваго и избавить его отъ отчаянія. О прочихъ же необходимостяхъ нашихъ излишнимъ почитаю представлять нынѣ Вашему Высокопревосходительству, увѣренъ будучи что довольно обѣ оныхъ по нынѣ извѣщены, какъ изъ многократныхъ представлений Господина Главнокомандующаго россійскими войсками въ Молдавіи и Валахіи, Генерала Михельсона, равно и изъ донесеній Господина полковника Маркиза Паулуччи.

Въ ожиданіи скорѣйшаго и милостиваго отвѣта Вашего, съ глубочайшимъ высокопочитаніемъ честь имѣю быть

Милостивый Государь!

Вашимъ покорнѣйшимъ слугою

Букорѣстъ, 16 августа 1867 г.

Джереміја Гагичъ,

членъ Совѣта сербскаго и депутатъ народа сербскаго.

Ово је писмо отправљено 19 августа увече кад је генерал Михелсон умро. 20 писао сам Миленку о писму кое сам барону Будбергу писао, о смрти генерала Михелсона и о том како му је послато праха и олова преко генерала Исаиева. 5 септемврија писао сам г. Миленку о закљученому и за нас премирију с Турцима.

10 септемврија увече пошао сам из Букорешта.⁶⁷⁾ 12 прешао сам у немачку страну и у К' нену⁶⁸⁾ изгубио сам едну

⁶⁷⁾ Гагићев пасош од 10 септ. налази се у архиви Народ. библ., писма, бр. 2093. У пасошу Гагић је, свакако да му аустриске власти не би правила сметње, назван руским куриром који путује у Београд код тамошњег руског агента. — По Баталаки, ib., 344, Гагић се вратио у Србију на основу нарећења Совјета.

⁶⁸⁾ Румунски град К'инени

кесу и у њој 129 дуката холандски и неколико сребрни но-ваца и 1 кључ от чамадана, 13 дошао сам у Херманштат и ту сам нашао прајскога посланика барона Сенфта, кои је назначен био у Цариград и с коим сам се ја и пре познавао у Букоре-сту. 14 био сам у Деви и ту познао се с графом Бетлеемом кои је ту дошао био да се инсталира за фејшпана — — — и одатле преко Ердеља дојдем у равни Банат 15 у Темишвар, и одатле преко Панчева 18 септемв. дошао сам у Београд.

Ноемврија 24, 25 и 26 с г. Родофиникином био сам у Тополи код Карађорђа о његовом крсном имену светом Клименти.

Декемврија 28 отказао сам службу у Совјету.

[1808]

1808 јануарија 20 просио сам от Совјета пасош да идем из Сербие у Валахију. 19 маја увече пошао сам из Београда. 21 дошао сам у Пореч ујутру рано. У Поречу бавио сам се код г. Миленка 4 дана, и 25, кад сам се спремао да идем у Валахију, прими г. Миленко от Караджорђа писмо у коем пише му да ме нипошто не пушта да идем у Валахију, него да ме заустави у Поречу за неко време и да ће он за мене проми-слити. И тако за невољу, као и за добру вољу, останем ја код г. Миленка у Поречу.

*

(От овога дневника изгубљене су две тетради кое су со-державале продужение моега билија у Сербии до 1811 лета, кад сам заедно с Миленком и Петром Добринцем отишао у Валахију и одатле 1812 августа 6 вступио у росијску службу; и зато не могу хронологически преповедити мое воене под-виге при обсадженију Кладова 1809 и при великој ретиради сербској 1809 года от Делиграда и кад су Турци прешли Мораву и завладали половину Сербие, нити штогод могу рећи о секретарству моем при последњеј депутатији сербској с г. Миленком Стојковичем, г. Миланом Обреновичем и Доситеем

⁸⁹⁾ Ова депутатија, која је тражила да се пошаљу руски гар-низони у српске тврђаве и два руска чиновника ради израде закона и завођења реда у земљи, стигла је у Букурешт крајем новембра или почетком децембра 1810, а вратила се почетком јануара 1811, М. Вуки-ћевић, Последњих пет година живота и рада Д. Обрадовића, у Споме-ници Д. Обрадовића, Београд, 1911, стр. 138, 140. Вукова напомена, ђв., 85, да је Миленко место себе послао Гагића са депутатијом (Милан Обреновић и Хаџи Мелентије Стефановић) која је била у Букурешту децембра 1809 имала би да отпадне, јер Гагић то свакако не би про-пустио да помене. Вук је можда помешао ове две депутатије.

Обрадовичем у Букорешту 1810 и 1811 года.⁶³⁾ А закључујем овај недостаточни дневник с атестатом који ми је дао г. Миленко Стојковић кад сам се с њим растао у Букоресту 1812 година 9 августа. Следује атестат.⁷⁰⁾

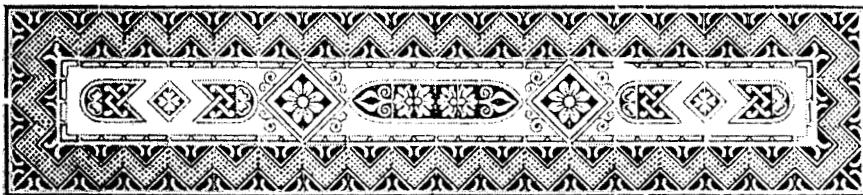
Радослав Перовић

---

⁷⁰⁾ Оригинал се налази у архиви Срп. краљ. акад., бр. 591; штампано у Вуковој преписци, III, 751—752.

Напомена. — Потпуни текст писма Тршћанима од 7 авг. 1806 објављен је у Новој искри X (1911) 199—200.

Зашао сам далеко од непосредних животних питања, која су на дневном реду. Мене — признајем — више озлојеђују него што суштински занимају приче о такозваној транзицији, о демократским и антидемократским снагама, о реформама, приватизацији и слично. Видим да присуствујемо распродажи Србије, њене земље и богатства, чак и воде. Добро би било да уместо „демократске пљачке Србије“, о којој је убедљиво писао публициста Драган Влаховић, видимо на делу имућне Србе из расејања: да они буду у првом реду приватизације. Нажалост, ваљани услови нису још створени, несигурност као да није смањена, има обезхрабрујућих примера. Као аналфабета у привредној рачуници, видим оно што баш боде очи, што сви виде. Зашто се продају и предузећа која добро послују, зашто је била драма око Књаз-Милоша? — Госпођа Едита Крунић је дала изузетну понуду за откуп Старог здања у Аранђеловцу, али је њена понуда, неупоредиво боља од усвојене, потом и неиспуњене, одбачена, без озбиљног разматрања њеног програма препорода српског, особито бањског, туризма. — Господин Бранко Тупањац је желео да финансира изградњу велике болнице у Београду, најмодерније у овом делу Европе, али су препреке биле толике да је морао одустати. — Данас се навелико расправља где да се гради београдска опера; а пре неколико година госпођа Мадлен Центер тражила је повољно место да она и њен муж сагrade и дарују Београду оперску кућу. Уцене су биле такве да су морали одустати и задовољити се оперско-позоришним театром у Земуну; и тако смо добили дивну уметничку установу, Мадленијанум. Хвала им, али су задужбинари нудили више. — Мајкл Ђорђевић је хтео да оснује банку у Београду: препреке су биле непремостиве па је он своју замисао пресадио у Бањалуку. И тако даље... не смем даље у том правцу јер сам незнаница.

Способни и утицајни људи из наше дијаспоре нису искоришћени ни у области дипломатије. Хрвати су на амбасадорска места именовали и своје суграђане који су живећи у дијаспори стекли и високо образовање и значајне везе. Рецимо, хрватски амбасадор у Пекингу, који боље говори енглески него хрватски, школски је друг Кондолизе Рајс, и као такав, може увек да јој се обрати и замоли разумевање и помоћ за Хрватску. Нећу да набрајам друге примере, али

само указујем да ми нисмо искористили искусне и образоване наше сународнике из расејања. На пример, у Паризу живи публициста, који је, као спољно-политички коментатор, пратио француске председнике, писао за „Le Monde“ и ревију „Le Point“, објавио више књига из политike и дипломатије, има и дипломатски педигре, везе, познанства и знања, али као да нико није ни помишљао да би Коста Христић могао бити наш амбасадор у Паризу, или у Бриселу, или бар у Швајцарској. Можда му је мана била што је родољуб. Зато што није родољуб дошла је на чело нашег Културног центра у Паризу особа која је величала албанског писца, некад присног пријатеља Енвера Хоџе, злогласног србомрсца Исмаила Кадареа. Нечисту и штетну политику водила је и амбасада (не садашња!) која уместо да негује пријатељства, занемаривала их је и кварила: непожељни су постали проверени пријатељи српског народа: генерал Галоа, блиски сарадник Де Гола, академик Дитур, који је у Француској академији заступао Србе кад су им чињене највеће неправде, истакнути писци као Патрик Бесон, Владимир Волков, Милена Ноковић и други. То су слободни и морално независни духови, који ни у својој земљи не подржавају режим, јер су изнад њега, а камоли у страниј, али трајно пријатељској. Наши представници у граду светlostи понашали су се као слепци, који не разликују режим и отаџбину, па нису знали да цене поуздане пријатеље нашег народа и поштоваоце наше културе, без обзира на пролазне режиме и ефемерну кратковеку политику. У исто време у нашој париској амбасади и културном центру као да, по неком ниском политикантском мерилу, нису били пожељни или су се, нездовољни, и сами удаљили, неки најистакнутији српски уметници, као академици Петар Омчикус, Милорад Бата Михајловић и Љуба Поповић, затим Коса Бокшан, издавач Владимир Димитријевић, публицист Комнен Бећировић, историчар др Бошко Бојовић. Зло је кад се дневна политика увуче у све поре живота и кад она, недостојна, постане судбина, заклањајући више интересе државе и ниподаштавајући трајне вредности, моралне и културне.

После једнопартијског система, у коме је било несрећног и јаловог једноумља, али не и хаоса, добили смо најгору могућу варијанту вишепартијске погодбе и расподеле. Па то је сад умножени једнопартијски систем, као умножено зло, једноумље дигнуто на енти ступањ, који разарају државу и срозавају вредности. Држава се поима као плен. Министарства не заступају ову нацију него своје странке, које карактеришу грамзивост и похлепа за влашћу. За нас

за које је отаџбинско начело изнад страначког — то је апсурд који одбацујемо.

Заиста је вртоглав био заокрет у историји само једног или неколицине поколења. Да не говоримо о илузијама марксиста и срозавању комуниста кад су отели власт и изневерили очекивања не само својих следбеника него и самих себе. Врлина је вазда била сама себи награда, а порок сам себи казна. Племенитим занесењацима не можемо да се не поклонимо. Од марксиста жестоко критиковани Прудон, у својим □Правним начелима“, усуђује се да каже: □Власништво — то је крађа.“ Како то звучи наивно чедно и нестварно, као многе сродне велике утопије. У поређењу са данашњим лоповима — чист идеализам! Али се у такве идеје веровало, као да су спасоносне; показало се, убедљиво и на крају крајева, да зацело спасоносне нису. Међутим, и један ироничан и префињен дух, као што је Бернард Шо, који је имао разумевања за руски преврат и чудног дивљења за совјетске вође, без зазора бележи у □Максимама за револуционара“: □Имовина, каже Прудон, јесте крађа. То је једина савршена фраза која је изречена о тој теми“.

Предалеко смо од тог идеализма, који многима, трезвеним или отрежњеним, данас звучи као глупост у чистом стању, као гро-тескна утопија, коју је оповргла стварност; али ми који још имамо идеала, не можемо да не презремо ни непоштење у чистом стању и да се не супротстављамо лажима и приземној реал-политици, оличеној у □разбојничком капитализму“, како кажу Немци, и □демократској пљачки Србије“, која се одиграва пред нашим очима.

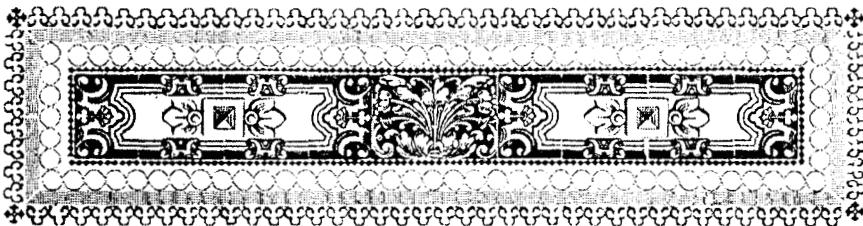
Драган Недељковић

Из старог „Браства“

ГОДИШЊИ ИЗВЕШТАЈ О РАДУ ДРУШТВА СВЕТИ САВА 2004.

У нову годину, Друштво Свети Сава ушло је са три доста амбициозна пројекта са којима се надало да ће успети да обезбеди додатна финансијска средства. Иако је за остварење свих акција била нужна помоћ и подршка друштвене заједнице, она је осим у случају издавања часописа Братство бр. 8, изостала. Својим пројектима Друштво је желело да допринесе обележавању 200. годишњице Првог српског устанка и два века модерне српске државе. Отворени конкурс за пројекте на ту тему међутим нису донели резултата, мада је Друштво са сва три своја пројекта изузетно допринело прослави овако значајне годишњице.

То се пре свега односи на традиционални годишњи конкурс за књижевне темате ученика основних и средњих школа са територије Србије и Црне Горе који су писали на слободну тему Два века модерне Србије, као и на редовну тему Свети Сава и Светосавље. Како се види, ове године, конкурс је проширен са једном темом, чиме су ученици били подстакнути да пишу о догађајима који су пре и током два века довели до стварања модерне српске државе. Изузетни радови посвећени Карађорђу, али и Србији уопште, допринели су да је конкурс у потпуности успео, и од преко стотину приспелих радова стални жири (проф. Милена Арсовић, проф. Миливоје Спасић и др. Бојан Ђорђевић) поделио је десетак награда у књигама и вредним сатовима које је даровао тадашњи министар вера, проф. др Војислав Миловановић. Награде су, као и сваке године, додељене приликом обележавања славе Друштва, Св. Саве, 27. јануара, када је, уз присуство нашег пароха, сечен колач и одржана церемонија.

Овај пут, домаћин славе био је г. Милош Немањић, и уз велики број присутних чланова Друштва, као и награђених ученика, њихових родитеља и наставника, празник је прослављен свечано и весело, уз обавезну закуску на крају.

Други пројекат који нам је био веома значајан, тицало се циклусом предавања наших истакнутих научника, професора универзитета и културних радника, на Трибини Друштва, а био је посвећен јубилеју. На трибини су учествовали и наши истакнути драмски уметници, песници и народни певачи. Заједнички мотив свих предавања био је Први српски устанак и два века модерне Србије.

Први догађај одиграо се 27. марта када је било говора о великој породици Ненадовића из Бранковине, онима који су били покретачи и учесници Првог српског устанка, али и касније, у држави која се стварала, њене дипломате, политичари, државници, високи чиновници, песници, ствараоци, све до најновијег времена. Повод за ову тему била је управо изашла књига Велибора-Берка Савића Ненадовићи — јуначко племе, о којој је, поред аутора, говорио проф. др Драгољуб Живојиновић, иначе аутор тротомне биографије о краљу Петру Првом Карађорђевићу, чија је мајка, кнегиња Персида, била од рода Ненадовића. Трибину је својим казивањем обогатио драмски глумац Ђорђе Ненадовић, један од потомака, као и етно група Јелек, која је певала изворне народне песме. Већ друга трибина (2. априла), посвећена ставовима великих сила уочи Првог српског устанка и самим узроцима који су довели до њега, из предавања нашег неуморног члана, проф. др Драгољуба Живојиновића, довела нас је у средиште збивања у Србији и Европи почетком 19. века, а лик и дилеме великог вожда дочарао нам је познати драмски уметник Лепомир Ивковић својом монодрамом — Карађорђе.

Но, ми нисмо желели да наша трибина буде само историјско-политичког типа, напротив, желели смо да дамо и једно културолошко виђење тих преломних деценија када се стварала модерна српска држава. И зато су наредно предавање (16. април) проф. др Снежана Самарџија и др Бошко Сувадићић, посветили теми о Карађорђу и Првом српском устанку у народној поезији. Гост вечери био је песник Рајко Петров Ного који је надахнуто рецитовао сво-

је стихове. Још један песник је говорио своје стихове на наредној трибини: академик Милосав Тешић одушевио је присутне својом рефлексивном поезијом, пуном српске традиције и митологије. Те вечери (23. априла), говорници су били академик Петар Влаховић који је изнео прегршт занимљивости о српском селу и његовом преобрађају током 19. века, док је о српској цркви и посебно верницима у то доба, говорио научни сарадник Историјског института САНУ, др Недељко Радосављевић. Све су то била предавања која се ретко чују на нашим трибинама и из којих се могло много тога сазнати и запамтити.

Право освежење дошло нам је за време предавања проф. др Димитрија Големовића, етномузиколога, професора Факултета музичких уметности (30. априла), који је говорио о Традиционалној музici у време Првог српског устанка. Своје предавање професор је илустровао бројним музичким цитатима, живим певањем које су изводиле његове студенткиње, као и изузетним гуслањем познатог гуслара Сава Контића који је певао варијанту Почетка буне против дахија и Бој на Мишару.

Седмог маја одржана је последња трибина, а гостовала су три учесника, проф. др Љубодраг Димић, mr Милош Немањић и проф. др Арсен Ђуровић који су говорили на тему Стварање културних институција у Србији у 19. веку. У малом програму учествовали су ученици музичке школе из Земуна.

Све вечери петком биле су изузетно посећене, мада оглашавање није увек успело да привуче и новинаре који би нешто забележили. У сваком случају, и без лажне скромности, била је то веома квалитетно, неконвенционално организована трибина каквих је мало у Београду, обогаћена изванредним предавачима и њиховим излагањима, са лепим пропратним културним програмом који је могао да заслужи и већу пажњу јавности.

За Друштво је међутим било веома важно да сви учесници приложе своја излагања, како би се наредни број Братства тематски посветио управо 200. годишњици модерне српске државе и догађајима око Првог српског устанка. На тај начин су она трајно забележена и сигурно је да представљају значајан научни и културни допринос прослави. А издавање часописа, што је био и трећи пројекат Друштва, и овај пут је издашно помогло Министарство вера Републике Србије. Братство бр. 8 изашло је на време за Београдски сајам књига где смо и ове године имали свој мали штанд на коме су се продавале наше публикације.

У току читаве године, Извршни одбор Друштва се редовно састајао, расправљао о текућим питањима, бринуо се о својим акцијама и пројектима и настојао да се све планирано уради на време и у оквиру ограничених средстава са којима се располаже. У целини, иако нисмо успели да још више разгранамо рад Друштва, сматрам да смо учинили сасвим доволно у оквиру својих могућности, а посебно с обзиром на доста пасивно чланство. Сав терет обавеза, наиме, ипак подносе чланови Извршног одбора, те се неки већи помаци у раду и даље не могу очекивати.

Јасна Јанићијевић
Генерални секретар
Друштва   □Свети

Сава“

САДРЖАЈ РАНИЈИХ БРОЈЕВА „БРАТСТВА“

БРАТСТВО I, 1997.

ПРЕДГОВОР

Матија Бећковић: ПРИЧА О СВЕТОМ САВИ

Танасије Младеновић: СВИТАЦ — ЛАМЕНТ ЗА ПЕСНИКОМ
ИВАНОМ В. ЛАЛИЋЕМ

Момо Капор: У СЛАВУ ТРОЈЕРУЧИЦЕ

Радмила Маринковић: ЖИВОТ И ДЕЛО СВЕТОГ САВЕ

Ненад Љубинковић: СВЕТИ САВА — БОЖИ УГОДНИК,
ДРЖАВНИК, МИТСКИ РОДОНАЧЕЛНИК

(осмишљена самоградња култа)

Василије Крстић: СРПСКА НАРОДНО-ЦРКВЕНА
АУТОНОМИЈА И МАЂАРСКЕ ВЛАДЕ

Милорад Екмечић: СРПСКО ПИТАЊЕ У ИСТОЧНОЈ КРИЗИ 1875—
1878.

Драгољуб Р. Живојиновић: ВЕЛИКА БРИТАНИЈА И СРПСКО
ПИТАЊЕ НА БЕРЛИНСКОМ КОНГРЕСУ 1878. ГОДИНЕ

Петар Влаховић: КРСНА СЛАВА И ЊЕН ЗНАЧАЈ У СРПСКОМ НАРОДУ

Борислава Лилић: СВЕТОСАВЉЕ У ПИРОТСКОМ КРАЈУ

Александра Вранеш: ЧАСОПИС „БРАСТВО“

КАО ГЛАСИЛО „ДРУШТВА СВЕТОГ САВЕ“

Душан Зупан: СВЕТСКИ МЕДИЈИ У ХАОСУ ЛАЖИ И

СМУТЊИ (злоупотреба штампе противу Србије и српског народа)

Слободан Милеуснић: ДУХОВНИ ГЕНОЦИД
Владимир Стојанчевић: ЈОВАН ХАЦИ-ВАСИЉЕВИЋ,
ИСТОРИЧАР СРБА У ТУРСКОЈ
(БЕСЕДА ПОВОДОМ ОБНОВЕ ЧАСОПИСА „БРАТСТВО“
СА ИЗБОРОМ РАДОВА ОБЈАВЉЕНИХ ОД 1877. ДО 1941.
ГОДИНЕ)
ПОМЕНИК
М. Г.: МИОМИР ДЕНИЋ
Петар Влаховић: АКАДЕМИК ВОЈИСЛАВ Ј. ЂУРИЋ
Д.З.: МИЛАН ДАМЈАНОВИЋ
ИЗ СТАРОГ „БРАСТВА“
Гргур Јакшић: СТАНОВНИШТВО МАЂЕДОНИЈЕ У
ПОЧЕТКУ XIX ВЕКА
ПОВОДОМ ОБНОВЕ РАДА ДРУШТВА „СВЕТИ САВА“
М.Г.: ТРАДИЦИЈА ЗА БУДУЋНОСТ
НАГРАДНИ ЛИТЕРАРНИ КОНКУРС

БРАТСТВО II, 1998 (распродато)

Десанка Максимовић: САВИН МОНОЛОГ
Предраг Палавестра: ОСАМ ВЕКОВА СРПСКЕ КЊИЖЕВНОСТИ
Михаило Војводић: РАД „ДРУШТВА СВЕТОГ САВЕ“ 1886-1891.
Младен Гавриловић: ПУТ У АТОСКИ ХИЛАНДАР
Владимир Стојанчевић: ЈОВАН ТОМИЋ О АУСТРОУГАРСКОЈ
ПОЛИТИЦИ ПРОДИРАЊА У СТАРУ СРБИЈУ
Борислава Лилић: ПИРОТСКИ КРАЈ У ПЛНОВИМА ВЕЛИКИХ
СИЛА ОД САНСТЕФАНСКОГ МИРА ДО БЕРЛИНСКОГ
КОНГРЕСА – ПОВОДОМ 120 ГОДИНА ОСЛОБОЂЕЊА
ОД ТУРАКА
Бреда и Петар Влаховић: БАЧИЈА И КАТУН
ЈУЖНОКАРПАТСКЕ И ЦЕНТРАЛНОБАЛКАНСКЕ ЗОНЕ
Александар Лома: ЂАВОЉЕ КУМСТВО
Роксанда Пејовић: МИХОВИЛ ЛОГАР (1902-1998) У СРПСКОМ
МУЗИЧКОМ СТВАРАЛАШТВУ
Бојан Ђорђевић: ПРОСЛАВА СВЕТОГ САВЕ У СРБИЈИ
ПОД ОКУПАЦИЈОМ (1941-1944)

Златомир Грујић: ДАЛЕКО ЈЕ КРАЈИНА – ЕГЗОДУС СРПСКОГ
НАРОДА ИЗ ХРВАТСКЕ

Љубодраг Димић: ЧАСОПИС „БРАСТВО“ И ПИСЦИ
ИСТОРИЈЕ ОКУПЉЕНИ ОКО ЊЕГА

Нада Милошевић-Ђорђевић: „СВЕТИ САВА У НАРОДНИМ
И УМЕТНИЧКИМ ПЕСМАМА“

Јован Хаџи Васиљевић: МУСЛИМАНИ НАШЕ КРВИ У
СТАРОЈ СРБИЈИ

М. Г.: ИЗ РАДА ДРУШТВА „СВЕТИ САВА“ – НА
ВЕТРОМЕТИНИ БАЛКАНА

БРАТСТВО III – IV, 1999-2000.

Милосав Тешић: ГЛОСА ВАВЕДЕЊСКА

Миливоје Павловић: СВЕТОСАВСКА ХИМНА

Владимир Стојанчевић: ДЕЛАТНОСТ ТОДОРА СТАНКОВИЋА,
КОНЗУЛА У СТАРОЈ СРБИЈИ (1890-1898)

Драгољуб Р. Живојиновић: КОНСТАНТИН ФОТИЋ И ПОЛИТИКА
САД У ЈУГОСЛОВЕНСКОЈ РАТНОЈ ДРАМИ 1941–1944. ГОДИНЕ

Борислава Лилић: СРПСКА КЊИГА НА ТЕРИТОРИЈИ ПИРОТСКОГ
ОКРУГА ДО ОСЛОБОЂЕЊА ОД ТУРАКА

Златомир Грујић: СРЦЕ ОБИЛИЋА

Брана Димитријевић: АТАНАСИЈЕ ПУЉО – ОСНИВАЧ
СТОМАТОЛОГИЈЕ У СРБИЈИ

Владимир Јовановић: НИКОЛА ЦВЕЛИЋ (1896–1987) ОПЕРСКИ
ПЕВАЧ И ВОКАЛНИ ПЕДАГОГ

Душан Костић: НЕСТАНАК АУТОХТОНЕ НАРОДНЕ ПЕСМЕ У НАС

Антон Совре: НА СВЕТОЈ ГОРИ АТОСУ

Станиша Војиновић: БИБЛИОГРАФИЈА ЈОВАНА ХАЏИ-ВАСИЉЕВИ-
ЋА

ИЗ СТАРОГ „БРАСТВА“

В. Т-ћ: СРБИ И СРПКИЊЕ У ПРИЗРЕНУ ДОБРОТВОРИ
СВОГА НАРОДА

СА ПРЕДСТАВЉАЊА КЊИГЕ МИХАИЛА ВОЈВОДИЋА

„ДРУШТВО СВЕТОГ САВЕ – ДОКУМЕНТИ 1886–1891.“

Владимир Стојанчевић: ДРУШТВО СВЕТОГ САВЕ – ДОКУМЕНТИ

1886—1891.

Арсен Ђуровић: ДРУШТВО СВЕТОГ САВЕ — УЛОГА У ДРУШТВЕНОМ
ЖИВОТУ БЕОГРАДА 1886—1891.

Јасна Јанићијевић: ИЗВЕШТАЈ О РАДУ ДРУШТВА „СВЕТИ САВА“
ТОКОМ 1998. И 1999. ГОДИНЕ

БРАТСТВО *V*, 2001.

Слободан Ракитић: СВЕТИ АРХАНЂЕЛИ, КОД ПРИЗРЕНА
Дамњан Петровић: КЊИЖЕВНОСТ НА КОСОВУ И МЕТОХИЈИ
У СРЕДЊЕМ ВЕКУ

Момчило Спремић: ОДНОСИ ИЗМЕЂУ ПРАВОСЛАВНИХ
И РИМОКАТОЛИКА У СРПСКОЈ ДЕСПОТОВИНИ

Иван В. Ђорђевић: ПРЕДСТАВА СИЛАСКА СВЕТОГ ДУХА
НА АПОСТОЛЕ У СРПСКОМ ЗИДНОМ СЛИКАРСТВУ
СРЕДЊЕГ ВЕКА

Голуб М. Добрашиновић: КОВЧЕЖИЋ

Милица Грковић: ИМЕ, ПОЛИТИКА И ЗАКОН

Драгољуб Р. Живојиновић: ЕКУМЕНИЗАМ: ПОКРЕТ ЗА ПОМИРЕЊЕ
ЦРКАВА У ЕВРОПИ ДВАДЕСЕТОГ ВЕКА

Петар Влаховић КАПЕ И ПРЕДМЕТИ ЗА УБРЕЂИВАЊЕ У
НАШЕМ НАРОДНОМ ПРЕДАЊУ И ВЕРОВАЊУ

Владимир Бован: О ПУТОПИСУ МИЛОША С. МИЛОЈЕВИЋА
ПО СТАРОЈ СРБИЈИ

М. С. Гавrilović: ЗАДУЖБИНА ДЕСПОТА ЛАЗАРЕВИЋА
СПИСАК ПОСТРАДАЛИХ СРБА И УНИШТЕНИХ
СПОМЕНИКА КУЛТУРЕ НА КОСОВУ И МЕТОХИЈИ
ИЗ СТАРОГ БРАСТВА“

Прота Ст. М. Димитријевић — БОГОСЛОВСКО-УЧИТЕЉСКА ШКОЛА
У ПРИЗРЕНУ

М. С. Г.: НАШИ ОСНИВАЧИ, ОБНОВИТЕЉИ И ПРЕДСЕДНИЦИ

Јасна Јанићијевић: ИЗВЕШТАЈ О РАДУ ДРУШТВА „СВЕТИ САВА“
ЗА ГОДИНУ 2000.

САДРЖАЈ РАНИЈИХ БРОЈЕВА БРАТСТВА“

БРАТСТВО И, 2002.

Танасије Младеновић: ПУТ ДО САВИНЕ ПОЉАНЕ

Снежана Самарџија: СВЕТИ САВА МЕЂУ ЈУНАЦИМА

□СРЕДЊИХ ВРЕМЕНА“ ВУКОВЕ ЗБИРКЕ

Драгољуб Живојиновић: ВЕРСАЈСКИ МИРОВНИ СИСТЕМ

— ИЗМЕЂУ НАЧЕЛА НАРОДНОСТИ И

СТРАТЕГИЈСКИХ ЗАХТЕВА

Дарко Танасковић: ИСТОРИОГРАФСКЕ СТРАНПУТИЦЕ

ЗВАНИЧНОГ БОШЊАШТВА

Велимир Стојанчевић: ПЕТАР КОСТИЋ — ИСТОРИЧАР ПРИЗРЕНА

Милан Ивановић: ПЕТАР КОСТИЋ О ЦРКВЕНИМ НЕПОКРЕТНИМ

И ПОКРЕТНИМ СПОМЕНИЦИМА СРПСКОГ НАРОДА

У ПРИЗРЕНУ И ОКОЛИНИ

Петар Влаховић: НАРОДНИ САБОРИ И САБОРОВАЊА У СРБИЈИ

Голуб М. Добрашиновић: □БЛАГОДЕТЕЉИ СРПСКОГ КЊИЖ
АРСТВА“

Борислава Лилић: ШКОЛЕ И ПРОСВЕТА НА ТЕРИТОРИЈИ

ПИРОТСКОГ ОКРУГА ДО ОСЛОБОЂЕЊА ОД ТУРАКА

ИЗ ПУТНЕ БЕЛЕЖНИЦЕ

М. С. Гавриловић: МАШТАЊА И ЗБИЉЕ ПОД ЗИДИНАМА

МАНАСТИРА ВОЉАВЧА

Петар Влаховић: УЗ СТОГОДИШЊИЦУ ЕТНОГРАФСКОГ

МУЗЕЈА У БЕОГРАДУ (1901—2001)

ИЗ СТАРОГ □БРАСТВА“

Светозар Томић: ДЕСЕТОГОДИШЊИЦА УЈЕДИЊЕЊА СРБИЈЕ

И ЦРНЕ ГОРЕ

ИЗ РАДА ДРУШТВА □СВЕТИ САВА“

008

БРАТСТВО : часопис Друштва □Свети Сава“ / главни и одговорни уредник Злата Бојовић. - 1997, бр. 1- . - Београд (Македонска 22) : Друштво □Свети Сава“, 1997- (Бијело Поље : Пегаз). - 23 см

Годишње. - Наставља традицију часописа Браство који је излазио 1887-1941 године

ISSN 1451-2386 = Братство - Друштво □Свети Сава“
COBISS. SR-ID 180031239

Д. Зупан: ИМО-
ВИНА ДРУ-
ШТВА □СВЕТИ
САВА“

Арсен Ђуровић:
Ч А С О П И С
□БРАТСТВО“ У
СРПСКОЈ НАУ-
ЦИ

И КУЛТУРИ

Проф. др Јасна Јанићијевић: ИЗВЕШТАЈ О РАДУ ДРУШТВА
У 2001. ГОДИНИ
САДРЖАЈ РАНИЈИХ БРОЈЕВА „БРАТСТВА“

БРАТСТВО *VII*, 2003.

Стеван Владислав Каћански: ПОД ЗАСТАВОМ СВ. САВЕ

Драган Новаковић: СРПСКА ПРАВОСЛАВНА ЦРКВА У СТАРОЈ
СРБИЈИ И МАКЕДОНИЈИ ОД УКИДАЊА ПЕЋКЕ
ПАТРИЈАРШИЈЕ 1766. ГОДИНЕ ДО ОСЛОБОЂЕЊА

Владимир Стојанчевић: ШВАЈЦАРАЦ АРЧИБАЛД РАЈС О СРБИЈИ
И СРБИМА ЗА ВРЕМЕ ПРВОГ СВЕТСКОГ РАТА

Драгољуб Р. Живојиновић: НЕУТРАЛНОСТ ИЛИ РАТ: КРАЉЕВИНА
ЈУГОСЛАВИЈА 1939—1941

Петар Влаховић: УЛОГА МАНАСТИРА МОРАЧЕ У
КУЛТУРНОИСТОРИЈСКОМ НАСЛЕДЈУ ЦРНЕ ГОРЕ

Ирена Арсић: О СВЕТОСАВСКИМ СВЕЧАНОСТИМА У ДУБРОВНИКУ
КРАЈЕМ XIX ВЕКА

Владимир Јовановић: ПОЕЗИЈА ДЕСАНКЕ МАКСИМОВИЋ КАО
ИНСПИРАЦИЈА НАШИХ МУЗИЧКИХ СТВАРАЛАЦА

Драгана Mrшевић-Радовић: ПАРЕМИЈЕ: ТЕКСТУАЛНИ ОКВИР ЗА
НАЦИОНАЛНУ КУЛТУРУ

Злата Бојовић: СРПСКА ПАРЕМИОГРАФИЈА

Биљана Сикимић: ЗАПИСИ О ВУЧАРИМА НА КОСОВУ
ИЗ ПУТНЕ БЕЛЕЖНИЦЕ

М. С. Гавриловић: МАНАСТИР САВИНА ТРЕЗОР ИСТОРИЈСКЕ
ГРАЂЕ НАШЕ КУЛТУРНЕ ПРОШЛОСТИ И ДУХОВНОСТИ
СРБИ У СВЕТУ

Душан Зупан: СРБИ И СЛОВЕНЦИ: ПРИЈАТЕЉИ ЗАУВЕК?

Никола Милованчев: СРБИ И СРПСКА ВЛАСТЕЛА БРАНКОВИЋИ
У СЛОВЕНИЈИ И СЕВЕРНОЈ ИТАЛИЈИ У XV ВЕКУ

Горан Башић: ПОЛОЖАЈ ЕТНИЧКИХ МАЊИНА У ДРЖАВАМА
НАСТАЛИМ НА ПРОСТОРУ ПРЕТХОДНЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ
ИЗ РАДА ДРУШТВА „СВЕТИ САВА“

Проф. др Јасна Јанићијевић: ИЗВЕШТАЈ О РАДУ ДРУШТВА
„СВЕТИ САВА“ У 2002. ГОДИНИ

Проф. др Јасна Јанићијевић: САВИНДАН – РЕВИЈА ЗА СРПСКУ
ДУХОВНУ ОБНОВУ 2003.

ИЗ СТАРОГ „БРАСТВА“

Митар С. Влаховић: ЛУЖИЧКИ СРБИ И ЊИХОВА ДОМОВИНА
САДРЖАЈ РАНИЈИХ БРОЈЕВА „БРАТСТВА“